ПОНЕДЕЛНИК

СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЯ, ПОЛИТИКА И КУЛТУРА

година деветнадесета

7/8

София, 2016

Александър Лилов

Основател и главен редактор (1998–2013)

Редакционен съвет:
Янаки Стоилов *(председател)*
Александър Симов
Андрей Пантев
Анна Лилова
Васил Проданов
Васил Сгурев
Иван Ангелов
Кольо Георгиев
Юрий Борисов

Издателски съвет:
Емил Костадинов *(председател)*
Георги Аврамов
Георги Григоров
Димитър Георгиев
Иван Драганов
Орлин Иванов
Тодор Канев

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Главен редактор: **Димитър Генчев**

Заместник главен редактор: **Павел Писарев**

Редактори: **Генка Николова**
Иван Динков-младши
Харалампия Чунева

АДРЕС НА РЕДАКЦИЯТА

София, Позитано 20
Тел./факс: 02/944-39-22
www.ponedelnik.bg
e-mail: ponedelnikcsi@abv.bg

Център за стратегически изследвания „Александър Лилов“,
фондация „Академия Европа“
ISSN 0861–6620

Ръкописи се приемат в обем до 15 страници и не се връщат.

Този брой, както и предишни книжки могат да бъдат намерени
в редакцията на списанието.

Печат ЕКСПЕРТПРИНТ ЕООД

Съдържание

ПОНЕДЕЛНИК

СПИСАНИЕ ЗА ТЕОРИЯ, ПОЛИТИКА И КУЛТУРА

Мисли и афоризми 5

Теория

Жорес Алфьоров Алберт Айнщайн – социализмът и съвременният свят 7

Алберт Айнщайн Защо социализъм? 14

Николай Велев Отчуждението и формите на рационалност в капиталистическото общество 18

Максим Мизов Размисли за паметта и забравата 34

История

Крум Василев Една несъстоятелна, но ефикасна инсинуация 50

Мирослав Попов 1990 г.: 25 години от великолепната победа на левицата (Как десетте умни заповеди на Жак Сегела не проработиха в София) 61

Икономика

Нако Стефанов Лявата политика като алтернатива на неолиберералния модел 70

Съдържание

Международна политика

Искра Баева Днешните миграции
към европейския континент –
най-голямото предизвикателство пред ЕС 87

Владимир Трифонов Победата на Тръмп –
глобалната война се отлага? 93

Общество

Васил Сгурев Фундаментална наука и добавена стойност 111

Ивайло Христов Възможна ли е
нова оптимистична теория за българите? 115

Култура

Тенко Тенев Стихове 125

Спорт

Христо Меранзов Спрете геноцида на българския спорт 130

Нови книги

Владимир Даскалов Тайните на прехода –
зад завесата на неолиберални догми 144

◆ *Грешките са почти винаги нещо хубаво, свещено. Никога не се опитвай да ги поправиш. Точно обратното – осмисли ги, разбери ги добре. Чак след това ще можеш да ги оцениш.*

◆ *Нещо е или лесно, или невъзможно.*

◆ *Интелигентност без амбиция е като птица без крила.*

◆ *Не се страхувайте от съвършенството. Не можете да го постигнете. Още повече че в съвършенството няма нищо хубаво.*

◆ *Политиката е вицът на историята.*

◆ *Художник не е онзи, който се вдъхновява, а онзи, който вдъхновява.*

◆ *Това, с което се занимавам, е да развалям картините си. И после казвам: „Направих, каквото исках."*

◆ *Когато бях на 6 години, исках да бъда готвач. Когато бях на 7, исках да бъда Наполеон. Моите амбиции продължават да растат със същата скорост дори сега. Сега не искам да бъда нищо по-различно от Салвадор Дали.*

◆ *Оказва се, че всяка сутрин, щом се събудя, изпитвам върховно удоволствие, което днес откривам за първи път — това да бъда Салвадор Дали. И очарован се питам какво ли чудо ще направи днес този Салвадор Дали. И всеки ден ми става все по-трудно да разбера как останалите могат да живеят, без да бъдат Салвадор Дали.*

◆ *Чуждото мнение ми е безразлично. Единственото нещо, което ме вълнува, е да се говори за Дали. Пък било то и хубави неща.*

Салвадор Дали

Салвадор Дали
Графика

АЛБЕРТ АЙНЩАЙН – СОЦИАЛИЗМЪТ И СЪВРЕМЕННИЯТ СВЯТ

Жорес Алфьоров

***Жорес Иванович Алфьоров** – руски физик, носител на Нобелова награда за физика през 2000 г. Член-кореспондент, академик и вицепрезидент на Руската академия на науките. Член на Националната академия на науките и Националната инженерна академия на САЩ, на Китайската, Азербайджанската, Беларуската, Молдовската и Арменска академия на науките. Президент на Фонда за подкрепа на образованието и науката (т.нар. Алфьоровски фонд) и научен ръководител на Иновационния център „Сколково". Депутат в руската Дума от фракцията на КПРФ.*

Преди 11 години ООН обяви 2005 г. за Година на физиката и Година на Айнщайн. Алберт Айнщайн несъмнено е най-изтъкнатият учен на нашето съвремие. Той стана общественото лице на науката и много често, при това напълно заслужено, беше наричан най-забележителния човек на XX век. Още като студент аз бях поразен – и до днес се чудя – как на 26 години Алберт Айнщайн, бидейки неизвестен чиновник в патентно бюро в Цюрих, е публикувал през 1905 г. пет статии, които се превръщат в основа на съвременната физика и нещо повече – на цялата съвременна наука. Тези трудове са посветени на три отделни области: теорията на относителността, брауновото движение на частиците и фотоелектрическия ефект. Айнщайн променя изцяло нашите представи за времето и пространството и полага основите на квантовата теория на светлината, а теорията за брауновото движение потвърди съществуването на атомите – нещо, което беше необходимо дори за физиците по онова време. Четейки статиите на Айнщайн, човек се удивлява: в тях няма много математика, а тази, която присъства, не е сложна. Текстовете са по-скоро интуитивно изложение на състоянието и на възможното развитие на физиката и науката въобще. Много по-късно тези особености на трудовете на Айнщайн бяха обяснени прекрасно от холандския физик теоретик Г. Хофт, който получи Нобелова награда за физика през 1999 г. за приноса си в квантовата теория: „Дирак, Ферми, Файнман и други също са дали многократен принос за физиката, но само благодарение на Айнщайн светът за първи път осъзна, че размишлението може да промени нашето разбиране за природата."

Накрая, в петата, последна за 1905 г. статия на Айнщайн, посветена на еквивалентността на масата и енергията, е приведена знаменитата формула $E=mc^2$, известна на цялото земно население, което няма никаква представа за физическото съдържание на въпросната формула, нито дори за физиката като наука. Именно това съотношение се оказа основата за създаването на ядреното оръжие. В живота на Айнщайн удивително плодотворни са две години: 1905 г. и 1916 г. През 1916 г. той публикува гениалния си труд „Обща теория на относителността" и така полага основите на всички лазерни технологии, въвеждайки и обосновавайки понятието за стимулирани преходи. А през 1924 г. той създава нова статистика на частиците, наречена статистика на Бозе–Айнщайн. Нобеловата награда за физика му е присъдена през 1921 г. за работата му в областта на фотоефекта, която не само обяснява същността на фотоелектрическия ефект, но и разрешава многовековния проблем за дуализма на вълновата и корпускулярната природа на светлината. Съвсем наскоро в резултат на хиперсложни експерименти в *LIGO* (лазерния интерферометър в обсерваторията за гравитационни вълни) бяха регистрирани гравитационни вълни, предсказани в общата теория на относителността преди 100 години. Както отбеляза на пресконференция Франк Кордова, директор на Националния научен фонд на САЩ, финансирал въпросните изследвания: „Айнщайн би сиял от радост!".

Но Алберт Айнщайн е не само велик учен, а и велик гражданин на нашата планета. Той се вълнува от несправедливостта в устройството на обществото. Той е един от най-активните противници на фашизма и на неговата Хитлерова форма – нацизма. Хитлер разрешава неговото убийство, но Айнщайн успява да избяга в Англия, а по-късно в САЩ. Тук, през октомври 1939 г. той подписва подготвено от унгарския физик Л. Сцилард писмо до президента на САЩ относно необходимостта от създаване на атомно оръжие. Подтиква го опасността с атомно оръжие да се сдобие хитлеристка Германия. Писмото е връчено лично на Рузвелт на 11 октомври 1939 г. След създаването на атомното оръжие в САЩ и атомните бомбардировки над Хирошима и Нагасаки, причинили смъртта на стотици хиляди невинни хора, Айнщайн не може да си прости и споделя, че ако е имал и най-малките съмнения във възможността за създаване на атомна бомба в Германия, никога не би подписал подобно писмо.

Монополът на САЩ върху ядреното оръжие през първите следвоенни години позволи в страната да се развихри антисъветска истерия, изразяваща се и в подготовка за атомни бомбардировки над СССР и в широко разпространение на антикомунистическа и антисъветска пропаганда, започнала с известната реч на У. Чърчил във Фултън, САЩ, през 1946 година.

Алберт Айнщайн винаги се е отнасял с голям интерес и съчувствие към грандиозния социален експеримент в СССР. През 1929 г. в публикувана бележка в памет на Ленин той пише: „Аз уважавам у Ленин човека, който с пълно самопожертвование отдаде всичките си сили на делото за осъществяването на социалната справедливост. Аз не смятам неговия метод за целесъобразен. Но

едно нещо е безспорно: хора като него са пазители и обновители на съвестта на човечеството."

В броя от май 1949 г. на новото списание „Месечен обзор" в разгара на антикомунистическата и антисъветска истерия в САЩ А. Айнщайн публикува статията „Защо социализъм". Огромен интерес представляват възгледите на едва ли не най-изтъкнатия мислител на XX век за икономиката и общественото устройство на съвременния свят. Той пише:

„Опитът, натрупан от началото на така наречения цивилизован период в човешката история, беше до голяма степен ограничен и повлиян от неикономически по своята същност причини. Например повечето от великите държави дължат появата си на завоевания. Народите завоеватели са правили от себе си юридически и икономически господстваща класа на завоюваната страна. Те са си присвоявали монополното право върху владеенето на земята и са избирали жреци само от своите среди. Тези жреци, в чиито ръце е бил контролът над образованието, са направили класовото разделение на обществото постоянно и са създали система от ценности, която хората са започнали да спазват в общественото си поведение, в повечето случаи несъзнателно.

Тази историческа традиция остава в сила. Никъде ние не сме преодолели това, което Торстен Веблен нарича „хищническа фаза" в развитието на човечеството. Съществуващите икономически факти се отнасят към нея и законите, които можем да изведем от тях, не са приложими към други фази. А тъй като целта на социализма се състои именно в това да се преодолее хищническата фаза на човешкото развитие в името на една по-висока фаза, икономическата наука в нейния настоящ вид не може да обясни чертите на социалистическото общество на бъдещето."

Представите на нашите икономисти от военните и следвоенните години се заключаваха в проблема за възможността да се постигне окончателна победа на социализма в отделно взета страна, но те не разбираха, че създаването на социалистическо общество е сложен процес преди всичко на изменение и развитие на икономиката на основата на по-високи етични норми.

През 1949 г. обаче нови страшни опасности очакваха цялото човечество поради създаването на ядреното оръжие. „Неотдавна обсъждах с един умен и добронамерен човек опасността от нова война, която според мене би била сериозна заплаха за съществуването на човечеството. Аз отбелязах, че само една наднационална организация би могла да се превърне в надеждна защита от такава опасност. На което моят събеседник отвърна спокойно и студено: „А Вие защо сте толкова силно настроен срещу изчезването на човешката раса?". Аз съм сигурен, че преди сто години никой не би могъл да направи подобно изявление с такава лекота."

Но основата на кризата си остава същата. Айнщайн пише: „Истинската причина за това зло според мене е икономическата анархия на капиталистическото общество. Ние виждаме една огромна производителна общност, чиито членове

все повече се опитват да се лишат един друг от плодовете на своя колективен труд. И то не със сила, а до голяма степен спазвайки установените от закона правила. Във връзка с това е важно да разберем, че средствата за производство, т.е. всички производствени мощности, необходими за производството както на потребителски, така и на капиталови стоки, могат да са и в голямата си част са частна собственост на отделни лица."

„Правовата" държава, установена и прославяна в „напредналите", „цивилизованите" страни, както и в нашата страна след разпадането на СССР, съвсем законно се занимава с грабителско присвояване на чужда собственост, „работа" напълно непроизводителна и не само безполезна, но и вредна за цялото общество. Действията на Егор Гайдар и Анатолий Чубайс доведоха не само до чудовищното забогатяване на неколцина новобогаташи, но и до унищожаването на могъщата реална икономика на СССР. Както пише Айнщайн: „Частният капитал има свойството да се концентрира в ръцете на малцина. Това е свързано отчасти с конкуренцията между капиталистите, а отчасти се дължи на техническото развитие и задълбочаващото се разделение на труда, които водят към образуването на все по-големи производствени единици за сметка на малките. В резултат от тези процеси се появява капиталистическата олигархия, чиято чудовищна власт демократично организираното общество не може ефективно да ограничава."

Не са ли наистина напълно идентични характеристиките на олигарсите някога и днес, на Запад и в Русия?

А какво се случва в информационната сфера? Ето отговора на Айнщайн: „Частните капиталисти неизбежно контролират – пряко или косвено – основните източници на информация (преса, радио, образование). По този начин за отделния човек става неимоверно трудно, а в повечето случаи практически невъзможно, да достигне до обективни изводи и разумно да използва своите политически права."

Развитието на информационните технологии, чиито основи са заложени и от Айнщайн: теорията на фотоефекта и въвеждането на стимулираните преходи, през втората половина на XX век достигна високо ниво. Още през 1982 г. в доклада си пред конференция, посветена на твърдотелните прибори, професор Зи, по това време сътрудник на „Бел телеграф", говори за настъплението на постиндустриалното информационно общество благодарение на развитието на микроелектрониката.

На официалната вечеря за Нобеловата награда през 2000 г. аз казах: „Както винаги, разбира се, научно-техническите открития и изобретения имат за нас не само положителен, но и отрицателен ефект. Електронните масмедии, бидейки много силни и мощни оръжия, за нещастие понякога попадат в ръцете на нечестни и безотговорни хора." Днес може с пълно основание да се твърди, че електронната техника служи за доста ефективното опростачаване на населението на нашата планета. Като един от създателите на съвременната електроника

аз с ужас и пълно отвращение гледам как обкръжаващите ме хора непрестанно играят на своите айфони и айпади, по правило гледат калпави филми, а освен единствения канал „Култура" нормални хора не бива да гледат нашата телевизия. Подобно нещо се случва и в западните страни. Децата престават да четат книги и по правило остават неграмотни на родния си език. Отделни добри училища като нашия Лицей не могат да променят изцяло това положение. Оглупяването на населението на планетата върви успешно и интернет служи за това доста ефективно, като едновременно с това, разбира се, дава възможност да се изкарат пари от целия този процес.

Резултатът от цялата тази система, както отбелязва Айнщайн, е: „Неограничената конкуренция води до чудовищно пилеене на труд и до това осакатяване на социалното съзнание на отделната личност, за което вече говорих и което смятам за най-голямото зло на капитализма. Цялата ни система на образование страда от това зло. На нашите ученици им се внушава да се стремят към конкуренция; в подготовката за кариера ги учат да се кланят на успеха в придобиването."

Какъв изход от така сложилата се ситуация, включващ и опасностите от неговата реализация, вижда изтъкнатият учен и мислител? „Аз съм убеден, че съществува само един начин да се избавим от тези ужасни злини, а именно чрез създаване на социалистическа икономика със съответстващата ѝ система на образование, която би била насочена към постигането на обществени цели. В такава икономика средствата за производство принадлежат на цялото общество и се използват по план.

Плановата икономика би гарантирала на всеки мъж, жена и дете правото на живот.

Образованието би поставило за своя цел у човека да се развива чувството за отговорност към другите хора вместо съществуващата в нашето общество прослава на успеха и властта.

Нужно е да помним обаче, че плановата икономика все още не означава социализъм. Сама по себе си тя може да се съпровожда от пълно закрепостяване на личността. Построяването на социализма изисква решаването на изключително сложни социално-политически проблеми: като се отчита високата степен на политическа и икономическа централизация, как да се направи така, че бюрокрацията да не стане всесилна? Яснотата по отношение на целите и проблемите на социализма има най-голямо значение в нашето преходно време."

Тези общи и съвсем правилни твърдения изискват за своето осъществяване конкретни решения в конкретни области. Достатъчно е си спомним знаменитата Ленинова формула: „Комунизмът е съветска власт плюс електрификация на цялата страна."

В следвоенните години такава област станаха информационните технологии, основани на развитието на микроелектрониката. Стимулът, активно

поддържан от властите както в САЩ, така и в СССР, бяха компютърните технологии за атомното оръжие. Основна роля в създаването на съвременните „двоични" компютърни системи изиграха по едно и също време, но независимо един от друг, акад. С. Лебедев и Джон фон Нейман. Микроелектрониката не само се превърна в движеща сила на компютризацията и новите технологии в най-различни области на промишлеността, но често започна да решава и социални задачи.

Съвременните информационни технологии се базират на два материални компонента: кремниевите чипове и полупроводниковите хетероструктури. Именно хетероструктурите – „кристали, направени от човека" – по образния израз на японския физик Лео Есаки, определиха възникването и прогреса на мрежовата телефония и спътниковата връзка, на оптичновлакновата връзка и светодиодното осветление. Цялата съвременна фотоника, бързата електроника, до голяма степен „слънчевата енергетика" и ефективното енергоспестяване са основани върху тяхното използване. За разлика от чиповете, в тази област пионери и създатели на научния фундамент и на основите на технологията бяхме преди всичко ние, а не американците. Първото опитно промишлено производство на лазери, светодиоди и слънчеви батерии, основано на хетероструктури, беше извършено у нас по-рано, отколкото в чужбина.

Основата на този безусловен успех бяха традициите на нашата академична наука, това, че Академията на науките на СССР беше мощна организация с широка мрежа от собствени лаборатории, в които учените имаха свобода на избор и възможност да провеждат своите фундаментални опити независимо от временната конюнктура.

Обаче разцветът на практическото и широкомащабно промишлено използване на хетероструктурите съвпадна с годините на „реформи", т.е. с разпадането на СССР и на всички високотехнологични отрасли на икономиката му.

И днес микролектрониката, наноелектрониката и родената от идеите на Айнщайн и основана върху хетероструктурите фотоника, както и преди, са основата на научния, технологичния и социалния прогрес (в последния случай – често на регреса!).

САЩ, благодарение на разпадането на СССР, запазват без големи разходи и усилия водещите си позиции, но нашите традиции, както и все още оцеляващите ни научни школи, преди всичко в Академията на науките и в редица вузове, ни позволяват самостоятелно да решаваме нови задачи, използвайки по-рано натрупаните научни и технологични знания. За постигането на тази цел служи и Консултативно-научният съвет на фонда „Сколково", предназначен да подкрепя своевременно нови старт-ъп фирми, създаващи иновативни технологии. Идеологията на износозаместването, основана върху програмата за производство на дадени компоненти, не само не решава основния проблем,

а фактически планира дългосрочно изоставане. Ние можем да разчитаме на успех единствено в жестоката конкурентна борба в най-перспективните направления на съвременната електроника чрез най-активна подкрепа от страна на държавата. И тук, както винаги, новото божество, родено от „нашия" капитализъм – парите, е главният стимул, който, както и преди, ще ни захвърли в изостаналия свят на развиващите се страни.

Ние трябва да развиваме нова електроника на основата на предишните си постижения в областта на физиката и технологията на наноструктурите, а за това нашето образование трябва да подготвя специалисти с дълбоки познания по физика и информатика, по основи на биологията и медицината. Съвременният университет трябва да съчетава учебната и научната дейност, стремейки се да създава нови технологии и интердисциплинарни изследователски програми. Особено важно е тези общи принципи да придобият конкретно съдържание и новите университети като Академичния университет в Санкт-Петербург да имат реална подкрепа.

„Науката е производителната сила на обществото" – тази формула на Карл Маркс ни призовава към висшето според етичните норми общество – обществото на СОЦИАЛИЗМА.

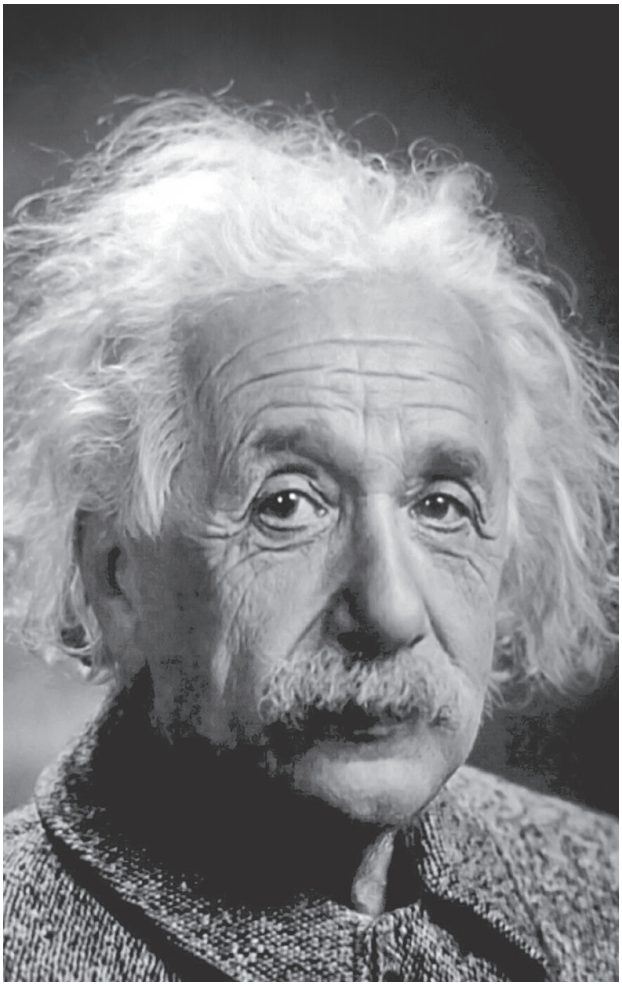

ЗАЩО СОЦИАЛИЗЪМ?*

Алберт Айнщайн

От известно време безброй гласове ни уверяват, че човешкото общество преминава през кризисен период и че неговата стабилност е сериозно разклатена. Каква е причината? Има ли изход? Лесно е да се поставят такива въпроси, но е трудно да се отговори с някаква степен на сигурност. Аз обаче трябва да пробвам, дотолкова, доколкото мога, макар и да съзнавам, че нашите чувства и стремежи често са противоречиви и неясни и не могат да бъдат изразени в есе или с прости формули.

...Опитът, който е натрупан от започването на т.нар. цивилизован период на човешката история, както е добре известно, е повлиян и ограничен от причини, които в никакъв случай не са само от икономическо естество. Например повечето от главните държави в историята дължат своето съществуване на завоевания. Завоевателите се установяват, законово и икономически, като привилегирована класа в завладените страни. Те налагат монопол върху владеенето на земята и назначават свои религиозни водачи. Религиозните водачи, контролирайки образованието, институционализират класовото

* Публикува се със съкращения.

разделение и създават система от ценности, от която от този момент нататък хората, до голяма степен несъзнателно, се ръководят в своето социално поведение.

Но историческата традиция е, така да се каже, вчерашна; дали днес наистина сме преодолели това, което Торстен Веблен нарече „хищническа фаза" на човешкото развитие? Наблюдаемите икономически факти принадлежат на тази фаза и дори закони, каквито ние бихме могли да извлечем от тях, не са приложими към други фази. Доколкото истинската цел на социализма е точно да преодолее и да придвижи човешкото поведение отвъд хищническата фаза, икономическата наука в сегашното си състояние би могла да хвърли твърде малко светлина върху бъдещото социалистическо общество. Второ, социализмът има социално-етична насоченост. Науката обаче не може да създава цели, а още по-малко да ги вгражда у хората; науката, като максимум, може да осигури средства, чрез които да бъдат постигнати известни цели. Но те се определят от хората с високи етични възгледи и ако тези идеи не са мъртвородени, а жизнени и устойчиви, те се подемат и прокарват от онова множество хора, което полуосъзнато определя бавната еволюция на обществото.

Човекът е едновременно самостоятелно същество и социално същество. Като самостоятелно същество той се опитва да защитава своето и на своите най-близки хора съществуване, да задоволява своите лични желания и да развива своите вродени способности. Като социално същество той се стреми да получи признанието и привързаността на околните, да споделя техните удоволствия, да ги утешава в тъгата им и да подобрява условията на техния живот. Единствено съществуването на тези променливи и често конфликтуващи черти на характера на човека и на техните специфични комбинации определя степента, до която един индивид може да постигне вътрешно равновесие и да допринесе за благосъстоянието на обществото. Индивидът е способен да мисли, да се бори и да работи самостоятелно, но в своето физическо, интелектуално и емоционално съществуване той зависи толкова много от обществото, че не е възможно да мислим за него или да го разберем извън рамките на обществото. Поради това е очевидно, че зависимостта на индивида от обществото е природен факт, който не може да бъде пренебрегнат – точно както в случая с мравките и пчелите. Но докато целият жизнен цикъл на мравките и пчелите е определен до най-дребните детайли чрез твърди наследствени инстинкти, социалното поведение и отношенията на хората са гъвкави и поддаващи се на промяна.

Вече достигнах момента, в който мога да отбележа накратко в какво според мен се състои същността на кризата на нашето време. Тя засяга отношението на индивида към обществото. Индивидът днес повече от всякога осъзнава зависимостта си от обществото. Но той не чувства тази зависимост като нещо положително, като органична връзка или защитна сила, а по-скоро като

заплаха за своите естествени права или дори за своето икономическо съществуване. Още повече че постоянно се акцентира на неговите природни егоистични подбуди, докато социалните му подбуди, които са по-слаби по природа, прогресивно деградират.

Икономическата анархия на капитализма, която съществува днес, по мое мнение е истинският източник на злото. Ние виждаме огромна общност от производители, членовете на която непрекъснато се борят да отнемат един от друг плодовете на своя колективен труд – не чрез сила, а, като цяло, чрез добросъвестно подчинение на законово установени правила.

За простота по-нататък ще наричам „работници" ония, които нямат дял в притежаването на средствата за производство, макар и това да не съответства напълно на обичайната употреба на този термин. Собственикът на средства за производство е в състояние да купува работната сила на работника. Ползвайки средствата за производство, работникът създава нови стоки, които стават собственост на капиталиста. Ключов момент в този процес е отношението между това, което работникът произвежда, и това, което му се плаща, измерени в реална стойност. Доколкото трудовият договор е „свободен", това, което работникът получава, не се определя от истинската стойност на стоките, които произвежда, а от минималните му нужди и от броя кандидати за работата, отговарящи на условията на капиталиста. Важно е да се разбере, че дори теоретично заплащането на работника не се определя от стойността на продукта на неговия труд.

Производството се извършва за печалба, а не за потребление. Няма гаранции, че всички, които са способни и искат да работят, винаги ще могат да намерят работа; „армия от безработни" съществува почти винаги. Работникът постоянно се страхува да не загуби работата си. Тъй като безработни и лошо платени работници не осигуряват печеливш пазар, производството на потребителски стоки е ограничено и последствието са огромни лишения. Технологичният процес често води до по-голяма безработица, отколкото до облекчаване на тежестта на труда. Мотивацията за печалба и свързаната с нея конкуренция между капиталистите са отговорни за нестабилността в натрупването и използването на капитала, която води до нарастващи тежки депресии.

Това травмиране на личността аз смятам за най-голямото зло на капитализма. Цялата ни образователна система страда от това зло. Преувеличава се ролята на конкуренцията и се боготвори потребителството като успех.

Убеден съм, че има само един начин да се премахнат тези дълбоки злини, а именно чрез установяването на социалистическа икономика, придружена от образователна система, ориентирана към социални цели. В такава икономика средствата за производство са собственост на обществото и се употребяват по планов метод. Планова икономика, която наглася производ-

ство според нуждите на обществото, би разпределяла работата между всички способни да работят и би гарантирала средства за съществуване на всеки мъж, жена и дете.

Въпреки това необходимо е да се напомни, че плановата икономика все още не е социализъм. Плановата икономика може да бъде придружена от пълно заробване на индивида. Постигането на социализма изисква решение на някои крайно трудни социално-политически проблеми. По какъв начин, като се има предвид разрастващата се централизация на политическата и икономическата власт, да се преодолее превръщането на бюрокрацията във вездесъща и всепоглъщаща? Как може правата на индивида да бъдат защитени, с което да се осигури демократично контрабалансиране на мощта на бюрокрацията? Яснотата на целите и проблемите на социализма има огромно значение в нашето време на преход.

ОТЧУЖДЕНИЕТО И ФОРМИТЕ НА РАЦИОНАЛНОСТ В КАПИТАЛИСТИЧЕСКОТО ОБЩЕСТВО

Николай Велев

Николай Велев *– доктор по философия, хоноруван преподавател в СУ „Св. Климент Охридски". Дисертационният му труд е на тема „Лукач и Хегел. Отчуждение и социална онтология". Научните му интереси са в областта на немската класическа философия, историята на марксистката философия, социалната онтология, диалектическата логика и естетиката. Има публикации по проблеми на сравнителния анализ между класически тези на Маркс и съвременната философия.*

Отчуждението е един от централните проблеми, около които се зараждат възгледите на младия Маркс. В „Икономическо-философски ръкописи" от 1844 г. Маркс пише за „религиозно" отчуждение, „което става само в областта на съзнанието, във вътрешния мир на човека", и за икономическо отчуждение, което „е отчуждението на действителния живот"[1]. Тези два аспекта дават основание на тезата, че отчуждението е сложен социален феномен, в който си взаимодействат процеси, свързани с религиозното съзнание и икономическите отношения, които по-общо могат да се представят в разбирането за *идеологически* и *онтологически* аспекти на отчуждението.

Исторически погледнато, по-слабо развитите икономически отношения през феодализма предизвикват по-слаби форми на икономическо отчуждение. Тогава все още не съществува мощната система на разделение на труда, създавана от индустрията, трудът е непосредствено обвързан с обработването на земята и е изцяло зависим от природните условия. Но тогава е по-силно изразен идеологическият или религиозният аспект на отчуждението. Властта на доминиращите класи е непосредствено силна в религиозните представи, в съсловното разделение, което е дадено на хората по рождение, и т.н. В развитото капиталистическо общество напротив, трудът е свързан с опосредстващата форма на индустрията, икономическите връзки интензифицират производствените отношения така, че доминираща става икономическата форма на отчуждението, а идеологическото господство става все по-слабо, но и все по-цинично.

В „Манифест на комунистическата партия" например пише: „Където дойдѐ на власт, буржоазията разруши всички феодални, патриархални, идилични отношения. Тя коравосърдечно разкъса пъстрите феодални нишки, които оплитаха човека в паяжината на естествените му повели, и не остави никаква друга междучовешка връзка, освен голия интерес, безчувственото „плащане в брой". В ледената вода на егоистичната сметка тя удави благоговейния трепет на горещата набожност, на рицарското въодушевление, на еснафската нега. Тя размиличното достойнство в разменната стойност, а на мястото на безбройните хрисовулни и благосклонно получени свободи постави една-единствена свободата на безсъвестната търговия. С една дума, на мястото на забуленото с религиозни и политически илюзии ограбване тя постави откритата, безсрамна, пряка, обикновена експлоатация."[2]

Понятието за отчуждение при Маркс обхваща взаимодействието на политическия и на производствения живот. Но в това взаимодействие досега винаги е съществувала разрушителна противоречивост, която е генерирала нуждата от революционна структурна трансформация на обществото.

В „Икономическо-философски ръкописи" от 1844 г. Маркс дава следното определение на овънтняването на труда: „За работника трудът е нещо *външно*, т.е. не спада към неговата същност, и поради това той не се потвърждава в своя труд, а се отрича, не се чувства щастлив, а нещастен, не разгръща свободно никаква физическа и духовна енергия, а изтезава тялото си и разрушава духа си. И затова едва извън труда работникът чувства, че е при себе си, а в процеса на труда – извън себе си. (…) Външният труд, трудът при който човекът се овънтнява, е самопожертвователен труд…"[3]

Същевременно отчуждението на труда е основание за разгръщането на нови и различни аспекти от социалното съществуване на хората. В „Парижки ръкописи" Маркс пише: отчуждението на труда води дотам, че човек е отчужден от природата, от самия себе си, от родовия живот и от другия човек[4].

Няма никакво съмнение, че трудът е във фокуса на вниманието на младия Маркс, важен антропологичен и онтологичен център във философските му възгледи. Той е ключов пункт, по който се изграждат редица аспекти от Марксовата теория. Развитието и надграждането на трудовата теория на стойността е главният фундамент на политико-икономическите възгледи на зрелия Маркс, неслучайно „Капиталът" започва с тезата, че трудът е единственият източник на стойност.

Марксизмът е теория, която трябва да разкрие социалните противоречия по теоретичен начин и да проправи път на практиката по тяхното преодоляване. В този смисъл Маркс и Енгелс са крайно сдържани, що се отнася до описанието на комунистическото общество. Естествено това се дължи на факта, че изграждането на идеален модел на обществото е принцип, който може да превърне марксизма от научна теория в романтична утопия. Показателно е изказването на Маркс от „Немска идеология", че „*комунизмът за нас*

не е състояние, което трябва да съществува, не е идеал, с който трябва да се съобразява действителността"[5]. Но въпреки това една от неизменните черти на комунистическото общество е описана от Енгелс в една негова рецензия към „Капиталът" по следния начин: „Ако в буржоазното общество живият труд е средство за умножаване на натрупания труд, то в комунистическото общество натрупаният труд е средство за обогатяване и разгръщане на жизнения процес на трудещите се."[6]

От тази гледна точка според мен не би трябвало да се изпуска от вниманието ни фактът, че трудът заема централно място в Марксовата теория. Неговото значение не трябва да бъде нито подценявано, нито надценявано. Съвсем естествено обаче започва да се налага тезата, че структурните трансформации, които капитализмът претърпява от индустриалната епоха, в която живеят Маркс и Енгелс, до високотехнологичния капитализъм днес, някак си подриват актуалността и смисъла на марксистката социална теория. Трудът на индустриалните работници съвсем не е така разпространен както през XIX и първата половина на XX век, финансовият капитал започва да доминира над промишления и т.н. Дали обаче тези процеси, които са неподлежащ на съмнение факт, могат да подринат дълбинния идеен смисъл на марксизма? Това е проблемът, който искам да разгледам в следващите страници. Проблемът за отчуждението е тясно свързан с рационалните форми на организация на обществото. Затова тук искам да използвам два ракурса към рационалните форми, в които се разгръща капиталистическото общество. Първата засяга развития индустриален капитализъм от навечерието на Първата световна война. Втората засяга по-новите форми на капитализма, свързани с развитието на високите технологии и превалирането на финансовия над промишления капитал.

Отчуждението, овещняването и универсализирането на стоковата форма

В „История и класово съзнание" Лукач говори за „овещняване" (*Vergegenständlichung*), а понятието „отчуждение" (*Entfremdung*) се споменава на едно или две места в цитати от „Капиталът". Още повече по това време „Икономическо-философски ръкописи" от 1844 г. не са публикувани и Лукач не познава концепцията на младия Маркс за отчуждението от това ключово произведение. Според мен обаче овещняването може да се разглежда като специфична форма на отчуждението в развития индустриален капитализъм от навечерието на Първата световна война. Основният аргумент към тази теза е, че овещняването има същия механизъм, какъвто и отчуждението. Овещняването има ясно откроими икономически и идеологически аспекти. Трудът е превърнат в стока, а стоковата форма става универсална структурна форма на всички субективни и обективни социални феномени. От една стра-

на, тя е резултат на материалните процеси в индустриалния капитализъм, но, от друга страна, е и негова главна „духовна" и идеологическа предпоставка.

Тъкмо идеологическият момент във възгледите на Лукач – че стоковата форма и парите се конституират като абсолютна ценност на буржоазното общество, е разработен от неокантианската социология на Зимел във „Философия на парите" и от Вебер в „Протестантската етика и духът на капитализма". Лукач обогатява възгледа за овещняването, като внася някои моменти от тези автори, но успява да постави чисто феноменологичните наблюдения на социологията на по-дълбоката и продуктивна основа на Марксовата социална теория и да потърси път не просто към теоретическо диагностициране на социалните патологии на буржоазното общество, а към тяхното практическо преодоляване.

Един от сложните проблеми в капиталистическото общество е, че „стоковата форма става конститутивната форма на едно общество" и че самият труд придобива формата на стока[7]. В „Към критика на политическата икономия" Маркс пише, че „да бъде потребителна стойност е необходима предпоставка на стоката, но да бъде стока е безразлично отношение за потребителната стойност"[8]. Което значи, че продуктите на труда могат да съществуват и без да имат формата на стоки. Те стават такива едва след като размяната е достатъчно разпространена в обществените отношения и разменната стойност е станала универсално качество на предметите, което исторически се случва с възникването на капитализма.

Лукач пише: „Стоково обръщение и съответстващи му субективни и обективни стокови връзки е имало, както е известно, още на много примитивни степени на общественото развитие. Онова, до което се опира *тук* обаче, е: доколко стоковото обръщение и неговите структуриращи следствия са способни да въздействат на целия *външен* и вътрешен живот на обществото. (…) Разликата между общество, в което стоковата форма е господстваща, решително влияеща върху всички жизнени изяви форма, и общество, в което тя се появява само епизодично, е по-скоро качествена разлика. Защото всички субективни, както и обективни явления на съответните общества съдържат тази разлика съразмерно качествено различни предметностни форми."[9]

Успявайки „да пронижe всички жизнени изяви на обществото и да ги преобразува по свой образ и подобие"[10], стоковата форма започва да оказва структурни въздействия върху „целия *външен* и вътрешен живот на обществото"[11], върху неговите „субективни и обективни явления". Така например производството на стоки в индустриалния капитализъм протича обективно при строго рационализирано производство и силно развито разделение на труда. Но „това рационално механизиране прониква до „душата" на работника: неговите психологични свойства се отделят от цялостната му личност, обективират се като противопоставени на нея, за да могат да бъдат вкарани в специализирана система и там подведени под калкулиращото понятие"[12].

Лукач пише: „Преди всичко този структуриращ основен факт се дължи на обстоятелството, че чрез него собствената дейност, собственият труд на човека му се противопоставят като нещо обективно, независимо от него, като нещо господстващо над него. И *това става както в обективен, така и в субективен план. Обективно,* като *възниква един свят от готови вещи и вещни връзки* (светът на стоките и на тяхното движение на пазара), чиито закони наистина се опознават постепенно от хората, които обаче и в този случай им противостоят като непреодолими, себе си чрез самите себе си проявяващи сили. (…) *Субективно,* като при съвършено стоково стопанство *дейността на човека се обективира, противопоставяйки се на самия него, става стока, подчинена чрез обществените природни закони на чуждата за човека обективност,* която трябва да извършва своите движения точно така независимо от човека, както и всяко удовлетворяващо потребности благо, превърнало се в стокова вещ."[13]

Универсализирането на стоковата форма и последващата структурна трансформация на всички субективни и обективни социални феномени във формата на стоки са основни предпоставки на овещняването като социален процес. Стоковата форма на обществото е резултат на историческото развитие на човешкия труд. Но „абстрактният, равен, сравним труд, измерим с постоянно нарастваща точност чрез обществено необходимото работно време, *трудът при капиталистическото разделение на труда възниква едновременно като продукт и като предпоставка на капиталистическото производство* едва в хода на неговото развитие"[14].

От тази гледна точка обективните връзки между хората се отразяват върху формите на човешката субектност. Но доколкото Лукач се придържа към разбирането за противодействието на трудещи се и нетрудещи се, на пролетариат, който превръща труда си в стока, и буржоазия, която превръща стоката в печалба, то и гледните точки към стоковата форма стават диаметрално противоположни. Докато „свободният работник" превръща труда си в стока, защото няма избор и защото това е единственото възможно за него средство за оцеляване и препитание, капиталистите купуват тази стока, за да могат да я заставят да работи за тях като работна сила и да извличат принадена стойност от нея. В този смисъл в интерес на работника е да изгради такова разбиране за обществото, което да премахне универсалността на стоковата форма, докато капиталистът има интерес да запази социалните връзки в условията на универсално господство на стоковата форма.

Тази двойственост на стоковата форма е от изключително значение за изграждането на теоретически опосредствана гледна точка към социалните процеси. Лукач противопоставя два подхода, чрез които се разглеждат фактите в общо единство: от една страна, това е строгата рационализация, в която фактите, отнасящи се към обществото, изглеждат като обосновани в същата циклична закономерност, в каквато се намират и фактите, с които се

занимават естествените науки. От друга страна, това е общата „потопеност" на фактите в динамиката на историческото развитие, която е субстанциално изграждана от трудещите се. В „История и класово съзнание" тази двойственост преминава съответно в съзнанието на буржоазията (която не вижда исторически хоризонт и която се стреми да представи настоящето като господство на природни закони) и в съзнанието на пролетариата, който започва да разбира сложната динамика на обществените отношения и трансформира тази привидна завършеност на историческото развитие. Сега искам да разгледам някои от механизмите на рационализирането на капиталистическото общество малко по-подробно.

Овещняването и рационализирането на социалните връзки в индустриалния капитализъм

Лукач вижда в рационализацията главен принцип на развитото капиталистическо общество, който е базиран на това какво може да бъде калкулирано. В рационализираното производство, основано на математически анализ, „процесът на труда във все по-голяма степен се разлага на абстрактно рационални частични операции, при което се разкъсва връзката между работника и продукта като цяло и неговият труд се свежда до механично повтаряща се, специализирана функция"[15]. Той пише: „Количествените различия на експлоатацията, които за капиталистите непосредствено имат формата на количествени определения на обектите на тяхната калкулация, с необходимост се проявяват за работника като решаващи качествени категории за неговото цялостно психично, духовно, морално и т.н. съществуване."[16]

Принципът на рационализацията има проявления както в обективен, така и в субективен план. В обективен план най-значима е загубата на „органичното създаване на цялостни продукти". Една от водещите характеристики на стоката е, че тя не се създава непосредствено като потребителна стойност. С фрагментацията и специализацията на труда работникът губи погледа си върху завършения артикул и неговата обективна цялост. А фрагментарното и парцелирано производство на предмети, изгубващо поглед върху органичната им цялост, рефлектира обратно във фрагментиране и парцелиране на субекта. Лукач казва, че принципът на рационализация „прониква до „душата" на работника"[17]. В „История и класово съзнание" той определя разрушителните последици на рационализацията по следния начин: „Вследствие на рационализирането на трудовия процес човешките свойства и особености на работника се проявяват все повече просто като източници на грешки, в противоположност на рационалното предварително изчислено функциониране на тези абстрактни частични закони. Човекът не се явява нито обективно, нито в своето отнасяне към трудовия процес като негов действителен носител, а се включва като механизирана част към една механична система, която

той заварва готова и функционираща напълно независимо от него, на чиито закони той безволно се покорява."[18]

Човек престава да бъде съзнателен създател на предметите на труда си, а неговата дейност се свежда по-скоро до съзерцателно направляване на дейността на машините. Така рационализацията създава една напълно затворена система, в която субектите и създаваният от тях обективен предметен свят са подчинени на една и съща специализация и фрагментация и в която господства рационално математизиране на производствените процеси.

Според Лукач „съдбата на работника става съдба на цялото общество"[19]. Докато в по-старите обществени форми земевладелците, занаятчиите, търговците и т.н. са зависими от своята собствена земя, инструменти или запаси, вещната връзка поставя както представителите на работническата класа, така и буржоазията в отношение на една обща зависимост. Фрагментирането и рационализирането протичат не само в производството, а и в държавното управление и в правото. Във връзка с това Лукач се позовава на възгледа на Вебер за екстраполирането на модела на рационализираното производство върху рационализираното управление на държавата, според който „съвременната държава е „предприятие" точно така, както и една фабрика: тъкмо това е исторически специфичното за нея[20]".

Правните институции се превръщат в същите самозатворени и калкулиращи системи, каквито са предприятията. Както работниците съзерцателно направляват дейността на машините, така и бюрократите и юристите от всички нива на държавния апарат трябва да съзерцават и да регулират неговите механизми. Но отношението между производствения и политическия живот е много динамично, защото работниците създават „материята" на обществените отношения, а представителите на доминиращата класа налагат над нея „формата" на своите интереси. Правната система постоянно трябва „да противостои на единичните събития от обществения живот, като постоянно готова, точно фиксирана, следователно твърда система[21]."

И в динамиката на това напрежение се оказва, че принципът на рационализацията е формален и външен и поради това поражда паралелен противоположен ефект в обществото – поражда силна ирационализация на нивото на самата политическа форма на управление. Партикуларната гледна точка на бюрократите и юристите, служещи на доминиращата класа, не им позволява да виждат обществото като тоталност. Те трябва да удържат единството на социалните връзки чрез постоянното калкулиране и провеждане на особените интереси на доминиращата класа. Но опитите непрекъснато да се направляват процесите и да се удържа непосредственото състояние на обществото отвъд всякакъв исторически хоризонт са обречени на провал, защото тази позиция в един момент се оказва дълбоко ирационална. В този план Лукач се позовава на Вебер, който казва: „Специфичното за съвременния капитализъм в противопоставянето с онези по-стари форми на капиталистически

поминък е следното: строго рационалната организация на труда, основана на рационална техника, никъде другаде не е възникнала в рамките на подобно ирационално конституирано държавно устройство, а и никога не би могла да възникне там."[22]

Доколкото обаче цялото общество е организирано около централната структурна форма на стоката, а налагането на стоката като универсална форма става възможно благодарение на налагането на парите като „адекватното битие на разменната стойност на всички стоки", то движението на парите като цел на капиталистическото производство задвижва цялата система. Но в това движение на парите към възпроизвеждането на принадена стойност (П – К – П`) производството се разширява, а политическата форма става прекалено тясна, за да може да удържи субстанциалното развитие в сферата на производствения живот. В това отношение е показателно следното схващане на Маркс и Енгелс в „Манифест на комунистическата партия", с което се характеризира крайният етап от развитието на производствените отношения през капитализма: „(…) обществото притежава твърде много цивилизация, твърде много средства за живот, твърде много индустрия, твърде много търговски връзки. Производителните сили, с които разполага, вече не подпомагат развитието на буржоазната цивилизация и на буржоазните отношения на собственост; напротив, те са станали твърде мощни за тия отношения, те биват съсипвани от тях."[23]

Лукач също вижда държавата като слабото звено на цялата система на господство на буржоазията. Там процесите на ирационалност протичат с най-голяма сила. Лукач казва, че капитализмът е революционен *par excellence*, че капиталът е обществена сила. Но безкрайният стремеж на капитала към натрупване на печалба влиза в противоречие с ограничения исторически хоризонт, който буржоазната политическа система налага. И обратно, крайният политически хоризонт поставя правните структури пред ситуацията, в която трябва да разрешават безкрайните партикуларни противоречия, възникващи в динамиката на отношението между политическата и икономическата сфера в капиталистическото общество.

На практика това е една сложна и неразрешима антиномия, в която безкрайното самодвижение на капитала (състоящо се във възпроизводството на капитала в принадена стойност – П – К – П`) се сблъсква с външната форма на историческа крайност, която правните институции налагат; а, от друга страна, правните институции се оказват изправени пред задачата да разрешават безкрайните вътрешни противоречия, които капиталистическата икономика създава.

От казаното дотук би могло да се заключи, че понятието на Лукач за овещняване е повлияно от разбиранията на Маркс в „Капиталът" и от учението за стойността, като той го обогатява с някои нови аспекти, които в чисто теоретически план са повлияни от социологията на Вебер, а в чисто исторически

план са съобразени със съществуващата форма на капитализма в навечерието на Първата световна война. Отчуждението и овещняването са понятия, които поставят в две диаметрално различни перспективи един и същ проблем. Отчуждението при младия Маркс тръгва от проблема за субективната деградация на работника в капиталистическото общество и стига до извода за разрушитената обективна същност на социалните връзки. А в концептуализирането на овещняването Лукач тръгва от проблема за универсализирането на стоковата форма и изследва начина, по който овещняването определя субектните характеристики на класите в капиталистическото общество.

Сега бих искал да премина към един друг ракурс на проблема, засягащ въпроса за отчуждението в хоризонта на някои от значимите структурни трансформации, които капитализмът претърпява през втората половина на XX век.

Социализацията на съвременния капитализъм и ирационализирането на социалните връзки

Важен момент е, че в „История и класово съзнание" Лукач все още не познава „Парижки ръкописи" и понятието за овещняване по косвен начин се доближава до смисъла на понятието за отчуждение у Маркс. Това, разбира се, не е случайно интуитивно домогване, а факт, дължащ се на дълбокото теоретично разбиране на същността на Марксовото учение от страна на Лукач. Но в „Онтология на общественото битие" (произведение, писано през 60-те години на XX век) вече е посочено едно по-общо основание на този социален феномен, съпровождащ и определящ цялата човешка история. Посочването на това основание позволява и на марксизма да се удържа като теория, която не променя и не губи от смисъла си в сложната динамика на постоянно променящите се феномени на капитализма.

В „Онтология на общественото битие. Пролегомени" Лукач пише, че е възникнал нов етап от развитието на капитализма, характеризиращ се със *социализация*: „вместо да се увеличава работното време, се революционизират техническият процес и структурата на социалните колективи. Това поражда нов стадий в развитието на капиталистическото производство. Формалното подчинение на труда на капитала отстъпва място на реалното: заради това отслабва непосредствената реакция на капиталистическата експлоатация".[24]

В едно свое интервю Лукач казва: „[в] момента, в който, благодарение на развитието на относителната принадена стойност, масовата консумация е станала централен проблем на капиталистическото репродуциране. Тогава в рамките на капитализма възниква интересът към тази масова консумация, както и в някаква степен непосредствено съществуващ интерес на общия капитал към създаването на един относително висок жизнен стандарт сред масите."[25]

С етапа от развитието на капитализма, в който финансовият капитал започва да доминира над промишления капитал, се разгръщат и нови форми на капитализма, чийто най-значим продукт е консуматорското общество.

В „Капиталът" Маркс разглежда качеството на стоките да бъдат размени-ми като част от т.нар. стоков фетишизъм. Приемането на разменната стойност като част от природата на самата стока е фетишистко отношение на непосредственото ежедневно съзнание. Формата на стойността изглежда като вътрешно природно свойство на самите продукти на труда. Маркс пише: „стоковата форма и стойностното отношение на продуктите на труда, в което тя се проявява, нямат абсолютно нищо общо с тяхната физическа природа и с вещните отношения, които произтичат от нея. Това е само определено обществено отношение, което приема за тях фантастичната форма на отношение между нещата".[26]

В действителност формата на стойността е привнесена *външно* в предметите на труда, тя е резултат на историческото развитие на обществените отношения. Но на непосредственото съзнание тя изглежда като нещо *вътрешно присъщо*, като част от природата на самите предмети, произвеждани от хората.

Според Маркс стоковият фетишизъм е свързан с развитието на разменната стойност. От гледна точка на потребителната стойност „в нея няма нищо мистериозно – все едно дали я разглеждаме от гледна точка на това, че тя със свойствата си задоволява човешки потребности, или от гледна точка на това, че тя придобива тези свойства като продукт на човешкия труд"[27].

В индустриалния капитализъм непосредственият източник на разрушаването на личността идва от производството. Сега обаче от развитието на консуматорското общество идва сякаш повече от една специфична структурна трансформация на потреблението в съвременното капиталистическо общество. А това е свързано с появата на нови форми на заробване, създавани от финансовия капитал. Но дали в съвременния капитализъм, при силно изразената доминация на финансовия капитал и на консуматорството в повечето държави от Западния свят, дълбоките проблеми на отчуждението и на стоковия фетишизъм, поставени от Маркс, губят смисъла и значението си? Дали създаването на нови механизми на възпроизводство на стойностната форма не представлява нова историческа проява на все същия този стоков фетишизъм, за който Маркс говори още през XIX век? Би могло да се допусне, че проблемът за фетишисткото съзнание стои непроменен, променя се само неговата историческа форма, неговото конкретно феноменологично изражение в социалните връзки.

От една страна, в производствен план високо рационализираният начин на производство предполага висока степен на прогрес в начините на труд. Този процес обаче създава едно съвсем очевидно противоречие, което Лукач описва в „Към онтология на общественото битие. Пролегомени" така: „по-високото развитие на човешките способности не трябва по необходимост

да доведе до развитие на човешката личност. Напротив: то може тъкмо чрез по-високото развитие на отделните способности да разруши, унищожи и т.н. човешката личност. (Достатъчно е да помислим за многото колективи от специалисти от настоящето, при които рафинираните, култивирани специални способности действат в най-голяма степен като разрушаващи личността.)"[28]

Но, от друга страна, в чисто идеологически план в условията на социализация на капитала, Лукач показва как непосредствената репресивна функция на държавата отслабва, а религиозните модели се пренасят от сферата на държавата обратно в сферата на ежедневното съзнание[29]. Така дори и исторически да се е развила обективна форма на обществен контрол, която да изглежда еманципирана от религията и която привидно да не е така непосредствено репресираща структура, каквато е била буржоазната държава на един по-ранен етап от своето развитие, в субективното ежедневно съзнание на хората остават множество религиозни форми, които служат само като допълнителен източник на подчиняването на човека на съществуващия ред. В този смисъл в „Онтология на общественото битие" се актуализира проблемът за религиозните форми на идеологията, но вече в светлината на проблема за ежедневното съзнание.

В „История и класово съзнание" Лукач се позовава на Вебер, който показва, че рационализацията е феномен, който е проникнал както в производствените отношения, така и в начините на устройство и управление на държавата, т.е. държавата е станала своеобразно „предприятие". В условията на социализация на капитала той твърди, че доминиращата власт на държавата отстъпва, за да се пренесе в ежедневното съзнание.

Това е свързано с възникването на един нов социален феномен – културната индустрия. Сега сякаш не толкова държавата, колкото културата е придобила черти, характерни за промишленото производство.

Един от важните механизми за възпроизводството на културната индустрия в „Диалектика на просвещението" на Адорно и Хоркхаймер се състои в това, че през късния капитализъм изкуството престава да бъде форма, която се противопоставя на или преодолява трудовия процес. Напротив, формите на изкуството и самата култура, която ги поражда, са просто продължение на трудовия процес. Адорно и Хоркхаймер пишат: „Развлечението на късния капитализъм е продължение на труда. То се търси от онзи, който иска да се изплъзне от ранния трудов процес и да придобие сили, за да може отново да се справя с него. Същевременно обаче механизирането има такава власт над разполагащия със свободно време и над неговото щастие, то определя така из основи производството на стоки за развлечение, че той вече не може да познава нищо друго, освен копията на самия трудов процес."[30]

Изкуството се е превърнало в културна индустрия. То вече не се стреми да трансцендира и трансформира реалността, а само да я преутвърждава. Това е свързано с фетишизирането на стоките за консумация, дори представителите на най-бедните и потиснати слоеве на обществото се опияняват от

стоките за консумация, издигани в култ от развлекателната индустрия, и т.н. Така стоковият фетишизъм не изчезва, а само се възпроизвежда в нови форми, характерни за консуматорското общество. Според мен ясно би могло да се види, че самият факт, че формата на стойността (и производният ѝ стоков фетишизъм) е заложена като централна форма, определяща структурата на социалните отношения в капиталистическото общество, остава непроменен.

Създават се предпоставки най-примитивните човешки импулси да се разгръщат с невиждана в историята сила и да стават определящи за ежедневното съзнание – ирационалните нужди, пробуждани от рекламната индустрия, агресията и страхът, които постоянно се насаждат сред хората. Самите ирационални импулси трябва да водят обикновените потиснати хора до поведение, което само̀ да се впише в рамките на рационалните интереси на доминиращите класи. Получава се така, че не рационалното овладяване на политическата система и на производството трябва да доведе до ирационален дефект, който да срине системата на буржоазно господство, а, напротив, стимулирането на ирационалното поведение на потиснатите хора трябва да ги подтиква те доброволно да се подчиняват на рационалното господство на буржоазията в новите му политически форми. Парадоксът тук е, че ирационализирането на социалните връзки не подрива политическата структура на капиталистическото общество, а тъкмо обратното – стабилизира я, макар и в по-специфични форми от тези на буржоазните държави през първата половина на XX век.

Същевременно важен момент от механизма за подчинение и отчуждение е свързан с това да се създават предпоставки хората да не могат да се саморазбират като представители на определени класи. В индустриалния капитализъм непосредственото класово определение на експлоатирания работник му позволява по-лесно да се изгради като личност в процеса на осъзнатата борба по трансформиране на социалните връзки. Т.е. от обикновен работник – работна сила, да стане работник – пролетарий, да стане част от движещата сила за радикална промяна. Но при една силно размита система на социалните връзки, каквато имаме днес, е много по-трудно да се вникне в класовия характер на проблемите на капитализма. Получава се една специфична диалектика. Осъзнаването на работника като нещо повече от работна сила, като човек, като личност е било средство за преодоляването на капиталистическото общество. Сега, обратно, осъзнаването на личността в нейната размита от новите форми на капитализма класова определеност е жизнено важно условие за преодоляването на капитализма.

Но независимо от това, дали рационалните форми на производство дават възможност на работниците да видят, че в същината си капиталистическото общество е ирационално устроено, както е било в началото на XX век при доминирането на промишления капитал, или обратното – консуматорски устроеният капитализъм да води до толкова силно ирационално поведение

сред потиснатите хора така, че те да се вписват безропотно в рационалните интереси на доминиращите класи, както е днес, в условията на превалирането на финансовия капитал. Тук имаме двете страни на един и същ социален процес – развитието на капитализма с дълбоко противоречивата му и деструктивна структура. В основата на неговата деструктивност по отношение на хората стои положението, че той превръща всичко в стока, че стоковата форма е универсална форма на социалните връзки и че тя отчуждава хората от истинската им същност. Би могло да се допусне, че по същността си капитализмът си остава все същият, като се променят само привидностите, които той създава.

Трябва да се отбележи: по-страшният ефект днес е, че докато в епохата на развития индустриален капитализъм хоризонтът на историческата преходност на капитализма е оставал невидим само за представителите на буржоазията и е бил много по-лесно достъпен за представителите на потиснатите класи, то сега самите потиснати не виждат историческия хоризонт на капиталистическото общество. Като че ли никога в историята си човечеството не се е намирало в такова зловещо състояние на дълбока криза и пълна безпомощност, на липса на всякакъв изглед за значима социална реакция, която да го промени.

В „Онтология на общественото битие" Лукач пише: „Сложността на марксизма и неговата видима противоречивост, която често мотивира упреците към него, се открива тук с голяма яснота: от една страна, нищо в общественото битие не може да стане за практиката определяща категория, ако в него няма налични корени в икономиката, а затова и в родовата същност на човека в своето време; същевременно, от друга страна, тази икономическа детерминираност не може при никакви обстоятелства праволинейно и еднозначно да стане „необходимо" определящ фактор."[31]

Ако класата не е обективен резултат на формите на производствените отношения, тя може да бъде резултат на формирането на политическо съзнание. Това съзнание трябва да има теоретическа опосредственост в критиката на капитализма, която от своя страна естествено обхваща и новите му икономически форми. Но това не трябва да се съпровожда от борба за нова теория, която отхвърля „остарелия марксизъм", а да се премине към обновяване на класическата теория по начин, който да може да произведе нова практика по преодоляване на капитализма. Защото в същността си обществото продължава да крие проблемите за класовото разделение, за експлоатацията, за отчуждението. Социалните връзки между хората продължават да са оковани във веригите на стоковата форма.

В началото бе изказана тезата, че при Маркс отчуждението има идеологически и икономически аспекти и че с развитието на вещните връзки, с развитието на индустрията идеологическите форми отслабват за сметка на откритията цинизъм на капиталистическата експлоатация. От изложеното до-

тук обаче може да се разбере, че идеологическото отчуждение в условията на социализацията на капитала и на развитието на културната индустрия се е възродило в нови форми и проявява значима сила.

Но трябва открито да си признаем и още нещо, за което можем да виним най-вече себе си. Политическата практика на левите движения никога не е била в такава голяма отчужденост от политическата теория, каквато имаме днес.

Лукач пише: „без абстрактно научно овладяване на общественото битие, овладяване, което постоянно трябва да изхожда – в съответствие с действителността – от теоретическите опити за анализ на човешката практика (в широкия смисъл), не е възможна никаква обективно основана, вярна онтология”[32].

Политическата практика трябва да търси начини да актуализира теоретическия поглед върху специфичните проблеми на капиталистическото общество. Тя винаги трябва да се стреми да придаде нов, адекватен на историческата ситуация смисъл на думите на Маркс от Увода на „Към критика на Хегеловата философия на правото”: „Главата на еманципацията е философията, нейното сърце е пролетариатът. Философията не може да бъде въплътена в действителността без премахване на пролетариата. Пролетариатът не може да премахне себе си, без да въплъти философията в действителността.”[33]

ЛИТЕРАТУРА

1 *Маркс, Енгелс.* Съчинения. Т. 42. С., 1983, с. 110.
2 *Маркс, Енгелс.* Манифест на комунистическата партия. С., Гал-Ико, 1999.
3 *Маркс, Енгелс.* Съчинения. Т. 42. С., 1983, с. 86.
4 Ibid., с. 88–89.
5 *Маркс, Енгелс*. Избрани произведения. Т. 2. С., 1984, с. 95.
6 *Енгелс, Фр.* За „Капиталът” на Маркс. С., Изд. на БКП, 1954, с. 43.
7 *Лукач, Г.* Овещняването и съзнанието на пролетариата (из История и класово съзнание) – Социологически проблеми, 1988, бр. 3, с. 51.
8 *Маркс, Енгелс.* Избрани произведения. Т. 7. С., Партиздат, 1986, с. 126.
9 Ibid., с. 50–51.
10 Ibid., с. 51.
11 Ibid., с. 50–51.
12 Ibid., с. 53.
13 Ibid., с. 52–53.
14 Ibid., с. 53.
15 *Лукач, Г.* Овещняването и съзнанието на пролетариата (из История и класово съзнание). – Социологически проблеми, 1988, бр. 3, с. 53.
16 *Lukacs, G.* Geschichte und Klassenbewustsein. Във Werke, Bd. II, Frühschriften, 1977, с. 350.
17 *Лукач, Г.* Овещняването и съзнанието на пролетариата (из История и класово съзнание). – Социологически проблеми, 1988, бр. 3, с. 53.
18 Ibid., с. 54.
19 Ibid., с. 55.

[20] Ibid., с. 58.
[21] Ibid., с. 59.
[22] Ibid., с. 59.
[23] *Маркс, Енгелс.* Манифест на комунистическата партия. С., Гал-Ико, 1999, с. 34.
[24] *Lukacs, G.* Zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins. I. Halbband. Във Werke, Bd. 13, Darmstadt und Neuwied: Luchterhand, 1984, с. 234.
[25] *Hans, H.,* L. Kofler, W. Abendorth. Gespräche mit Georg Lukàcs. Hamburg: Rowohlt Verlag. 1967, с. 66.
[26] *Маркс, К.* Капиталът. Т. 1. С., Партиздат, 1979, с. 83.
[27] Ibid., с. 82.
[28] Ibid., с. 504.
[29] Ibid., с. 570.
[30] *Адорно, Т., М. Хоркхаймер.* Диалектика на Просвещението. С., Гал-Ико, 1999, с. 171.
[31] *Lukacs, G.* Zur Ontologie des gesellschaftlichen Seins. I. Halbband. Във Werke, Bd. 13, Darmstadt und Neuwied: Luchterhand, 1984, с. 85–86.
[32] Ibid., с. 27.
[33] *Маркс, Енгелс.* Съчинения. Т.1. С., Изд. на БКП, 1985, с. 166.

Салвадор Дали

РАЗМИСЛИ ЗА ПАМЕТТА И ЗАБРАВАТА

Максим Мизов

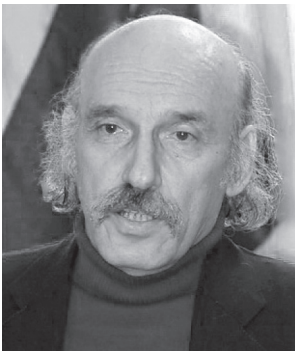

Максим Мизов *– доктор на социологическите науки, доктор по философия, професор, директор на Центъра за исторически и политологически изследвания. Изследователските му интереси са в сферата на етиката, политологията, социологията и етнологията. Автор е на 36 монографии и книги (5 в съавторство), както и на над 300 студии и статии в специализирани научни сборници и списания и съставител на 25 тематични сборници.*

Живеем в преломни и смутни времена, в които рязко се преобръщат пластовете на историята и коренно се променят обществените нрави. В такива драматични обществено-исторически ситуации неизбежно се търсят смислови и ценностно-нормативни опори в дълбините на историческата и културната памет, развихрят се докрай социалните въображения, динамизират се мисленето, чувствата и делата на хората. Всичко това е свързано с ускорено и мащабно преплитане между трите измерения на времето и паметта и въображението влизат в необикновени връзки и зависимости при преоценките на миналото, регулациите на настоящето и обрисуването на желаното/дължимото историческо бъдеще. Както пламенно и аргументирано ни убеждава изтъкнатият френски историк Пиер Нора: „живеем във време на световен възход на паметта"[1]. Приемайки за вярна тази идея, смятаме, че е нужно да отдадем признание и на Мнемозина, и на Амнезия, т.е. на даровете на Паметта и Забравата, тъй като Времето и Историята не могат да се лишат от услугите на всяка от тях.

Нора специално подчертава, че живеем във време на акселерация на историята[2]. Както знаем, акселерацията е ускорено движение и преминаване към следващи етапи, фази или периоди от биографията на нейния субект. Това движение се характеризира както с ненаситност за натрупване на нови и разнообразни паметови съкровища, така и с неизбежно придружаващото го изоставяне, изхвърляне на ненужния баласт, т.е. със забравяне на мнемонични атрибути, които пречат или са ненужни за движение-

то. В този контекст акселерацията на историята предполага мултипликация – в синхронен порядък – и на паметта, а и на забравата, като неотменни *универсални начала* за човека. Нали за да върви напред в историческото време и в социалното пространство, човек се нуждае не само от компаса на съкровената и драгоценната за него памет, но и от откъсване от гравитацията, сбогуване със сизифовското бреме на нещо в нея, което забавя и възпрепятства неговото движение? А това призовава и оправдава работата на забравата.

Пиер Нора споменава, че днес сме сериозно изправени пред, а и подвластни на особен *дълг към паметта*. Пол Рикьор обаче предпочита да използва друга метафора. Той пише за „*работа на паметта*". Днес и двете метафори се използват много – това е чудесно, а и плодотворно. Тъжното или лошото е, че никой не пише за „*дълг към забравата*" и за „*работа на забравата*", сякаш тя не притежава специфични аксиално-нормативни отношения с влияния над живота на човека и обществото.

Човек не бива да се отнася безотговорно или пренебрежително нито към паметта, нито към забравата. Защото, както казва Оскар Уайлд, никой не е достатъчно богат, за да откупи миналото си, т.е. паметта си. Можем да кажем обаче, че никой не е и толкова беден, че да продаде наведнъж или завинаги цялото си минало, т.е. да го забрави. Даден субект може и да си въобразява, че се е сбогувал окончателно със своето минало, то обаче винаги ще намери път, начин и средства да му припомни отново за себе си. И това се отнася не само до разрешаването на проблемите и дилемите на настоящето. То с не по-малка степен важи и за бъдещето. Понеже, както мъдро поучава Николо Макиавели, който иска да знае какво ще става, трябва да обръща внимание и на това, което е станало. Джордж Сантаяна даже е още по-категоричен: който не помни миналото си, е обречен да го повтаря. Това всъщност означава, че в известна степен бъдещето е в ръцете не само на настоящето, но също и на миналото, т.е. на онова, *което се помни* или *което се забравя*, понеже от двете – паметта и забравата – зависи и въображението, на крилете на което може да се появи и да се развие ликът на желаното или на нежеланото бъдеще. Защото, както твърди А. Батай, миналото никога не е съвсем минало. Ние пък с не по-малко основание можем да твърдим, че бъдещето никога не е само бъдеще, понеже е изникнало върху настоящето и останките на миналото. В тези странни руини винаги могат да бродят призраците на миналото и сенките на настоящето, дори и когато съвременниците си въобразяват, че са скъсали завинаги с миналото, а и че са способни напълно да контролират пулсиращото си настояще.

Съдбовната зависимост на човека от паметта и забравата е обусловена от тяхната непреодолима връзка с *Времето*. Първата трупа и ревниво съхранява образи за него. Втората ги обезличава и унищожава. И понеже човек не може да живее извън времето, той е обречен над него да властват паметта и забравата – всяка по свой начин. Спомнянето е *настоящо потвърждение* на правото на бъдеще за потънали в миналото образи на нещата, които са се спотаили в дълбините и лабиринтите на паметта. Забравянето им е *настоящото отнемане* на тези права, възпрепят-

стване в даден момент или завинаги. Забравата е настояща по време и обвързваща настоящото минало с бъдещето.

Още Теофраст пише, че времето е най-скъпоценното от всички средства, както и че най-големият разход, който човек може да направи, е разходът на време. Излиза, че прахосването, разпиляването или убиването на време е най-непростимото провинение, най-голямото прегрешение или престъпление не само спрямо другите, но и спрямо този, който го желае и извършва. Така видяна и оценена, забравата се оказва своеобразно явно или потайно средство, както и видима или незрима сцена на различни *убийства* на темпоралността – било по независещи, било по зависещи от човека причини и условия. Неслучайно Данте смята за най-мъдър този, който най-много се дразни от загубата на време. А Гьоте отбелязва, че загубата на време е най-тежка за оня, който знае повече. Л. Вовнарг пише, че който не познава цената на времето, не е роден за слава, а Б. Франклин – че времето е оная тъкан, от която зависи животът. Ако това е истина, забравата се окичва с лоша слава, тъй като нейните посегателства и разрушения оставят следите си върху и във Времето. То е по-силно от всичко, поради което е способно да забрави дори забравата, но това съвсем не значи, че в подобен случай ще реабилитира и овласти отново паметта.

Карл Маркс предлага по-друг ракурс за смисъла и ценността на времето, като го обявява за *простор за развитие на способностите на човека*. Това значи, че изличавайки образите на времето от духовния и практическия свят на човека, забравата обезличава и унищожава следите от реализациите на тези способности и превръща времето, в което властва, в непроницаемо, дезинтересирано и безчувствено към техните прояви. Тя е онзи специфичен, а нерядко дори мистичен *хоризонт*, в който човешките способности не съществуват, нито могат да изпращат – оттам – своите признания и послания. Дори да са изключително плодотворни и благородни, човешките способности, попаднали в пустотата на забравата, вече не представляват никакви ценности.

За да си възвърнат битието и стойността, способностите трябва да разчитат на припомнянето или на паметта, които да ги реабилитират и възцарят отново в/за живота.

Разбира се, тази огромна зависимост на човека от паметта и забравата не бива да се възприема като фатална обреченост на неговата съдба. Освен това човек не трябва безрезервно да вярва, че ако стриктно изпълнява задълженията си към паметта и забравата, винаги може да разчита на тяхната благосклонност или благодарност. Паметта и забравата имат странна логика, която невинаги се подчинява на човешката мисъл, емоция или воля. Не можеш да разчиташ на човешката памет, казва Станислав Лец, за съжаление също и на забравата. И двете могат да погодят на човека такива лоши номера, каквито той най-малко очаква. Например паметта да му сервира травмиращи го спомени, а забравата да му отнеме най-хубавите пряко желанията и волята му. Впрочем има ли въобще някой, който поне веднъж в своя живот да не е бил изненадан от „пода-

ръците" на паметта или на забравата, всяка от които се е оказала изумително способна да му поднесе невероятни неща.

Сигурно може да се твърди, че *човек не е господар* нито на паметта, нито на забравата си. И дори че *той е пленник* и на едната, и на другата. Още Грациан пише, че помним най-добре неща, които би ни било особено приятно да забравим. Цицерон с горчивина споделя, че не може да запомня това, което иска да запомни, нито пък да забравя онова, което най-искрено желае да забрави. Тацит е още по-категоричен: загубата на паметта не е във властта на хората.

За жалост в историята и във всекидневието не господства такава закономерност – колкото по-малко памет притежаваш, толкова по-малко трябва да забравяш, а и никой нормален човек не би се съгласил да се лиши напълно от своята памет. Затова може би е по-вярно онова, което споменава Станислав Лец: който има добра памет, на него му е лесно да забравя много неща. Това не означава, че който притежава добра памет, трябва да е гарантирано по-богат на хубави спомени. Анатол Франс е безспорно прав, че добрата памет не е достатъчна, за да имаш добри спомени. Значи прекрасните спомени са рожба на селективността на паметта, но и на съпричастието на забравата, понеже и тя взема известно участие в подборите и символните власти на спомените.

Съперничествата между паметта и забравата обаче не бива да подвеждат човека. Той не трябва да мисли, че което дължи на паметта, следва да отдава на забравата, нито че благодарността към първата трябва да се основава на неблагодарността към втората. Вярно е, че, както и Рабиндранат Тагор казва, на пресъхналата река не ѝ благодарят за миналото. Наводненията през 2014 г. ясно показаха, че и пресъхналите реки могат да се превърнат в опустошителни водни стихии, когато бъдат напълно забравени от човека.

Както паметта, така и забравата понякога се посрещат с въздишка. В първия случай с облекчение и радост се срещаме с някои спомени. В другия съжаляваме поради принудата да се сбогуваме с тях или страдаме от тяхната липса. И може би не е съвсем прав Декурсел, че въздишката е упрек към настоящето и усмивка към бъдещето, тъй като изважда от сметката значението на миналото, а тъкмо спрямо него се проявяват в цялото си достолепие както паметта, така и забравата.

Тези бегли размишления за паметта и забравата само подчертават колко е важна тяхната роля в публичния и в частния живот на хората. За жалост днешните наши учени изобщо не обръщат внимание на деликатната тематика за забравата, особено на политическата, чиито толкова напористи присъствия и осезаеми мащабни поражения днес забелязваме навред около себе си, пък дори и в собствените си умове и души. За четвърт век злополучен преход към демокрация така и не се роди нито една монография, нито една сериозна студия, които да са посветени на изследване и анализ на този важен феномен. А забравата не трябва да е *забравена* и *забранена тема* за науката. Тя има свое запазено място, роля и значение в историческия и всекидневния живот на Човека като род, вид и индивид. Понякога тя го притеснява и плаши, но друг път го освобождава, дава му възможности да

предприеме нови инициативни, да избере и премине пътища, за които в атласите на паметта му липсват знаци и фигури.

В битките за Властта, която е вечен атрибут на човешката – историческа и всекидневна – съдба, винаги има потребност от присъствието, от услугите на двата феномена. Няма как изобщо да си представим власт, която не се интересува или се лишава изцяло от екстрите на паметта или от мострите на забравата, но и от техните сервилни услуги. Затова и всяка власт има свои разбирания и подходи за селектиране и за експлоатация на съкровищницата от възможности и удобства, които паметта или забравата ѝ предоставят или пък които тя сама трябва да изобрети и да оползотвори. Това се отнася с най-голяма сила за политическата власт, защото тя е доминираща над всички други модалности на властта, поради което е и най-заинтересована от подбора и употребите на богатствата, които паметта или забравата могат някак си да ѝ предложат.

Власт, която забравя и за паметта, и за забравата, не може да бъде запомнена задълго в просторите на времето и в аналите на историята, понеже е фатално обречена. По тази причина паметта и забравата са не само злободневен, включително и непреходен обект, а и специфична ценност за всяка власт и най-вече за политическата власт в социума. Как да подхожда към и как да се разпорежда с паметта и със забравата – това е особен, може да се каже, *висш* (макар публично неогласен) *дълг* на всяка истинска власт. Неговото неглижиране може да струва твърде скъпо на властниците. Няма историческа епоха, нито каквото и да е човешко общество, в които да не се поставят като *актуални*, но и като *вечни* проблемите и дилемите за произхода, същността, особеностите, симбиозите на паметта и забравата, както и проблемите за техните зрими или невидими обвързаности и зависимости или пък за техните остри конкуренции, вражди и непоносимости – както в социален, така и в персонално-екзистенциален план.

Видени през призмата на подобна смислово-оценъчна трактовка, паметта и забравата се оказват съдбоносно значими и вечни *универсалии* в живота на човечеството. Те обаче са не само универсални атрибути на човешкия духовен и практически живот, но същевременно и твърде важни актьори в разиграващите се в неговата душевност/екзистенция драми, трагедии или комедии в жизнения му свят. Няма душевна колизия, която да не дава шансове за специфична проява на тези начала.

Практически е невъзможно човекът да не изпитва различни *покушения* или *крушения* на сакрални сфери от своята памет както при лични драматични житейски ситуации, така и при обществени катаклизми. Подобни изпитания са свързани и с (моментна или дълготрайна) проява на мнемонична дезориентация или нестабилност, със затруднения за бързо и правилно валоризиране на смислово-ценностните „трезори" на персоналната/груповата памет. Тези поражения са свързани с нашествия на забравата в сферата на значими мнемонични структури и със съпровождащи ги – публични или персоналнозначими – модулации в менталността, сензитивността или прагматиката на „похитения" от забравата субект.

По тази причина той има подсъзнателна или осъзната нужда от време на време да извършва своеобразни проверки на стабилността на мнемониката си, за да разбере до каква степен или в какви форми забравата е нанесла поражения в нея. Съвсем естествено е, особено за вярващия човек, той да търси или да прилага конкретни „правилни", ефикасни техники и практики за *изцеление* на болната, повредената памет. Всъщност такива „терапии" се оказват специфични неутрализатори или ликвидатори на специфичните ерозии или деструкции, които дадени типове забрава нанасят на хората.

Във всички митологии, при всички все още битуващи ритуали и обреди на всевъзможни ясновидци, прорицатели, пророци винаги може/трябва да се види особеност: тези странни персонажи обикновено са лишени – временно или завинаги – от някои човешки сетива. Те са или слепи, или пък глухи. Да напомним, че и Темида също е с превързани очи; тоест неспособна да вижда по естествен начин. Така техните лишени от нормални сетива натури трябва да подсказват, че истините и същността на нещата са отвъд видимия свят; че за да се достигне до тяхната автентичност и смисловост, са потребни не сетива, а особени умения, свързани с абстрактна мисловност, спасена от шума и бремето на сетивните данни. Затова мъдреците отиват в пустинни местности или в пещери, където сетивата им са предпазени от прекомерни съблазни, от повърхностни впечатления или призрачни видения. Понякога това, което хората виждат, чуват и приказват и което остава като образи и асоциации в техните памети и спомени, изобщо не им гарантира сигурен допир до сакралното и най-ценното. То може да се докосне или постигне чрез умозрителни, трансцедентални операции: видимото трябва да се изостави, т.е. да се забрави, и да се търси скритото, невидимото.

Метафориката или поучителната дискурсивност в такива примери е, че паметта може да съхранява много незначителни и дори вредни неща, а най-важните и значими признаци или свойства да не оставят в нея ярки и трайни следи. Затова пророкът, прорицателят, жрецът трябва да може да види какво е онова, което се спотайва зад измамните привидности, което се наслагва, което се удостоверява чрез свидетелските показания и алибита на сетивата. Той трябва да прекатегоризира по особен начин архивите на паметта и да ревалоризира скритото в и от забравата, за да може да го вкара в съдбовен оборот и да измени света.

Във всички фолклорни митологии има герой, който е поставен пред дилемата да се справи с бремето на земната си памет, да бъде омагьосан или да потъне в странен сън без никаква прилика с паметовите картини; да забрави всичко от земния си живот, за да успее да открие истинския път или собствения си лик. Приказният герой винаги – по своя или по чужда воля – изпада в някакво безпаметство, при което обсебването му (от неочакваната за него странна забрава) го прави далеч по-целеустремен и по-способен да прозре тайните на битието отвъд видимостта, да разбере логиката, ходовете на съдбата, която е на негова страна или е против него[3].

Представите за спецификата, за мисията, ползите или вредите от паметта и от забравата винаги са имали *амбивалентни* дискурси. Както паметта е възпява-

на и желана като позитивно значима за човека, така тя е и проклинана – тогава, когато нейните образи и послания му пречат. Същото се случва и по отношение на забравата, която е желана и ценена, когато може да спаси човешката душа от измъчващите я образи и преживявания, но пък е и нежелана и стигматизирана, когато се явява в качеството на смъртоносно оръжие срещу ценената мнемоника.

Тези закономерности обуславят *неизбежното редуване* на паметта и забравата в обществено-историческата и персоналноекзистенциалната темпоралност на субектите, при което се задават и регулират съответни посоки и темпове на културните пулсации, равнища и мащаби на общности между съвременниците и особени приемствености между различните поколения. В този контекст нашата обществено-историческа съвременност, но и постмодерната културна ситуация се оказват особени хронотопоси, в които прекалено флагрантно и мащабно се осъществяват и различни модуси на *хроноцида*, на преднамерено и системно практикувано „*убийство на времето*", на умишлено разпокъсване на целостта и последователността на вече „окултурената" темпоралност, а и на съзнателното и утилитарно принасяне на едни времена/памети като жертва за други.

Тези съвременни насилия на умишлено провокираната и контролирана забрава спрямо определени паметови структури, богатства и наративи обаче на свой ред предизвикват „взрив" от компенсаторни реакции в публичния и в частния живот на хората, който се проявява в мощните експлозии на носталгични визии и практики, на спонтанен или изкуствено предизвикан пасеизъм, на реабилитации на мнемонични феномени, които вече са били изведени „от оборот" чрез властово декретирани забрави.

Естествено политическата забрава, като родена от и като обслужваща конкретна жизненоважна сфера в държавния/обществения живот на хората, притежава и специфични характеристики, които осезаемо я различават от други типове социални забрави. Политическата сфера, телеологията и инструменталността много съществено се отличават от другите фундаментални сфери в обществено-историческия и социокултурния живот на хората, поради което техните обвързаности със забравата имат доста по-своеобразни визии, начини на преживяване и реагиране, отколкото в други сфери. Те се характеризират нерядко с противоречивост, конфликтност и не/прикрит стремеж към властово налагане на своите цели над целите, които са присъщи на останалите сфери.

Жан Пол Рихтер е твърдо убеден, че спомените са единственият рай, от който не могат да ни изгонят. За съжаление тъкмо политиците се опитват да доказват, а и доказват, че тази пламенна вяра не е толкова непоклатима и дори че е лесно оборима и тогава този душевен рай може/трябва да се превърне в душевен, битиен ад за субекта ѝ.

Марциал пише, че да умееш да се наслаждаваш на миналото, значи да живееш двойно. След него и Мирабо повтаря, че деятелната и точна памет удвоява живота. Това сигурно е напълно вярно само когато миналото поднася изобилните царски пирове на хубавите спомени. Когато човек си спомня чудесни мигове от миналото,

настоящето му се „сгрява и озарява" не самò по себе си, а заради „приятните визити" на отминалото време и битие! Но това е невярно, ако става дума за лоши спомени, от които човек желае да избяга. С тях човек също може да живее двойствен живот, но той не му носи утехи или наслади. Такъв човек се терзае, мъчително страда. Той е двойно притесняван и притискан – и от актуалното сега, и от онова, което е било. Затова е много по-добре такива спомени да бъдат прокудени и забравени.

Политиката не се отказва от услугите нито на паметта, нито на забравата – и двете са ѝ жизнено необходими в даден момент, при определен контекст. Тя знае, че не бива да се превръща в жертва нито на паметта, нито на забравата, а че следва да превърне в свои мишени и средства и едната, и другата, когато ѝ се отдадат случаи да се възползва от техните екстри или пък от тяхната спешна помощ. Това означава още, че политическата забрава е не по-малко предубедена и избирателна от политизираната памет, което в крайна сметка уронва престижа и на двата феномена. Инструментализираната забрава не е нито по-добра, нито по-красива от меркантилната политическа памет, която също отваря двери пред порока, а ги затваря за добродетелта.

Тънките сметки на политическата забрава и памет невинаги излизат печеливши. Първата разчита на втората, която трябва да ѝ предложи *удобни и полезни спомени*. Тя се надява, че ако паметта обрисува по най-лош начин миналото, то ще бъде намразено и прогонено от ума и душата на гражданите. За да бъде миналото омаловажено и изличено от умовете, душите и сърцата на хората, за него трябва да се мълчи или да се приказват само най-лоши неща. Това обаче е обратно на гробищния категоричен императив, който изисква за покойника (за какъвто сигурно може да се счита и всяко минало) да се говори само хубаво или да се мълчи. По тази причина политически декретираната забрава никога не е в крак с добрите нрави и обноски. Точно обратно – тя винаги ги престъпва най-безцеремонно. А това означава, че тази забрава не допуска или прогонва морала.

Политиците обаче имат притеснения, че мълчанието може да е знак на съгласие. Затова предпочитат да говорят повече за „лошото минало" и по-малко за „доброто минало" на другия, което им върши работа, дори ако те липсват. За такива упования вероятно известна роля има и „правдата" на здравия житейски разсъдък, която великият Шекспир открива: *колкото по-горчиво е миналото, толкова по-сладко е настоящето;* или поне трябва да изглежда такова. Затова политиците толкова страстно и категорично ни увещават, дори ни заповядват, че трябва да забравим миналото, ако искаме да живеем в сносно настояще и в прекрасно бъдеще.

Следователно политическата забрава е призована, а и призвана да промени смислово-оценъчните валенции на лошото/доброто минало в зависимост от това как то обслужва конюнктурните или перспективните интереси и сценарии на някого. Разбира се, като се изопачат или прикрият „свидетелските показания" на истинската памет, които фактически потвърждават каузите и деянията на неговите опоненти или врагове.

В този случай политиците са разпънати на кръст между две възможности: или да приемат с гостоприемни души съвета на Тит Ливий, че е по-лесно да се порицае миналото, отколкото да се поправи, или извода на друг мислител, че миналото никога не може да се поправи в и чрез настоящето и че само бъдещето може да стори такъв чутовен подвиг. Но политиците обикновено не са склонни на крайности, поради което лесно и бързо намират соломоновското решение: да се възползват и от двете възможности, естествено в зависимост от конюнктурата, контекста и властовите статуси и ресурси, с които разполагат.

Ако политическата памет е особен вид *символен капитал*, политическата забрава е начин и средство той да бъде *десимволизиран и декапитализиран*. Процесите на тази дискредитация, а и елиминация на символния капитал могат да имат различни социални субекти, включително в пределите на историчността и на всекидневността.

Пиер Нора пише, че „истинският проблем, който се поставя днес от сакрализацията на паметта, е да разберем как, защо, но и в кой момент позитивният принцип за еманципация и освобождение, който живее в нея, може да се преобърне и да се превърне във форма на затваряне, мотив за изключване и бойно оръжие. Отстояването на паметта е в основата си вид апел към справедливост. В своите ефекти то често се е превръщало в апел към убийство”[4]. Не е трудно да прозрем, че моментите на изчезване на позитивния принцип, на превръщане в чуждост, във форма на заключване, изолация и враждебност са фундаментално присъщи атрибути на портрета и битността на (рекламираните типове) на политическата забрава.

Обикновено съперничествата и баталиите за преосмисляне и преценяване на историческата или политическата памет/забрава за конкретни събития или фигури започват с остри конкуренции за препрочитането и за новото тълкуване на най-близки (в темпорално отношение) реалности и нрави. Едва след време и след постигане на някакви промени във властовите баланси и ресурси, става възможно публичното внимание и политизираните дебати да се преориентират към по-отдалечени от конюнктурата паметови/забравени дискурси, на които вече се придава доминиращото смислово-оценъчно конституиране и значение в такъв момент.

В тази закономерност има определена логика и целесъобразност. Политиците и идеолозите превъзходно знаят, че това, което пребивава в конюнктурния момент, но и в историческото съзнание на хората, е селектирано от времето и историята, от предишни властови режими и от утвърдени социални практики: бремето на историческите наследства, призраците на миналото не са изчезнали от него. Те не се решават на радикални стъпки и инвазии в териториите на онези исторически визии и практики, които са придобили солиден статут на нещо сакрално или подразбиращо се. Политиците и идеолозите имат нужда от повече или по-малко изменение на конструирани, валидизирани от дълго време оптики на масите и на обществеността, за да възкресят отделни забравени дискурси. Политико-идеологическите

начини и средства за подобно докосване до струните на историческата памет и на народната душевност могат да са от най-различно естество и да притежават разнолики форми и степени на реализация в практиката.

Както отбелязва и Мари-Клер Лавабр: „ако забравата може да се дефинира *a minima* като онова, което не е в паметта, когато се запитаме за формите и механизмите, които я съставляват, става ясно, че преминаването от индивидуално към колективно, от психическо към социално може да стане само с цената на една твърде метафорична употреба"[5]. Човек не разполага с материално-веществен субстрат на забравата – дори когато гледа руините от похищения на някогашни политически безумия и исторически вандалства. Той не вижда *лице в лице* забравата, а вижда *нейните преображения и следи*, които са символи, метафори, алегории или алюзии за това, което някога се е случило на това място.

Докато припомнянето обуславя *проницаемост* в и *разгадаемост* на заложения смисъл във времето, събитията и образите, то забравата изисква огромна и мъчителна *непроницаемост*, понякога дори пълна *непрогледност* в спотаения ѝ смисъл и нерядко – непоносима *непонятност* от нуждата те да имат такава лоша съдба. В този контекст паметта винаги предполага или очаква някакво *изплуване, прочитане и разбиране* на скритото в нейните трезори. Забравата – точно обратно – винаги изисква *потъване и скриване; тя не допуска проумяване или пък одобрение* на делата ѝ по укриване в нейните бездни на спомени, от които някои хора страдат.

Паметта винаги предполага някаква *епифания*, т.е. последващо мистично, но впечатляващо явяване (каквото всъщност е всяко припомняне, появата на „екрана" на съзнанието, на „сцената" на психиката на конкретните очертания и смислово-ценностни пълнежи на мнемоничната следа). Докато забравата *никога не е способна* да предостави подобни мостри, мистерии и такъв лукс на засегнатите от нейните деяния социални субекти – индивиди, групи, институции и цели общества.

Дългът на паметта е да съхрани и да възкреси споменните образи. За разлика от него „ригоризмът" на забравата не съществува, а дори ако беше реален, пак нямаше да се ангажира с опазване, възстановяване на мнемонични продукти. Напротив, той иска да скрие и да унищожи колкото може повече подобни образувания. Именно по тази причина „праворaздавателните" функции и мисии на забравата винаги се оказват плод на човешкото въображение, на фантазното компенсиране на нещо от духовния и практическия живот, което трябва да бъде символно „*възнаградено*" или безпощадно *наказано*.

Съществената разлика между паметта и забравата се състои в това, че паметта винаги се оказва посвоему твърде *зрелищна*. Тя съхранява/предоставя *зрелищни образи на събития*. Помни се това, което е впечатляващо. То често е и зрелищно. Неслучайно Ги Дебор посочва, че зрелищното време е псевдоциклично консумируемо време, в което миналото има превес над бъдещето; и че то е едновременно потребление на образи, но и консумиране на време във всичките му смисли, форми, начини[6]. За разлика от запаметеното зрелищно време, забравата е нещо съвсем друго. Тя, първо, разполага с *бъдещо безвремие*, което

има превес над миналото, настоящето или бъдещето. Тя сякаш е едновременно във времето и извън него, защото то губи смисъл и значимост за нея. Затова в забравата времето не е съдбовен фактор, който може да върши разни неща. Самата забрава се явява (метафорично казано) негова *усмирителна риза*, която не му позволява да се движи. Второ, забравата никога не е, нито пък може да бъде зрелищно време и битие. Нейните поражения се въплъщават и доказват чрез наличността или преживяването на накърнената или разрушената памет. Чрез тях вълруват и властват смъртта, небитието, пустотата, безмълвието и невидимото, а всички тези атрибути не са емблема или съучастник на зрелищността. Те могат да станат такива само за даден човек, в определен момент, в даден контекст. В паметта/въображението си, в спомените и фантазиите той може да ги вижда, чува, усеща, разбира като зрелищни. Но смъртта никога не може да бъде забавна или зрелищна. Тя би могла да се преживее и възприеме само от и чрез усилията на дадени хора. И само човешката фантазия може да опише и дешифрира същността и предназначението на смъртта.

Научно-теоретическата дисекция изисква да се установи „*точният адрес*" на забравата. Като контраверсия или отрицание на паметта забравата не може да пребивава в реални или в символни пространства, които са чужди на паметта. За да съществува и да се доказва, забвението има нужда от *своя вечен враг* – паметта. Само на нейната територия то може да развява победния си флаг.

Това не означава, че забравата обитава, върши своите пакости и „подвизи" единствено в дискретните територии на духа на човека, т.е. в неговото съзнание и психика. Тя личи и в битието му. Тя оставя своите следи и в опустошената естествена и социална „природа".

В историческите или всекидневните конкуренции между различните типове забрави *политическите* винаги имат несъмнено предимство, нанасят неизмеримо повече вреди на онези, към които са адресирани, които следва да обработят. Те разполагат с най-много и най-мощни властови възможности, чрез които принудително/доброволно да се изменят манталитетът, маниерите на хората, да се пренастройват техните съзнания, психики и бития в посока, форма и степен, които са изгодни или поне не вредят на властимащите. Политическите забрави могат радикално и дълготрайно, завинаги да изменят духовния облик, практическия етос на някои групи.

Когато говорим за *функциите на забравата*, трябва да отбележим нещо важно, което я отличава от паметта. В пъстрата върволица от всевъзможни епитети и прилагателни, с които се описва паметта, винаги се забелязва, че тя *не съществува сама за себе си,* тя винаги е съотнесена към или отдадена някому, готова и способна да съдейства по различни начини на своя притежател.

При характеризирането на забравата няма да срещнем многобройни епитети и прилагателни, обозначаващи прелестите ѝ, и ще се натъкнем на впечатляващо по-малък брой признаци и свойства, които да ѝ асистират, но и сервилно да прислужват на интимната ѝ природа. Подобно изографисване на естеството, на

особеностите и предназначенията на забравата като че ли оставя доста нескрити внушения или несъмнено убеждение, че тя вместо да му прислужва, обикновено неприятно го изненадва или се противопоставя на неговата воля или разум. За разлика от паметта забравата нерядко се представя като жестока напаст, срещу която човек трудно може да намери навременна и ефикасна защита. Тя е много по-автономна в сравнение с паметта. Тя притежава труден за проумяване и сложен за общуване с нея характер. Тя е непроницаема и потайна, твърде често непосилно трудна за разгадаване. Никой нормален човек досега не е успял да намери общ език със забравата, дори когато си въобразява, че е способен да се разбере с нея или че тя може да го слуша и да го обслужва. Забравата действа задкулисно, пряко волята и съзнанието на субекта, когото похищава и мъчи.

Пиер Нора сочи, че също като паметта идентичността е форма на дълг[7]. При положение че забравата се подиграва, обезличава и даже убива идентичността, както прави и с паметта, това реално означава, че забравата *не притежава и не използва собствена или каквато и да е чужда телеология или деонтология*. Само хората могат да си въобразяват и да убеждават себеподобните си, че забравата изпълнява определени повинности или дължими мисии, чрез които санкционира или наказва провинилите се, чиито образи тя следва публично да опозори. Именно тази фундаментална липса, разликата между забравата и паметта политиците не разбират и преднамерено, а и инструментално скриват, за да известят пред обществеността и чрез нея – пред съда на историята, че забравата е и оръжие на/за не/справедлива мисия.

Дори и само като термин, забравата е невероятно сложен за обяснение феномен. Както правилно подчертава Райнхарт Козалек, всяко понятие е не само индикатор за обхванатите от него взаимовръзки, то е и фактор за тях[8]. Непонятността на смисъла и значението на забравата за обикновения човешки ум се дължи на факта, че тя не разкрива вътрешната си логика и механика; не изважда наяве своето истинско битие.

Козалек отбелязва, че във всяко събитие се включват и множество извънезикови фактори, а има и такива пластове на опита, които въобще не се поддават на изразяване и верификация в езика[9]. Това е много важно да се знае, понеже и при забравата то има огромно значение и символна власт. Забравата е *няма, безгласна*, т.е. *безезична*. Това, което тя е погълнала и смляла в своята хищна и злокобна утроба, никога не може да издаде какъвто и да е звук за своята съдба. Затова истинските събития на историческа/политическа забрава не трябва да се огласяват или сами да се удостоверяват с оглушителни или с едвам доловими звуци. Това могат да правят единствено хората, които се възползват от и се осланят на забравата. Така дадени политически или политизирани субекти могат фанатично да вярват, че нещо е завинаги забравено, но в същото време или след известен период винаги има и други хора, които си спомнят за това нещо. Стопроцентовата забрава не е реална. Дори когато се говори за конкретната забрава на нещо, това не е истинска и окончателна забрава; то е начин – чрез паметта или

въображението – това нещо да се възкреси, макар възкресението да не е фактическо, а метафорично, символично, визуално.

Очевидно езикът е изобретил и вкарал в дълготраен оборот потайна, неоповестена или подразбираща се логика на критерии и атрибути за паметта и забравата, които посвоему характеризират всяка от тях без многословия и обяснения. Забелязва се, че паметта е снабдена и с положителни, и с отрицателни признаци или свойства, а забравата – предимно с негативни атрибути или пък не е достатъчно точно характеризирана.

Паметта винаги намира някакви *процепи* в душевността или *пукнатини* в битийността на хората, през които нейни пратеници да се промушат, да оповестят за себе си. Затова и в подобен вид дискурси Хана Аренд въвежда термина „*пролуки*", отнасящ се до връзките и отношенията между измеренията на времената, най-вече между миналото и бъдещето. Около тези странни пролуки се организират събитията, понеже те са специфичен интервал във времето, изцяло определен от естеството на нещата, които вече не съществуват, и от нещата, които още не съществуват[10]. В такава посока са и някои идеи на Франсоа Артог, който също пише за *пукнатини в настоящето*, които отварят пътя за нашествията и господствата на определени мнемонични феномени[11]. А пък Райнхарт Козалек пише за *шлюзове на спомените*[12], през които паметта тече и се направлява в определени посоки. Тези метафори твърде условно могат да бъде приложени към забравата. *Първо*, защото тя няма сетивно уловими, визуално регистрирани и волево контролирани процепи, пролуки, пукнатини или шлюзове, през които паметта може/трябва да се оттича. *Второ*, те винаги имат и определени свои пространствени локализации, пък и съответно „време на годност" за експлоатация. Пълната, вечната забрава обаче не може да се регистрира нито къде точно се намира, нито какъв е нейният експлоатационен срок, след който трябва да се бракува. Ликвидацията на забравата всъщност е триумф на възкресената памет, а има неща, които никога няма да възкръснат, нито хората ще узнаят каквото и да е за тях.

Пътищата, начините и средствата, чрез които паметта и забравата се легитимират пред хората, са *твърде различни*, макар да се намират в пространството и времето на дадени (духовни и практически) реалности на човека и обществото.

Козалек анализира три начина на представяне/разказване на времето и историята: *записване, дописване и пренаписване* на исторически събития и дела на субекти[13]. Той, разбира се, правилно отбелязва, че никакво пренаписване на историята не е мислимо, нито пък е възможно без нейното преписване и дописване, без позоваването на веднъж установени досега опитни факти[14]. И точно тук му е мястото да отбележим, че забравата никога не действа самостоятелно и без да получи някакви призивни, изкусителни знаци от страна на паметта, с която ще се ангажира. В този аспект *паметта невинаги е невинна и лишена от отговорност* за това, което може да ѝ се случи, ако нейните богатства влязат в полезрението и апетитите на забравата. В много случаи тя неволно сама подпомага, а и насърчава ламтежите и покушенията на забравата в своите пространства, като демонстрира

липса на достатъчна бдителност и упоритост да опазва своите съкровища, а и като, вместо да отпъжда, понякога сама допуска до тях забравата.

Там, където дългът към паметта е нехайно изпълняван или пък пренебрегван, винаги има и пролуки и простори за нахлуване и триумф на забравата. От такива златни мигове политиците никога не се отказват, даже обратно, ако реалностите не им ги предоставят, те сами правят необходимото, за да ги създадат и умножат до степени и форми, които да облекчат изпълненията на целите им. По тази причина политическата забрава е много по-често, ако не и почти винаги, продукт и инструмент на съзнателни, преднамерени, изпреварващи действия, които да поставят в неблагоприятно или извънредно трудно състояние противниковите памети, да отслабят във възможно най-големи мащаби и в най-кратки срокове техния имунитет.

Непочтеността на политически призоваваната забрава, нейната незаконност или вредителска роля спрямо съкровищата на паметта, проявени във всевъзможни стремежи или опити паметта да бъде съблазнена, подведена, подкупена и дори убита или да бъде представена в съвсем различен от автентичния ѝ вид, е визирана много отдавна в историята на политиката и на науката. Още Лоренцо Вала страстно се възмущава от опитите за фалшифициране на исторически свидетелства, които не минават без услугите на забравата за важни техни елементи.

В този ракурс може да се отбележи, че политическата забрава *никога не е невинна*. Тя е свързана с (явно или задкулисно поета) политическа, а и морална отговорност. Този тип забрава не може да се обясни или, още по-малко, оправдае с естествения и закономерен ход на историческите или политическите събития, пряко волята на субектите, които страстно я желаят или – обратно – ужасно се плашат от нея. Тъй като политиката никога не може да бъде феномен, който е лишен от заинтересованост и от прилагане на съответни волеви усилия, то и провокираната от нея забрава също не може да бъде дезинтересирана и безволева по ефектите си. В тази забрава винаги – флагрантно или завоалирано – се инвестират определени интереси, меркантилни критерии, претенции и очаквания, инжектират се съответни дози от волеви усилия, за да се стигне до нейното нашествие и триумф.

Разбира се, за политиците е далеч по-изгодно публично да демонстрират, че забравата, която приижда или която те страстно, пък и „справедливо" призовават, е нещо *обективно неизбежно, закономерно, логично и морално оправдано случващо се*, за да прикрият чрез подобна „обективност" своите субективни или дори субективистични приноси в нейното предизвикване, регулиране и зловещо управление.

В историческите ситуации, когато политическата забрава неистово се призовава, често обективните условия могат да бъдат амбивалентни и съвсем да не предопределят за победоносните нашествия и безпощадната тирания на политизираното забвение. Всичко зависи от субективните нагласи, от решимостта и волята, от упоритостта и настойчивостта ситуацията да се превземе и използва по начин, който я прави гостоприемна за посещенията на дадена забрава. И ако

противникът не забележи, а позволи това да се случи, неговата памет е поставена в огромна опасност или вече е обречена да стане жертва на вакханалията на забравата.

Всичко това означава, че политиката и специално политическият морал трябва да възпитават особени отношения към Паметта и Забравата, от които (ще) зависят и репутацията, и продължителността на историческата биография на тяхната власт. Нашето смутно и преломно историческо съвремие показва, че тези възпитателни цели и усилия са сбъркани, а това личи и от отношението към реалната и символната власт на политиците и на техните институции, и от употребите на паметта и забравата от хората.

БЕЛЕЖКИ

1 Сравни: Около Пиер Нора. Места на памет и конструиране на настоящето. С., 2004, с. 19.
2 Сравни: Места на памет. Т. I. От републиката до нацията. С., 2004, с. 35.
3 Вж. подр. В. Пропп. Исторические корни волшебной сказки. М., 2000.
4 Около Пиер Нора. Места на памет и конструиране на настоящето. С., 2004, с. 34 и 35.
5 Около Пиер Нора. Места на памет и конструиране на настоящето. С., 2004, с. 62.
6 Сравни: Ги Дебор. Общество спектакля. М., 2000, с. 43 (тезис 153).
7 Сравни: Около Пиер Нора. Места на памет и конструиране на настоящето. С., 2004, с. 30.
8 Сравни: Р. Козалек. Студии по история на понятията. С., 2007, с. 60.
9 Пак там, с. 77.
10 Сравни: Около Райнхарт Козалек. Историческо време и темпоралност. С., 2003, с. 199.
11 Вж. в: Ф. Артог. Режими на историчност. Презентизъм и изживявания на времето. С., 2007.
12 Вж. Р. Козалек. Пластовете на времето. Изследвания по теория на историята. С., 2002.
13 Пак там, с. 48.
14 Пак там, с. 62.

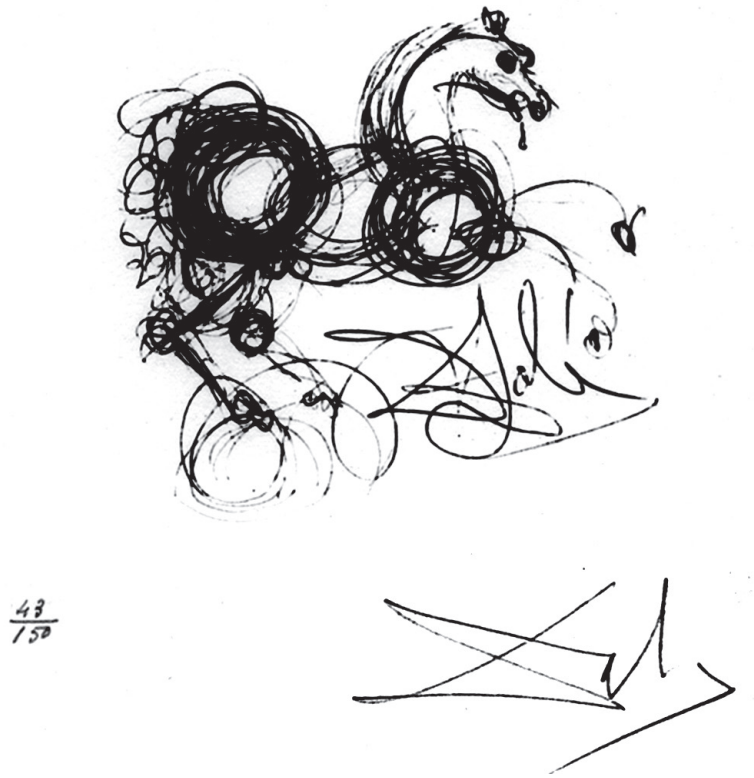

Салвадор Дали

ЕДНА НЕСЪСТОЯТЕЛНА, НО ЕФИКАСНА ИНСИНУАЦИЯ

Крум Василев

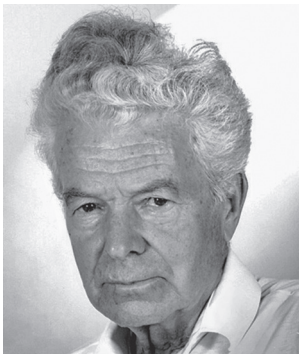

Крум Василев *– журналист и общественик. Бил е политически помощник на министър-председателя В. Червенков, зам. главен и главен редактор на в. „Народна култура", генерален директор на БР и БНТ, зав. отделите „Изкуство и култура" и „Пропаганда и агитация" на ЦК на БКП, председател на Комитета по печата. Народен представител в VI, VII, VIII и IX Народно събрание. Заслужил деятел на културата. За книгата си „Не на неистините" през 2010 г. получава Първа литературна награда „Николай Хайтов" за публицистика, а през 2016 г. е удостоен с наградата на БСП за политическа журналистика и публицистика „Георги Кирков-Майстора". Автор е на статии и публикации на културни и на обществено-политически теми.*

Става дума за инсинуацията „България – 16-а съветска република! Тази несъответстваща на действителните факти измислица се пръкна в края на 1989 г. и, подхваната от безотговорни средства за масова информация, започна да се възприема от мнозина като истина.

Не си поставям за задача да разработвам темата, това е работа на историците. Имам информация, че творческият тандем проф. Евгения Калинова и проф. Искра Баева подготвя документален труд върху казуса „България – 16-а съветска република". Дано книгата им се появи по-скоро. Аз съм журналист и ще споделя свои съображения по темата, по която не мога да бъда безпристрастен поради две причини. Първо, защото помня предупреждението на Йосиф Хербст, че „безпристрастен, хеле пък безстрастен вестникар е журналистически евнух". И второ, защото през юли 1973 г. съм участвал и гласувал в последния от четирите пленума на ЦК на БКП, за които инсинуаторите твърдят, че „обсъждали варианти за превръщане на България в 16-а съветска република, сиреч за закриване на България като суверенна държава".

Ще се противопоставя на двама от тях – на изобретателя на словосъчетанието „България – 16-а съветска република" проф. дин Драгомир Драганов и на неговия конкурент по гламавщини Стефан Цанев – способен поет, способен драматург и не по-малко способен лъжеисторик.

Докато работех по тези страници, предназначени за сп. „Понеделник", наложи се да пиша на съща-

та тема за в. „Дума" (броеве 33 и 34 от 2016 г., „Плашилото 16-а република"), поради което беше неизбежно в двата материала да има общи моменти.

Раждането на инсинуацията

В средата на 80-те години на миналия век доцентът от Историческия факултет на Софийския университет, верният „комунист" (член на БКП) Драгомир Драганов получава съблазнително предложение: да бъде включен в авторския колектив на „Многотомна история на БКП", която е трябвало да излезе от печат през 1991 г. в чест на 100-годишнината на Бузлуджанския конгрес. Драганов приема без колебание предложението, което носи много бонуси. Един от тях е неограничен достъп до строго секретния Централен партиен архив за периода, за който ще пише – в неговия случай това е периодът, през който начело на партията е Тодор Живков. По онова време, за да ти възложат да пишеш в едно юбилейно издание на ЦК на БКП за периода след Априлския пленум от 1956 г., е трябвало да си доказал убедително способността си да славословиш делата на генералния секретар Тодор Живков. Драгомир Драганов (занапред за по-кратко Др. Др.) е доказал, че умее да прави това както устно, така и писмено.

За да оправдае оказаното му доверие и да докаже с нови писания верността си към партията и нейния генерален секретар, Др. Др. чете усърдно документите и си преписва всичко, което може да му послужи, включително и непубликувани доклади и решения от пленуми на Централния комитет. Но идва 10 ноември 1989 г. Работата по юбилейното издание, макар и напреднала, е стопирана, нещата се обръщат, реална е опасността трудът на Др. Др. да пропадне. Той обаче притежава безценно качество – умее като хамелеоните бързо да се нагажда към променилата се околна среда. Не е трудно: вместо да хвали – ще кори, ще разобличава безпощадно Тодор Живков, ще призовава той да бъде съден „не за кокошкарски истории, свързани с апартаменти и коли", а „за национално предателство". За целта ще използва преписите си от непубликувани доклади и решения на пленуми на ЦК на БКП, с които никой друг историк не разполага, и ще ги разтълкува както той си знае. Действа бързо. И още през декември 1989 г. във в. „Народна култура" се появява негова статия със сензационното заглавие „Как замалко щеше да ни няма", а скоро след това и втора негова статия с още по-стряскащото заглавие „Как изобщо щеше да ни няма". В тези статии той съобщава потресающата вест, че на три пленума през 1963 и 1964 г. и на един през 1973 г. тогавашните централни комитети на БКП, по предложение на Тодор Живков, са обсъждали въпроса „за превръщането ни в 16-а съветска република", „за закриване на България като суверенна държава".

В следващите няколко години историците нямат достъп до архивите на БКП и монополистът на страшната „истина" Др. Др. бере бонуси: още през

1990 г. партията, преименувала се на БСП, го включва в листата си и той става депутат във Великото народно събрание. Става и професор. През 1997 г. отново е депутат, но вече от Евролевицата, просинята партия, в която е кацнал, след като е разлюбил БСП. След няколко години вече е в партия „Лидер" („синята бизнес партия"), която го прави свой кандидат за кмет на столицата, какъвто, разбира се, не става. В коя партия се подвизава сега професорът, изгонен от Софийския университет след шумен пиянски скандал, не може да каже и гугъл. Добре известно е обаче, че Др. Др. продължава да надува балона си „16-а република".

В края на 2013 г. издателство „Труд" пусна яркожълта книга на Др. Др.

Тя има претенции за документален научен труд. Книгата носи вече изпробваното заглавие „Как замалко щеше да ни няма" с подзаглавие „Всичко от архивите по идеята „България – 16-а съветска република". Както по заглавие, така и по оформление книгата е разчетена да привлече любителите на сензационна литература. Др. Др. предупреждава читателите, че документите били „скучновати", и разчита, че те няма да бъдат внимателно четени. Своята теза, че България била на ръба да изчезне като държава, той внушава в предисловието на книгата, в бележки под линия, в кратки коментари за всеки пленум и в заключение, като се опитва да придаде научен вид на онова, което пише.

И не пести изпитаните си похвати – от премълчаване на неудобни истини и преиначаване на факти до груби инсинуации.

Груба инсинуация е основната теза на Др. Др., че пленумите на ЦК на БКП от 1963, 1964 и 1973 г. са обсъждали въпроса за „превръщане на България в 16-а съветска република", „сиреч за закриване на България като суверенна държава". Това твърдение е отхвърлено от най-авторитетни наши историци. Не само в документите на въпросните пленуми на Централния комитет на БКП, но и в който и да било друг партиен документ словосъчетанието „България – 16-а съветска република" не може да се намери, то е измислица на Др. Др. За първи път го е употребил в споменатите две статии и понеже е ефикасна находка за очерняне на БКП – БСП, а е и атрактивно, подема се от СМИ, повтаря се не сто, а стотици пъти и започва да се възприема като истина.

Действителната истина за четирите пленума е значително по-различна

А и самите те са различни и подвеждането им под общ знаменател е една от недобросъвестните хватки на Др. Др.

Първият от въпросните пленуми, състоял се на 31 юли и 1 август 1963 г., е имал три точки в дневния си ред. За да подкрепи тезата си, Др. Др. включва в сборника с документи изказването, което Тодор Живков е направил по точка първа – „Информация от Станко Тодоров за работата и решенията на съвещанието на първите секретари на централните комитети на комунистическите и работническите партии и ръководителите на правителствата на страните – членки на СИВ, състояло се от 24 до 26 юли 1963 г. в Москва". В изказването си Тодор Живков мимоходом споменава, че на съвещанието, а и в разговор с Никита С. Хрушчов е поставил въпроса „за такова разделение на труда между страните – членки на СИВ", при което „България да развива машиностроене на базата на специализация и кооперирани със страните – членки на СИВ, и особено със Съветския съюз". С оглед на това Живков предложил на Политбюро „да се обърнем с едно писмо към ЦК на КПСС и към правителството на СССР, в което да поставим въпроса, да аргументираме необходимостта от създаване на по-тясна връзка между съветската и нашата икономика – в перспектива с тяхното сливане. И по-нататък – политическо сливане". И пояснява: „Този въпрос сме го поставяли, макар и под формата на шега, и аз така разбрах, че съветските другари не са далеч от една такава идея за по-тясно сътрудничество." В двудневната работа на пленума цитираните изречения на Тодор Живков са единственият, изолиран момент, в който става дума за същото. В изказванията, както и в решенията на пленума този въпрос не се третира. Твърдението на Др. Др., че пленумът обсъждал „превръщане на България в 16-а съветска република, не съответства на истината.

Въпросът „За по-нататъшно свързване и най-тясно всестранно сближение, а след това, в перспектива, и за обединение на България със Съветския съюз" наистина е бил обсъждан на пленум на ЦК на БКП от 4 декември 1963 г. и на неговото продължение, пленума от 26 февруари 1964 година.

Тези два пленума има за какво да бъдат критикувани

Те не са решавали „замалко да ни няма", както твърди Др. Др., но са обсъждали обединяване на НРБ и СССР в перспектива. Ако документите от двата пленума се прочетат внимателно, става ясно какво се е разбирало под „най-тясно всестранно сближаване" и каква перспектива се е имала предвид за обединяване.

Тодор Живков пояснява в доклада си, че по-нататъшното сближение трябва да се изрази преди всичко в „най-тясно свързване на икономиката на България с икономиката на Съветския съюз на взаимноизгодна основа посредством кооперирането и специализирането на производството". В това няма нищо осъдително, кооперирането и специализирането е общоприето в икономическите взаимоотношения на държавите. Колкото се отнася до въпроса за „обединяване на НРБ и СССР в перспектива" – самото му поставяне

и обсъждане на пленум на ЦК на БКП, за който при това се пази тайна, е осъдително. То е погрешен ход на Тодор Живков. Такъв въпрос сам по себе си, особено ако е изваден от контекста, предизвиква справедлива реакция у всеки патриот.

Защо не са реагирали така участниците в пленума през декември 1963 година? Според мен най-близко до истината е следното обяснение: в онези години за идейно убедените членове на партията изглеждаше осъществим и не съвсем далечен комунизмът, при който, съгласно марксистко-ленинската доктрина, отделните държави се обединяват в единно комунистическо семейство. През 1961 г. на XXII конгрес на КПСС Хрушчов беше обявил: „За 20 години ще построим в основни линии комунистическото общество... Днешното поколение съветски хора ще живее при комунизма."

И Тодор Живков, и членовете на тогавашния Централен комитет на БКП може да са се съмнявали в сроковете на Хрушчов, но са вярвали, че мечтаният от комсомолските им години комунизъм е на път да стане реалност в Съветския съюз, а след това и в други държави, и в света. Не бива да се забравя, че тогава Съветският съюз беше една от двете велики световни сили. Първият изкуствен спътник беше съветски, първият човек в космоса беше съветски, първият реактивен пътнически самолет беше съветски, първият атомен ледоразбивач беше съветски...

А недъзите на съветския социализъм още не бяха излезли на повърхността. И когато след немного години те се проявиха и когато падна Берлинската стена, въпросът за проектираното в перспектива обединяване на НРБ и СССР, изваден от контекста „победил комунизъм", се превърна в отличен повод за спекулации. Тъкмо от това се възползва Др. Др. Той предизвиква патриотичните чувства на българите чрез инсинуациите „16-а република" и „замалко да ни няма", но премълчава, че и в доклада, и в изказванията на пленума перспективата за обединяване се вижда при победил комунизъм.

В доклада си Тодор Живков се позовава на Димитър Благоев и неговите съратници, които „винаги са разглеждали Българската федеративна социалистическа република като част от бъдещата световна социалистическа република". Освен това Тодор Живков предупреждава, че „създаването на единното световно социалистическо семейство на народите в света е сложен и дълъг процес", и заявява: „Ние не смятаме, че обединяването и сливането на Народна република България в едно цяло със Съветския съюз е наша непосредствена практическа задача."

Защо, въпреки това, толкова отрано Тодор Живков поставя на обсъждане този въпрос? Защото се надява по този начин да предразположи Москва към по-голяма щедрост за България. Това става съвсем ясно от следващия му ход: предлага на пленума от септември 1963 г. да приеме писмо до Хрушчов, в което се казва, че ЦК на БКП е разгледал обстойно въпроса за още по-тясното сближение, а в перспектива и за обединяване на НРБ със Съветския

съюз и че „решаващият фактор в това отношение ще бъде по-нататъшното най-тясно сближение между нашите две страни в областта на икономиката". То трябва да се изрази в „още по-голямо кооперирание на българската икономика с икономиката на Съветския съюз", чрез което „крупната съветска икономическа, научно-техническа и друга помощ би могла да бъде използвана по-рационално".

Крупната съветска помощ да става все по-крупна – това е прозрачната цел, която преследва Тодор Живков, демонстрирайки верността си към Съветския съюз. Показателно, даже грубо показателно е, че два месеца след изпращането на писмото партийно-правителствена делегация, водена от Тодор Живков, отива в Москва, за да се обменят мисли по сближението, но и за да се поиска допълнителен кредит от 400 милиона рубли освен вече отпуснатите 300 милиона рубли – солидни за онова време суми.

Пленумът на ЦК на БКП, състоял се на 26 февруари 1964 г., е бил кратък и е имал само една точка в дневния си ред – информация от члена на Политбюро Митко Григоров за посещението на делегацията в Москва. В информацията има важна подробност. По време на официалните разговори, в които е участвало почти цялото съветско ръководство начело с Хрушчов, когато Станко Тодоров обосновавал молбата за допълнителен кредит, Тодор Живков подхвърлил: „Ние обсъждахме дали когато Станко Тодоров ще говори не е по-добре да напуснем, тъй като ни е срам да го слушаме." Осъзнал е Тодор Живков, че предприетият „маньовър" е груб и прозрачен, но твърде късно.

Съветското ръководство отказало не само да отпусне нов заем, но и изобщо да обсъжда идея за обединяване.

Това е плесница за Тодор Живков и обица на ухото му. Той никога повече не си позволява да спомене за каквото и да е, макар и в най-далечна перспектива, обединяване на НРБ и СССР.

Най-авторитетни наши историци, за които „историята е точна наука и не може да бъде слугиня на политиката" (думи на акад. Георги Марков) са взели отношение по темата „16-а република".

В интервю във в. „Труд" (29.X.2010 г.) Евгения Калинова казва: „В партийните документи термин 16-а република липсва... Тодор Живков изрично предупреждава участващите в пленума през 1963 г.: „Да не шумим по въпроса" (поради намерението му да получи от СССР по-голяма икономическа помощ в сериозна конкуренция с останалите държави от СИВ). Едновременно с това прави следната обосновка: „Да, въпросът с държавния суверенитет е притеснителен, но става дума за далечното комунистическо бъдеще, когато държави няма да съществуват. Това желание за сливане на България със СССР в перспектива е предназначено за очите и ушите на Хрушчов от когото зависи отпускането на пари", казва Евгения Калинова.

Съкрушителни за Др. Др. са аргументите на акад. Георги Марков. Той изтъква, че „сливането на НРБ и СССР е невъзможно, понеже противоречи на

Ялтенските споразумения от 1945 г., които определят на България статут на „съветски сателит", но не и на „съветска република" – и това са знаели не само в Москва, но и в София".

Акад. Марков посочва също, че Тодор Живков „не е имал никакъв интерес от превръщането на неговото „царство-господарство" в поредната съветска република, а той да бъде 16-ият първи секретар, вместо да си остане генерален секретар. Неговите артистични напъни са по-скоро от стремежа да се покаже най-верният съветски сателит в Европа" – заключава акад. Георги Марков.

Силни са и аргументите на забележителния анализатор проф. Чавдар Добрев. За него (в. „Нова зора", бр. 27, 2012 г.) идеите, формулирани от Живков на пленума, целят не само получаване на по-големи икономически облаги за България от СССР, но са и акт на първия български ръководител да се изкаже по централни въпроси на международното комунистическо движение, на развитието на социалистическата система, да даде влог за тяхното съвременно осветляване. Заключението на проф. Добрев е, че идеологемата „национално предателство", извършено от Тодор Живков на Декемврийския пленум от 1963 г., е преднамерена и поръчкова.

Самият Тодор Живков пише в мемоарите си, че и през ум не му е минавало да затрива България като самостоятелна държава. Мисля, че е искрен. Познавах го добре. Не се съмнявам в родолюбието му.

С пленума на ЦК на БКП от февруари 1964 г. тезата на Др. Др., че сме били на прага „да ни няма", претърпява фиаско. Ако той беше сериозен политик, щеше да свие знамената. Но той не може да се примири със загубата на златната мина, която е започнал да експлоатира през декември 1989 г., и прибягва до най-груба диверсия: пише, че и пленумът на ЦК на БКП през юли 1973 г. обсъждал „закриването на България като суверенна държава", обмислял бил „варианти на очевидно национално предателство", при това: „За разлика от по-скоро емоционалните пленуми от 1963–1964 г. този от 17–19 юли 1973 г. е не само по-скучноват, но и по-страшноват."

Др. Др. лъже. Опровергават го категорично документите на пленума. Но не само те. От членовете на ЦК на БКП, участвали в пленумите през 1963–1964 г., доколкото зная, вече няма живи, обаче от членовете на Централния комитет на БКП, участвали в пленума през 1973 г., са живи десетина души. Аз съм един от тях.

Участвах в пленума през юли 1973 г. и гласувах за неговите решения

Твърдя: на пленума не е ставало и дума за присъединяване на България към Съветския съюз, такъв въпрос не е поставян и не е обсъждан нито пряко, нито косвено. Не съм се допитвал до никого от живите участници в пленума,

но съм сигурен, че и те като мене не съжаляват, задето са гласували за решенията на този пленум, защото тези решения бяха полезни за България, за нашия народ.

Пленумът имаше в дневния си ред само една точка – „За международната дейност на партията и държавата". Като едно от решенията си по нея пленумът прие „Основни насоки за развитието на всестранното сътрудничество със Съюза на съветските социалистически републики в етапа на изграждане на развито социалистическо общество в Народна република България". С този именно документ Др. Др. се опитва да обоснове лъжата си, че пленумът бил обсъждал „сливане на България със СССР". Понеже нито в документа, нито в изказванията не може да се открие подобно нещо, Др. Др. се обосновава със „свое усещане"! Това не се пишело, но неговото усещане било, че „всъщност това се имало предвид".

За съжаление е историкът, който „доказва" тезата си не с факти, а със свое усещане. А е за окайване, когато прави това в разрез с фактите, както постъпва Др. Др.

В „Основните насоки" е записано ясно: ще се развива всестранно сътрудничество между България и Съветския съюз, „без да се премахва националната и държавната обособеност". И още: „Политическият съюз между НРБ и СССР ще се разширява и обогатява с ново съдържание като съюз на суверенни социалистически държави."

Тези и други подобни текстове в документа правят съвсем несъстоятелна тезата на Др. Др., но той ги премълчава и прибягва до най-груби фалшификации. Пише например, че вместо термина „сливане със СССР" в документа се използвал терминът „интеграция на България в СССР", но такова нещо в документа няма. В него на няколко места се говори за интеграция по различни направления със СССР. Във всеки специализиран справочник може да се прочете, че интеграцията представлява съвместна дейност на две или повече държави за създаване на по-благоприятни условия за функциониране в една или друга област.

Като се опитва да убеди читателите, че пленумът през юли 1973 г. „е извършил национално предателство и е пожертвал суверенитета на България", Др. Др. пита риторично: „Какво означава например постановката за „непосредствено свързване на възпроизводителния процес", за „взаимна обратимост на лева и рублата", за „съгласуване на системите на ценообразуване на двете страни" и т.н.?". Не се усеща г-н професорът, че отговорът е: той е отчайващо бос, щом за него тези неща означават „жертване на суверенитета".

Върха на скудоумието си Др. Др. достига с една невероятна глупост, която нарича своя „хипотеза": след като се опитва да внуши, че „БКП винаги е следвала линията си на национално предателство, но е била възпирана от Москва", той обяснява поведението на Москва така: „Замесването на България в атентата срещу папата (1981 г.) може би също е повлияло за „охлаждане на

ентусиазма" на СССР спрямо идеята за сливане. Защото това би означавало не само косвено, но и съвсем пряко да поеме отговорността за атентата."

Гениална „хипотеза". Никой досега не се беше досетил, че сивият вълк Али Агджа ни е спасил от „замалко да ни няма"...

Не е вярно твърдението на Др. Др., че „Основните насоки" били пазени в тайна от народа. Те станаха широко известни. А по повод метафората на Тодор Живков, че двете държави, България и СССР, трябва да бъдат „като един организъм, който се оросява от единна кръвоносна система", Радой Ралин пусна поредната си остроумица: „По единната ни кръвоносна система ще тече нефт".

В онези години социологически изследвания не се правеха, но не подлежи на съмнение, че огромната част от българския народ одобряваше сътрудничеството със Съветския съюз, защото чувстваше ползата от него. През годините на т.нар. преход тази истина избледня и се потули. Младото поколение е подложено на масирана антикомунистическа пропаганда.

Един от признатите майстори на най-злостна антикомунистическа пропаганда е Стефан Цанев – поетът драматург, превъплътил се и в „историк". С гордост заявява, че е „написал сам цялата история на България", цели 4 тома, със заглавие „Български хроники" и с подзаглавие „Поема". С това подзаглавие хитроумният автор се опитва да оправдае измислиците, с които са пренаситени неговите хроники. Без стеснение пише: „Моите хроники не са исторически научен трактат, а поема и неправомерни са упреците за непозволени волности". Четвъртият том, посветен на периода след Девети септември 1944 г., бъка от „волности", в него Стефан Цанев е развихрил и фантазията си, и антикомунизма си. Взел е на въоръжение инсинуацията на своя събрат Др. Др. „България – 16-а съветска република" и не знае граници в очернянето на социализма, на БКП, на Тодор Живков.

За разлика от елементарния Др. Др., който „не забелязва" неудобните истини и факти, Стефан Цанев ги превръща в „удобни". Това е любим негов похват.

Понеже не може да скрие, че в социалистическа България е имало огромно строителство, Цанев пише, че то било резултат на задължителен труд, който всички граждани на страната били принуждавани да дават, в противен случай ги подлагали „на репресии". Цяла България, твърди той, била превърната „в едно огромно трудововъзпитателно общежитие, сиреч – в концлагер!".

Стефан Цанев не може да скрие, че България е станала държава с развита промишленост и че заслуга за това има българо-съветското икономическо сътрудничество. Не може да скрие например, че България е произвеждала годишно по 85 000 електрокари и мотокари, значителна част от които е изнасяла в капиталистически страни. Но без да му мигне окото пише, че в чужбина „купували нашите електрокари заради оловото в акумулаторите" – то струвало по-скъпо от самите електрокари, електрокарите ги изхвърляли за скрап".

Не може да скрие Цанев, че през 1981 г. държавният дълг на България е сведен до 1 милиард и половина, но пише, че това станало, защото „Живков превърна България в пиратска държава, която започна търговия с оръжие, контрабанда с наркотици и кражба на ембаргови технологии".

За разлика от Др. Др. Стефан Цанев не премълчава, че пленумът на ЦК на БКП през юли 1973 г. е решил всестранното сътрудничество на НРБ със СССР да се развива, „без да се премахва националната и държавната обособеност", но това не му пречи да твърди, че Тодор Живков превърнал България в „държава за продан", която била „на ръба" да престане да съществува.

„Волностите" на лъжеисторика Стефан Цанев нямат край, но той е майстор в поднасянето им и не са малко онези, които ги поглъщат безкритично. Четирите тома на неговата „Поема" се преиздават, с тях се снабдяват и обществени библиотеки, а се намират и учители, които ги препоръчват на учениците си като „помощна литература" по българска история...

Борбата срещу БСП и русофилството в България се изостря

След 1989 г. никой не запита народа дали е съгласен България да обърне гръб на Русия, „новият цивилизационен избор" беше направен от негово име против неговия интерес. Сега България е „фронтова държава" в обръча, с който САЩ и НАТО обграждат непокорната Русия. Но западните стратези оценяват България като слабо звено в този обръч, понеже в нея има жилаво русофилство и жилава БСП. Новият задокеански губернатор на България г-н Ерик Сет Рубин, преди още да бе заел поста си в София, се закани да отучи българите от русофилството им, което той смята за резултат от руска пропаганда.

Види се Негово превъзходителство не знае, че то съвсем не е резултат на пропаганда, и за да го изкорени, ще му се наложи да направи нещо невъзможно: да подмени кръвта на поне двете трети от българите.

Реанимирането в последно време на инсинуацията „България – 16-а съветска република" не е случайно, защото, макар и несъстоятелна, тя върши работа. Има двустранно действие – и срещу българското русофилство, и срещу БСП. Със самото си наименование – „16-а република" – извиква основателна реакция у патриотите, повярвали, че сме били на косъм от „да ни няма" като държава. Чрез тази инсинуация една муха беше превърната в слон, защото никога не е съществувала реална вероятност, камо ли реална опасност България да стане част от Съветския съюз. И не само поради несъгласието на Москва, а и защото Тодор Живков усилваше българската държавност и българската национална идентичност. При него България разшири както никога международните си връзки, под негово ръководство беше подготвено грандиозно честване на 1300-годишнината от създаването на нашата държава, той не възпря действия и изказвания на дъщеря си Людмила Живкова, които в Москва бяха оценявани като националистически.

Реална опасност за съществуването на българската държава се появи в началото на XXI век, защото нацията ни се топи застрашително, Брюксел контролира всяка наша стъпка, Анкара прокламира „правата си" на наследник на Отоманската империя, а раболепните ни правителства на практика заменят държавния суверенитет с васалитет.

След 1989 г. баснята „България – 16-а съветска република" намери благоприятна почва и поради това, че ръководствата на БСП не противодействаха, мълчаха, оставиха раната да кърви и недобросъвестни псевдоисторици да сипват в нея сол.

Сегашното партийно ръководство вдъхва надежда, че ще намери сили, време и начини, за да вземе отношение и по този болен въпрос и да каже обосновано: ето кое е истина, ето кое е клевета. За да стане ясно, че истината не е такава, каквато фалшификаторите я представят.

1990 Г.: 25 ГОДИНИ ОТ ВЕЛИКОЛЕПНАТА ПОБЕДА НА ЛЕВИЦАТА

(Как десетте умни заповеди на Жак Сегела не проработиха в София)

Мирослав Попов

***Мирослав Попов** – юрист. Има публикувани над 250 статии и студии по публично право, политологически и етнически проблеми. Автор е на книгата „Ново единодействие" (1998), посветена на консолидацията на левите партии. Бил е зам.-председател на Консултативния съвет по етнически и демографски въпроси към Министерския съвет (2006–2009 година).*

Улисана в целенасочено продуцираните вътрешнопартийни скандалчета, БСП бе на път да пропусне 25-годишнината от великолепната си изборна победа през юни 1990 година.

След 10 ноември България реши да се проведат избори, да се свика ново, Седмо Велико народно събрание, което да приеме нова конституция и да демократизира основите на националната държавност. Мисля си, какво ли щеше да се случи през последните няколко месеца, ако случайно (не дай, Боже!) резултатите от изборите за VII Велико народно събрание през юни 1990 г. бяха противоположни на получените – примерно ако СДС бе спечелил 215 депутатски мандата, а БСП – само 145. Какви пищни тържества щеше да има из София и из страната; сутрин, обед и вечер независимите медии щяха да се давят от възторг и други страсти за собствената си „историческа победа", щяха да ни залеят стотици интервюта с участниците и кибиците на победата и така нататък.

Изборите бяха на 10 юни 1990 г. и с тях приключи една епоха.

Вторият тур за мажоритарните мандати бе на 17 юни. Вече цяла седмица лявата общественост някак не се досеща, че преди 25 години се случи нещо страхотно. Не разбирам защо продължава тази странна „стратегия на невидимостта". Така бе и през миналата година, когато цялата „демократична общност" и медии шумно отбелязваха 25-годишнината от „освобождаването на генералния секретар на ЦК на БКП др. Тодор Живков на Десетоноемврийския пленум на ЦК на БКП и избирането на неговото място на дотогаваш-

ния член на Политбюро др. Петър Младенов". Изобщо празнуваха големия успех на българския антикомунизъм...

Сериозните въпроси, които поражда честването на 25-годишнината от изборите от 10/17 юни 1990 г., не са исторически, а свръхактуални и перспективни.

На български език книгата „Имало едно време избори" на популярния рекламист Жак Сегела, според някои – „гуру на политическия маркетинг", излезе преди 10 години от българското издателство „ИВИДИМ". Френското издание е на „*Flamarrion*" от 1992 г. – т.е. две години след събитията, които тук ни интересуват. През пролетта на 1990 г. в средите на тогавашната току-що преименувала се БСП с респект се говореше за задграничните експерти, които са дошли да помагат на опозицията, т.е. на СДС. Най-вече за Жак Сегела, популярния имиджмейкър на Франсоа Митеран. Жак Сегела притежава рекламна група „*Euro – RSCG*", която работи на търговски принцип – договаря се с амбицирани или със закъсали политически лидери да ги подпомага с опит в рекламните стратегии срещу (много) високи хонорари.

В книгата Сегела разказва по един не строго мемоарен начин как е участвал (консултирал, помагал) в десет предизборни кампании като на Мелина Меркури и на Андреас Папандреу (т.е. в подкрепа на ПАСОК); на Йожеф Антал в Будапеща, на Петре Роман в Букурещ, на Желю Желев и СДС в София, на Лех Валенса във Варшава, на Елцин в Москва, на Собчак в Петербург, на Хавел в Прага, на Враницки във Виена. Книгата завършва с отворен финал – с малката глава „А утре?".

Основната част от размислите на Сегела е посветена на кампаниите в Източна Европа след падането на „желязната завеса". Щрих към разбирането за Сегела и за някои негови клиенти дава един съвършено свободен разговор между Франсоа Митеран и Жак Сегела, разказан в книгата, който самоидентифицира събеседниците. Това е реплика на френския президент към неговия имиджмейкър: „Сегела, един път ще бъда такъв грандоман като вас...". Наистина впечатляващо проникновена преценка...

Българският раздел Пети в книгата е с наслов „Желев: измамният наивник". Става дума точно за юнските избори от 1990 г. Обемът на раздела е около двадесет страници.

Откровенията на рекламиста

Първо да дадем думата на самия Сегела – как той разбира страната, в която е изпратен, за да се намеси в ключов за нея исторически момент и да начертае или да коригира посоката на нейното по-нататъшно политическо развитие. Става ясно, че Сегела веднъж е пресичал България през 1959 г. Второто му идване тук е чак през пролетта на 1990 г. Най-общо представата му за страната: „При самата дума българин се сещам за чадър, в най-лошия случай за атентат срещу папата."

Няколко щрихи, които обясняват българската „синя" политическа платформа „Сегела – април–юни 1990": „Не можеш да прекрачиш тази врата на Европа без емоции...".

За София: „Всеки град си има цвят. Този е жълт, сякаш има чернодробна криза."

„Тази полузабравена страна е дотолкова обезличена в сянката на великата Русия, че е стигнала до положението да бъде смятана за 16 ѝ република. Селското ѝ население е пасивно и русофобско, смятано от Запада за просъветско в душата си, без той да подозира, че един потиснат народ е като тиха вода."

„Особено объркана страна, в която властта се самоотрича, а опозицията остава анонимна. Революцията е започнала преди 18 месеца (т.е. ноември 1988 г.) в аулата на Философския факултет на СУ. Около стотина писатели, философи, научни работници, повечето на почтена възраст, създават Клуб за подкрепа на преустройството. Душа му става някой си Желю Желев."

„Отседнах в масивния хотел „България" с огромни стаи. Там са отсядали Сталин и Хрушчов... Там ме намира Желю Желев с приятелите си. Защо всички кампании започват с пълна уста?" (Впрочем няма данни Сталин изобщо някога да е идвал в България...)

Жак Сегела пристъпва към политическа комуникация с ръководството на СДС: „Човекът, който ми говори (Ж. Желев), не надвишава 1,65 м. Широките му кълдрави и сивеещи бакенбарди го правят да прилича на театрален слуга. Физика на замечтан селянин, мълчаливост на конен полицай, прическа на клоун... От всички нови държавни глави, изникнали от случайностите в опозиция, Желев въпреки външните си белези е може би най-мъдрият, но Западът никога няма да узнае за това... Българите са премахнати от колоните на нашите вестници."

„Захванах се за работа веднага след пристигането ми. Обстановката е по-лоша от тази в Полша и в Унгария. Тази българска земя е била поле за всякакви идеологически опити."

„Програмата на Съюза на демократичните сили, партията, всъщност конфедерацията, която той (Желев) ръководи, е радикална. По-дясна не може да се измисли."

Авторът е антропологично вещ: „Българите приличат на кюрдите, един изчезващ народ." (!)

Запознанство с кандидатите на СДС на среща на „Раковски" 134: „Срещу мен стояха тези рошави грубияни, излезли от нивите или ателиетата си и дошли да се покажат на съгражданите си, без дори да се измият."

Сегела обучава кандидатите на СДС за народни представители и пътем оформя предизборната кампания на „сините": „Да преминем към рекламата. Трябва категорично да посочим противника. Представете си картата на България, на която границите са очертани с бодлива тел. В центъра надпис „45 години стигат"."

Утрото и залезът на 10 юни

И така стигаме до 10 юни 1990 г., първия тур на изборите за ВНС. Сегела описва емоциите си: „Градът ликуваше, синьо-белите знамена на опозицията се вееха навсякъде. Комунистите, страхувайки се от най-лошото, се бяха притаили вкъщи. Лозунгът им никак не е изобретателен: „Сполука за България". Каква баналност!".

„Още в 19 часа съм в една селска избирателна секция... Към един часа през нощта присъдата е произнесена. Макар че опозицията спечелва София, бившата комунистическа партия се доближава на два пръста до абсолютното мнозинство, с 48% от гласовете в национален мащаб. Съюзът (СДС) е победен с почти десет пункта... Това е могъществото на една партия, която въпреки привидния си упадък наброява милион членове – един от всеки десет жители – и триумфът на страха на един народ... Проповядваната еволюция на бившата комунистическа партия победи революцията..."

„В щаба на СДС гневът надделява над мъката. Появяват се слухове. Комунистите са прибягнали към измами. За момент хората се надяват на касиране на изборите. Но хилядата експерти, дошли от всички краища на света, за да контролират изборните секции, са категорични – няма организирана измама, само някои неизбежни гафове. Следва срив..."

Пояснение за изборните резултати

Изборите се произведоха по уникална „смесена" система, при която: 200 депутатски мандата се заемат съобразно резултатите от преки избори на кандидати в едномандатни избирателни райони по мажоритарния принцип, с мнозинство повече от половината от действителните гласове; другите 200 депутатски мандата се разпределят по пропорционалния принцип, чрез избори в 28 многомандатни териториални района, по партийни листи. Затова всеки избирател имаше два гласа: единият глас за избор на кандидат в едномандатен избирателен район и вторият глас за избор по партийна листа. В мажоритарните райони, в които не е излъчен победител на първия тур, има балотаж следващата неделя, т.е. на 17.VI.1990 г. Системата, както се вижда, не е просто „смесена", а по-точно „смесено-удвоена" – мажоритарно-пропорционална.

На първия тур на изборите на 10 юни имаха право да гласуват 6977 хил. души. БСП получава 2887 хил. гласа, или 48,5% от всички гласове; втори е СДС с 2217 хил. гласа, или 36,2%; на трето място е „БЗНС-оранжев" с 491 хил. гласа (8,03% от гласовете) и на четвърто място – ДПС, което получи 368 хил. гласа, или 5,75%. Общо за пропорционалните листи бяха гласували 6333 хиляди души.

БСП спечели общо 97 мандата по пропорционалните листи и 114 мандата от едномандатните избирателни райони (ЕИР) – 75 на първи тур и още 39 на втори тур. Това прави общо 211 депутатски мандата, като освен тях социалистите

фактически спечелиха и още четири мандата по мажоритарните райони, където победиха независими кандидати, срещу които БСП не издига конкуренти, а призовава симпатизантите си да ги подкрепят (проф. Стоян Михайлов в Ботевградско, Росен Карадимов – вече оглавил Българската демократична младеж, в Ямболско, Гиньо Ганев, избран в Плевенско, и дядо Панкратий, владика на Старозагорската епархия – с подкрепата на Отечествения съюз). Извън тях един мандат за ОКЗНИ – преди дни отишлия си патриот Димитър Арнаудов. ДПС пък намира в листите си място за един мажоритарен представител на „СДП-немарксисти" (Янко Янков, по-късно въпросната партия се преименува на Либерален конгрес).

С мнозинство от 215 гласа БСП изглеждаше достатъчно стабилна, за да може да се осъществява нормално управление. Гласовете обаче не бяха достатъчно, за да се гласуват конституционните текстове, за които всъщност бе свикано самото ВНС.

Не е случайно, че незабавно след откриването на Седмото ВНС, буквално от първите седмици от живота му, стартираха – тихо или шумно, целенасочени усилия за ерозия на социалистическото мнозинство и не спряха до разпускането му.

Година по-късно, през юни 91-ва, мнозинството постигна голямата си цел – да се приеме нова, демократична конституция, която да гарантира правов и справедлив характер на „прехода". Втората част от задачата обаче не бе изпълнена. Преходът придоби радикално антисоциален и криминален характер, но за това ВНС не носи отговорност.

Желев и СДС в очите на Сегела

„И така, непоколебимият Желев имаше своя стратегия. Той познаваше състоянието на крайна отслабеност на страната си. Ето защо не съжаляваше да остави като отровен дар една невъзможна власт на пребоядисалия се комунизъм. Първата задача (на очакваното следизборно правителство) беше да се наложат нови лишения на народа, който не издържаше повече. Провалът беше неизбежен."

„Когато в ранната утрин (на 11 юни) напуснахме щаба на СДС, спомням си, че с Кристи Окрет се разхождахме из София със сълзи в очите. Обикновено веселяк на компанията, (Бернар) Кушнер беше останал без глас. Той, дето беше помагал при всички нещастия по света, беше безпомощен: един народ сам се беше отказал от свободата в изолацията си..."

„СДС под ръководството на Желев организира масов митинг в столицата, на който той заяви, че изборите са проведени нечестно, че изборните резултати са фалшифицирани и че той никога няма да ги признае за легитимни... Три дни по-късно под натиска на фактите позицията на СДС „еволюира"."

„На 7 юли, едва двадесет дни след избирането на Младенов (б.а.), ловкият като никога досега Желев отказа да поеме наследството на стария режим. Той също произнесе своята убийствена малка фраза: „Комунистите трябва да изсърбат докрай попарата, която са надробили."

„На 26 юли министърът на вътрешните работи генерал Семерджиев, изнервен от заобикалящия го безпорядък, изкрещя от трибуната: „Ако имах пистолет, щях да се застрелям!". Една седмица по-късно, след шест тура на провалени избори, Народното събрание избра Желев. Уникален факт в историята – месец и половина след спечелени избори парламентът назначаваше главния опозиционер. Дребният философ с глава на клоун стана първият президент на свободна България. Успя без нито един изстрел."

В един десничарски текст, коментиращ по-нататъшната политическа съдба на президента Желев, може да се прочете: „През 1992 г. вече има кадри на опозицията, които са добили практически опит не само в правенето на избори, но и в управлението на държавата. Именно те са основното ядро, което съставлява и предизборния екип на президента Желю Желев (за първите преки президентски избори от януари 1992 г.). Нещо повече, голяма част от тези хора работят за предизборната кампания от 1990 г., когато в България идва едно от най-големите имена в рекламата – Жак Сегела."

А аз ще кажа...

Личните ми коментари за непрецизностите в разказа на Жак Сегела сигурно ще са по-дълги от неговия двадесетстраничен текст. Въпросът обаче не е за фактическите грешки – те винаги могат да бъдат отстранени. Случаят „Жак Сегела помага на СДС" (и плаче след неговата загуба!) е важен, защото е проекция на големия, сгрешен концептуален сблъсък от 1990 г. – не, да речем, между две идеологии, а между две доста различни разбирания за това как да се осъществят трансформациите и оттам насетне – как да се прави политика след падането на „желязната завеса".

Вече 25 години след началото на прехода радикалната десница, не само в България, не успява да излезе извън калъпите на Студената война. Точно тук е катастрофалната заблуда на Жак Сегела – в България през 90-а той е заложил на формулата „Студена война – завинаги, за противника – само „бой"." „Българският шедьовър" на Сегела е България (при комунизма), опасана с бодлива тел. Скрива се базисният факт, че България живя в условията на Студена война, че както и за редица тукашни щуротии някаква съотговорност носеше и другият „блок". Западът не е невинен. Сянката на това примитивно буквалистко следване на евроинструкциите я видяхме през 1992 г., когато по указание на „синьото правителство" и неговия президент бяха демонтирани старите съоръжения по южната граница, и отново – преди година и нещо, когато десницата шумеше срещу тяхното преизграждане. А шенгенските споразумения са подписани още през 1985 година...

Сегела греши в едно – мнозинството от българските граждани на 10 юни са по-скоро настроени с мисъл за едно по-светло бъдеще, защото страната вървеше напред – и в ядрената енергетика, и в химическата индустрия, и в биотехнологиите, и в спорта, и така нататък.

Изборите от 1990 г. са особено важни, защото на този първи политически сблъсък тогава, през лятото на 1990 г., в България политиката успя да надделее над рекламата (над „пиара"). През следващите 25 години това не се случваше често, а напоследък все по-рядко.

Българската лява преса се отнесе спокойно към факта, че Сегела идва да помага на десницата.

Митеран бе социалист, Сегела е бил неговият успешен консултант; за неразвратеното от неолиберална цинизъм българско общество това наистина предпоставяше някаква обективност. Трябва да подчертая, че Жак Сегела е доста по-точен и обективен, когато описва, да речем, събитията в съседна Румъния, където две години по-късно е поканен да помага на Петре Роман. Още две думи за тези хора – „евроекспертите" – Жак Сегела, Бернар Кушнер и останалите. Поне по отношение на посткомунистическите държави те не се затрудняваха да изучават *социалните реалности*; те пристигаха в България с една своя предварително готова, алтернативна на живота „пропагандно-рекламна реалност". И се сърдеха, когато той – животът – отхвърляше умозрителните им схеми.

Уважавам Желев, да речем, не заради неговите „космогонични" или „философско-психологически теории", част от тях – незадълбочени, други – да се изразим коректно – очевидно „подражателски", а защото е имал доблестта да отстоява на едно най-абстрактно равнище набор от граждански принципи, които са в основата на съвременната цивилизация. Оттам насетне при практическото преобразуване на тези принципи в реални политики Желев греши – постоянно и разрушително. И се сърди на всички за резултатите...

Българската десница и официалните, узурпирани от десницата национални медии, успяха да създадат ирационални, дори абсурдни представи за начините на решаване на обществените проблеми в условията на демокрация.

В ръководствата на БСП се мислеше, че насреща си имат и отговорни хора, които разбират, че преобразуванията могат да се осъществят само въз основа на смислен и почтен публичен дебат. Но точно той бе блокиран...

Преходът премина просто без отговорен национален дебат, а той бе жизнено необходим. И не както някои гадничко коментират – „за да се дели властта", а за да се споделя и съобществява разумът. Защото предизвикателството бе огромно. България не издържа тежкия изпит на прехода. Или най-много – издържа го със среден 3 минус.

Преходът стартира под мощното неудовлетворение, продуцирано от моралистично изкушената от съветската перестройка интелигенция, както се видя, нереалистична и пределно „вербална". Начинът на извършване на българския преход бе радикално опорочен именно заради радикалната „антилявост", заради самоцелната омраза към всичко, което някак се привижда като част от „стария режим".

Ако капитализмът е символ на икономическа рационалност, преходът в България бе дълбоко нерационален в икономически смисъл. Мисля, че България е източноевропейската държава, която самоунищожи най-голям дял от националното

си стопанство – от глупост, от алчност и поради свръхефективната десничарска (анти)реклама. Което е и в основата на днешната „заслужена" българска екстремна бедност и нещастия.

25 години у нас десницата прикрива своите не само антисоциални, но и икономически нерационални политики с рекламно-пропагандни, примитивни, с чисто комиксови внушения.

Що се отнася до арогантния артистизъм на Сегела, датиран към 1990 г., той дава възможност на днешния българин да си даде по-ясна сметка колко дълбоко и самодоволстващо е базисното отношение на някои идейно чисти „западняци" към българските и въобще към югоизточноевропейските реалности.

Мога да го нарека *„паралелната „медийна наркореалност"*.

Но и самата българска радикална десница бе автонаркотизирана. Спомням си думите на официален британски представител от средата на юни 1990 г. – „преминалите избори в България бяха честни, не по-малко честни, отколкото са изборите, да речем, в Англия" – нещо такова. По националното радио, излъчило записа, последва шантав коментар: „Английският господин не знае, че тук, в България, някои хора нямат чувство за хумор...". Тъмносиньото по гръб не пада...

Реформата като разрушение

На 18 юни 1990 г., в деня след приключването на изборите за VII Велико народно събрание, с обявяването на общите резултати от изборите се видя, че БСП фактически разполага с абсолютно мнозинство. Това бе впечатляващ успех за всички социално мислещи хора в България. Бе шанс за страната. Резултатите от изборите съответстваха на реалните политически нагласи на българите. Не бе съдено този шанс да бъде използван.

Днес, 25 години след първите избори, бъдещето на България е по-несигурно и проблематично, отколкото през юни 1990 г.

Да си припомним *„Десетте заповеди за държавника"* на Жак Сегела.

Първа заповед: Подхранвай легендата, не се оставяй тя да те погълне.
Втора заповед: Избягвай прибързаността.
Трета заповед: Бъди психолог, а не политик.
Четвърта заповед: Не се доверявай на посредници.
Пета заповед: Възбуждай слуховете, те струват колкото цялата реклама.
Шеста заповед: Бъди съдба за своята страна.
Седма заповед: Бъди човек, а не идеология.
Осма заповед: Учи се да бъдеш звезда.
Девета заповед: Обещай надежда, а не програма.
Десета заповед: Стани това, което си.

Салвадор Дали

ЛЯВАТА ПОЛИТИКА КАТО АЛТЕРНАТИВА НА НЕОЛИБЕРАЛНИЯ МОДЕЛ

Нако Стефанов

Нако Стефанов *– професор, дфн, д-р по история, японист, изследовател на страните от Източна, Южна и Югоизточна Азия. Специализирал е управление и икономика. Ръководител е на катедра „Езици и култури на Източна Азия", СУ „Св. Кл. Охридски". Автор е на над 80 монографии, учебници и книги: „Иновационно развитие на страните от Източна Азия – Япония, Корея и Китай" (2011), „Държавнополитическо устройство на Япония" (2014), Енциклопедия Нипоника (2015), както и в съавторство с Е. Кандиларов на „Япония – икономика, технология, иновация и управление" (2012) и с А. Колева на „Социално-икономическо развитие на Китай – от древността до наши дни" (2015) и други.*

Въведение

Днес за все по-голяма част както от световната общественост, така и от българското общество става ясно, че провежданата неолиберална политика и създадените вследствие на нея неолиберални модели водят до държавен упадък и социална деградация. Несъмнено съществуват различни формати на тези модели – на страните от „ядрото" на световната капиталистическа система и от нейната полупериферия и периферия. Но даже и намиращите се в „центъра" на системата се оказаха неконкурентни в сравнение например с модела на „пазарен социализъм" на Китайската народна република. Да не говорим за държави в полупериферията, каквато е днес зоната на бившия източноевропейски социализъм. В страни от тази зона – като България, прибалтийските републики, Молдова, някои бивши югославски републики и други, се наблюдава катастрофално положение, което може да се превърне в заплаха от държавно и народностно изчезване в обозримо бъдеще.

Тази ситуация налага да се търси цялостна алтернатива, която да се постави като непосредствена политическа задача. На изискванията за такава алтернатива отговаря преди всичко една действително лява политика. Ще се опитам да представя някои „опорни точки", необходими за концептуалната разработка на основите на такава лява политика като работеща алтернатива на предизвиканата от неолиберализма държавно-обществена разруха и деградация.

Лявата социално-икономическа политика – „справедливо" преразпределение или социализация?

Първото, с което трябва да започнем, е изясняването на това какво означава „лява социално-икономическа политика". Тъй като през последните години и у нас, и в глобален план се правят опити лявата икономическа политика да се представя просто като справедливо преразпределение. Нещо повече, част от т.нар. леви са напълно съгласни не само с това разбиране, но и с воденето на „лява политика" именно по този начин, т.е. с осъществяването на т.нар. справедливо преразпределение.

Така те напълно влизат в пространството на критиката на десните, които твърдят, че десните, т.е. капиталистите, умеели да създават и създавали, а левите били способни само да преразпределят създаденото. Затова трябвало да сме благодарни на капиталистите предприемачи, които били творческата, съзидателната класа, работодателите, които „дават хляба". Ако бе жив Ботев и чуеше тези приказки, щеше да каже, че няма нищо ново под слънцето. Тези неща са ги говорили и тогава, само че „работодателите" са наричани „чорбаджии", а Поетът им е давал и други наименования – „изедници" и „непорината византийска воня".

Макар че и в тази област има различия. Така наречените социаллиберали, доколкото може въобще да бъдат разглеждани като някакво ляво течение, тъй като те така се представят в България, виждат „лявата икономическа политика" като някакво повече или по-малко увеличаване на социалните помощи, индексиране на пенсиите и т.н. Друг е въпросът, когато са във властта – какво правят и готови ли са да осъществяват подобна „лява икономическа политика". Свидетели сме, когато имахме „социаллиберал" от АБВ в качеството на вицепремиер, каква политика се водеше.

Намиращите се уж малко „по-наляво" от тях социалдемократи даже са склонни да издигат освен споменатите и искания за прогресивни данъци, при които по-богатите да плащат повече. Но и при тях стои въпросът, че когато са във властта, те имат склонността да „забравят" „лявата си икономическа политика". Нашият български пример е особено показателен. Коалиционното правителство с премиер ръководителят на БСП осъществи едно крайно неолиберално мероприятие – въведе т.нар. плосък данък, обложил и минималните заплати, и най-високите доходи с еднакъв по размери 10% данък доход.

Принципно погледнато, в посочените дотук „леви икономически политики" лошо няма. По-справедливото в социален план разпределение на доходите е важно за развитието на обществото. Обратното – значителната социална и имуществена диференциация води до социално напрежение, предполага нарастване на опасностите от социални конфликти, което може да отекне доста негативно върху социално-икономическата динамика на обществото. Това се разбира даже от някои десни буржоазни политици, готови да провеждат мерки за „справедливо разпределение" като важно условие за поддържане на социалния мир.

Въпросът е в това, че истинската лява икономическа политика в никакъв случай не може да се сведе само до „справедливо разпределение". Тя е нещо значително повече. Ядрото на лявата икономическа политика е в социализацията. Но социализация, разбирана доста по-широко от осъществената в рамките на обществото, което тогава наричахме „общество на реалния социализъм", а днес някои го наричат „комунизъм", други – „държавен социализъм". При това общество социализацията бе сведена само до национализация, а национализацията се виждаше единствено като държавна собственост.

Днес, без да отричаме тази форма на социализация, не трябва да я разглеждаме само като национализация и държавна собственост. А и самата държавна собственост, както опитът ни показва, има свойството да се бюрократизира. Бюрократизираната държавна собственост, създавайки отчуждение сред работещите, не изключва да се стигне до нещо, на което вече сме били свидетели – работниците да издигат лозунги „Искаме приватизация!".

В този смисъл без създаване на различни форми на участие на работещите в управлението, като се започне от т.нар. работнически контрол, мине се през различни групови форми на участие в усъвършенстване на работни процеси и се стигне до участие във вземането на стратегически решения от представители на колектива, както и до възможното участие в собствеността, процесът на социализация ще бъде недостатъчен.

Социализацията е и в многообразието на обществените форми на собственост, при които експлоатацията на чужд труд е сведена до минимум и има максимум интеграция между целите и интересите на отделния работещ и на колектива и стопанската единица като цяло. Тук ще изброим редица такива форми: т.нар. частна трудова собственост – т.е. семейните форми на труд, кооперациите, колективните предприятия, общинските предприятия, държавните предприятия, националните предприятия и други.

Но социализацията в никакъв случай не бива да се ограничава само до социализация на собствеността и до създаване на условия за участие на отделния работещ и на колектива като цяло във вземането на управленски решения на равнище отделна стопанска и организационна структура. Лявата икономическа политика означава и социализация на обществени отношения на локално, отраслово и национално равнище. А именно – такива обществени отношения, каквито са свързаните със системата на управление и регулиране на социално-икономическите процеси. Независимо дали става дума за управлението и регулирането им чрез механизмите на плана или на пазара, нужно е те да бъдат социализирани.

На дадения етап на социално-икономическа динамика трябва да се откажем от безсмисленото противопоставяне на план и пазар като механизми на управление и регулиране на социално-икономическите процеси, което се прави от фундаменталистите неолиберали, и не само от тях. Опитът на страните от Източна Азия – Япония, Република Корея, Тайван, Хонконг, Сингапур, а

сега и Китайската народна република, както и Социалистическа република Виетнам, показва, че тези механизми може да бъдат интегрирани и синтезирани по най-хармоничен начин, така че да се постига максимален социално-икономически, технико-технологически и иновационен ефект.

В случая, когато става дума за планиране на локално, отраслово и национално равнище, следва да се създават чрез избори обществени съвети, участващи по различен начин в процеса на планиране. Не бива да се изключват и допитвания, референдуми и други, чрез които да се одобрява или не дадена стратегия, план или насока. Така ще се дава възможност за истинско народовластие.

Даже, когато става дума за регулиране чрез пазарни отношения, може да се търси тяхната социализация, която трябва да се осъществява чрез различните механизми на регулация. Пълна измама са мненията на фундаменталистите неолиберали за „свободни пазарни отношения" – те са дотолкова свободни, доколкото регулирането се осъществява в интерес на крупните олигополи. Например предлаганото днес споразумение за Трансатлантическо търговско и инвестиционно партньорство – *The Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP),* е добър пример как пазарните отношения могат да се регулират в полза на мощните американски корпорации.

В тази област също могат да се формират чрез избор различни обществени съвети, а и да се провеждат допитвания, референдуми и други, чрез които да се вземат решения, да се одобряват или да се отхвърлят различните мерки за регулиране на пазара. Достатъчно е да споменем сегашната Комисия за енергийно и водно регулиране (КЕВР), която, ако се формира на такава основа, може да се надяваме, че ще заработи в полза на българските граждани, а не в полза на различни енергийни мафии и олигарси от енергетиката.

И когато говорим за лява икономическа политика, особено в нашата страна, която в резултат на повече от четвъртвековно дясно неолиберално управление е деиндустриализирана, деаграризирана, деинтелектуализирана и дебилизирана, а това в крайна сметка доведе до депопулация, т.е. до демографска катастрофа, важни „опорни точки" в нейната концептуалната основа стават:

- възсъздаване на силен национален сектор под формата на „национални предприятия";
- изграждане на мрежа от социални предприятия;
- реиндустриализация, реаграризация и реинтелектуализация на иновационна основа.

„Националните предприятия" като ядро на възсъздаването на националния сектор в икономиката на България

Ключово значение за действителна социалнохуманистична алтернатива, т.е. за истинска лява политика, има преодоляването на доминирането на мо-

нополите и чуждите капитали върху ключовите средства за материално и духовно производство. Но активна социализация на производствените мощности може да бъде осъществена в различни форми. Така например ние имахме в недалечното минало като доминираща форма на собственост централизираната държавна форма. По наше мнение в своите ранни периоди подобна форма несъмнено играеше позитивна роля. Но в процеса на развитие положителният заряд се изчерпа. И тази форма започна да придобива негативни оттенъци, ставайки обективна основа на процеса на бюрократизация, която отчуждаваше обществото от общонародните форми на собственост.

Днес, когато градим нашата бъдеща позитивна концепция за динамично и устойчиво социалнохуманно развитие, следва да се стремим към такива форми на социализация, които позволяват, от една страна, в максимална степен да се търси обществено участие, а оттук и социалната мотивация на обществото да намира и развива такива форми. А, от друга страна, нужно е да се осигури стопанска ефективност и устойчивост, за да може да се докаже и осигури приоритетът на обществения интерес в стопанската област.

За постигането на изброените условия особено важна според нас ще бъде ролята на националните предприятия. Националното предприятие следва да бъде инициирано като първоначален капитал, може да бъде трансформирано от съществуващата държавна собственост или върнато от заграбената чрез неправомерните „приватизационни сделки" частна собственост на основата на специален закон за националните предприятия. В този закон трябва ясно да бъде формулирано, че националните предприятия не могат да бъдат продавани, закривани или трансформирани в някаква друга собственост, а могат да бъдат преструктурирани, санирани и оздравявани. Те ще работят в автономен режим, т.е. на собствена стопанска сметка. Тяхната ефективност ще зависи от работата на управленския екип – изпълнително ръководство и трудов колектив. Изпълнителното ръководство ще бъде под контрола на управленски съвет (УС), създаден от представители на обществено-държавни съвети, съставени от:

- професионални заинтересовани общности – стопански, научни и други;
- потребителите;
- местната общественост;
- видни общественици и публични авторитетни фигури;
- представители на трудовия колектив;
- представители на държавната администрация.

Работата на УС ще бъде максимално публична, без да нарушава необходимата фирмена тайна. Управленският екип, т.е. изпълнителният ръководител (ИР) и неговият екип, ще се избира, след като се представят чрез конкурс стратегии за развитие за определен период – 5 или 7 години. В рамките на тези периоди ще се осъществява постоянен контрол. Ако националното предприятие не върви добре, ИР след съответна преценка на УС, който, както стана ясно, ще бъде избиран от обществено-държавните съвети за националните предпри-

ятия, ще бъде сменян. Но ИР определено ще може да си гарантира продължаване на своя управленски живот чрез успешна дейност и да получава допълнителни възнаграждения и премии. По този начин ще се създадат условия за мотивиране и за формиране на силна управленска воля за постигане на целите на националните предприятия.

Важен момент в закона следва да бъде разпореждането със средствата от печалбата на националните предприятия. Несъмнено след изплащане на различните данъци и такси, а също така и на средствата за трудовите възнаграждения, за суровини и материали и други, ще се формира печалбата. Част от печалбата ще се реинвестира в самото предприятие за технологическо и техническо обновяване, за разработка на нови продукти и т.н. Но друга част следва да бъде целева – за удовлетворяване на ключови обществени потребности чрез специално създадени фондове (по Закона за националните предприятия) за:

- подпомагане на цялостния обществен възпроизводствен процес;
- националната сигурност;
- стимулиране на раждаемостта и майчинството;
- развитие на образованието;
- общественото здравеопазване;
- културата;
- други.

Казано по друг начин, тази печалба няма да отива в държавния бюджет, а целево ще бъде насочвана за решаване на стратегически за развитието на обществото проблеми. Чрез мрежата от национални предприятия ще може да се формира ядрото на утрешната икономика на знанието в България. Те безспорно ще бъдат носители на най-съвременни форми на управление и организация. Ще могат да станат модели за преодоляване на статусно-диференцираната уравниловка, която днес продължава да доминира в стопанските единици на България независимо от формите на собственост. Ще могат да внедрят най-съвременни системи на управление от типа на тотални и мрежови системи за управление на качеството, системи за управление на техносферата и т.н., максимализиращи използването на творческия потенциал на трудовите колективи и на стопанската среда.

Националните предприятия ще заменят архаизираната система на трудови отношения от чорбаджийско-ратайски тип, която днес властва у нас. Затова би трябвало синдикалните централи, ако действително защитават интересите на трудещите се, да подкрепят създаването и функционирането на националните предприятия.

Комплексът от национални предприятия следва да бъде създаден в ключови отрасли, в инфраструктурната област, в сфери, където съществуват т.нар. естествени монополи, в сектори от значителна важност за националната сигурност и за социалното възпроизводство. Именно националните предпрятия ще бъдат работещата алтернатива на днешната разруха, деиндустриализация и архаизация на икономиката на нашата Родина. Ще бъдат ядрата на една стратегия на изпре-

варването за създаване на икономика на знанието като технико-икономическа платформа на социалнохуманистичното общество. Те ще станат квинтесенцията на българския стопански, управленски и иновационен гений в условията на производствено-икономическо и обществено-политическо народовластие.

Социалното предприятие – инструмент за хармонизиране на обществено-икономическото развитие

През последните десетилетия едно ново понятие и явление се активизира в обществеността и стопанското пространство на много държави по света – социалното предприятие. Трябва от самото начало да се каже, че този феномен има различно съдържание в отделните страни. Съществува и спор за това кой има приоритет в тази област – континентална Западна Европа, Британия или САЩ. Като правило се смята, че корените на т.нар. социален тип предприемачество водят началото си от XIX век в лицето на дейността на филантропични бизнесмени и индустриалци.

Днес социалното предприятие се разглежда като ключов агент на т.нар. трети сектор или на социалната икономика. В най-общ план то е смятано за организация, задвижвана от социална мисия. Тази организация се занимава с икономическа дейност – предлагане на изделия, услуги или интелектуален продукт, но с цел не максимализация на финансовата печалба, а удовлетворяване на обществени нужди.

Конкретното определение в британския контекст на разбирането за социално предприятие е дадено от Фриър Спрекли (*Freer Spreckley*) в публикация от 1981 г. на Биичууд колидж, озаглавена „Социалният одит – управленски инструмент за кооперативна дейност". Ф. Спрекли дефинира социалното предприятие по следния начин: „Предприятие, притежавано от тези, които работят в него или са част от местната общност, където то оперира, което се ръководи от регистрирани както търговски, така и социални цели и действа по кооперативен начин, може да бъде наречено социално предприятие. Традиционно „капиталът наема труда" с цел да формира печалба, която цел доминира над всички останали цели и на бизнеса, и на работната сила. В отличие от този тип предприятия в социалното предприятие „трудът наема капитала" с акцент върху личностни, екологични и социални ползи" (вж. *http://www.locallivelihoods.com, Publications and download a PDF copy of the Social Audit 1981 copy).*

Следва да се очертаят ясно разликите както между социалното предприятие и обикновената стопанска (бизнес) организация, от една страна, така и между социалното предприятие и организациите с благотворителна цел, от друга. Бизнес предприятията разпределят печалбата си от икономическа дейност сред своите акционери. Организациите с благотворителна цел са концентрирани не върху активна стопанска дейност, а върху събиране на дарения за осъществяване на социални цели.

За разлика от споменатите два типа организации социалните предприятия се характеризират със следните основни параметри:

1. Дейност, ориентирана към създаване на изделия, услуги и интелектуални продукти с цел приходите да надхвърлят разходите.

2. Социални цели – трудова реализация на хора в неравностойно положение или въобще разширяване на трудовата заетост, осигуряване за местни общности на определени услуги, които не влизат в интереса на бизнес организациите, търсещи максимализация на печалбата, и други.

3. Социална (обществена, социализирана форма) на собственост, т.е. те са автономен тип организации, чиято структура на собственост се основава на:

- участие в собствеността, включително до равнище на придобиване на контролния пакет от различни групи (самите работещи, потребителски групи, локалната общност и други);
- доверително управление, т.е. държавна или общинска собственост, която се дава за управление чрез съвет на попечителите, играещ ролята на наблюдателен или контролен съвет при бизнес организациите;
- печалбата, ако има такава след приключването на баланса по приходите и разходите, или се разпределя сред собствениците, или по предварително споразумение цялата или част от нея отива за определени социални цели, или се реинвестира в дейността, което е един от най-често срещаните случаи.

Както вече казахме, социалните предприятия работят в друг национален контекст, което определя и различаващото се съдържание на тяхното функциониране и цели. Може да се говори за няколко основни модела на социални предприятия:

- модел на континентална Западна Европа;
- модел на САЩ;
- британски модел;
- модел на т.нар. развиващи се страни.

В британския модел социалните предприятия включват предприятия – собственост на местна общност или на работещите в тях кредитни съюзи, кооперативи, жилищни асоциации, тръстове за развитие, които са на доверителна основа. През 2002 г. правителството във Великобритания стартира обединена Стратегия за социалното предприятие, съгласно която е създадено Звено за социалното предприятие (*Social Enterprise Unit-SEnU*) като орган за координация за Англия и Уелс при Департамента (Министерството) за търговия и промишленост. По-късно, през 2006 г., това звено става част от новосъздадения офис за третия сектор към кабинета на министър-председателя. В Шотландия управлението на социалните предприятия е в компетенциите на шотландското правителство (*Scottish Executive*).

Трябва да се каже, че под юрисдикцията на Звеното за социалното предприятие се възприема едно по-широко определение за него, което включва и различни други видове некорпоративен тип собственост. Според изследвания

през 2004 г. в Обединеното кралство съществуват над 15 000 социални предприятия, които са 1,2% от общия брой в страната. В тях работят 450 000 души, от които 2/3 на пълен работен ден. Към тях трябва да се добавят и 300 000 доброволци. По-късно в изследване на британското правителство според новото определение за социално предприятие броят им е 55 000, а годишният им оборот се изчислява на 18 млрд. британски лири.

В контекста на континентална Европа към социалното предприятие се прилагат следните критерии:

1. Социални критерии:

- Да служи на интересите на обществото или на различни социални групи в неравностойно положение.
- Гражданска инициатива – т.е. социалното предприятие се стартира в резултат на гражданска инициатива на общност, социална или професионална група.
- Управленските решения се вземат не въз основа на размера на притежаван капитал – акция или дял, а на принципа – всеки участник в конкретна дейност има 1 глас.
- Участие – то включва всички заинтересовани страни, като целта на социалното предприятие е развитие и укрепване на демокрацията на низово равнище чрез икономическа дейност.
- Ограничено разпределение на печалбата – социалните предприятия включват както предприятия, които не предполагат разпределение на печалби, например кооперациите, така и предприятия, които минимализират поведение, ориентирано към максимализация на печалбата.

2. Икономически критерии:

- Да преобладава дейността за създаване на изделия, услуги или интелектуални продукти в сравнение със свързаната с набиране на средства.
- Висока степен на автономност, т.е. те се управляват от доброволно създадените групи, а не от частните интереси на бизнеса или от държавната власт.
- Стопански риск – социалните предприятия действат на собствен риск и тяхното функциониране и развитие напълно зависи от стопанската им активност.
- Възможно минимален брой платени работници, комбиниране на заплатен с доброволен труд.

Практиката досега показва, че социалните предприятия в континентално-западноевропейски контекст имат многобройни цели, стартирани са от различни заинтересовани групи, собственост са на различни общности, имат многообразни области на дейност и различаващи се източници за приходи. Като правило те могат да бъдат класифицирани в три основни групи:

1. Социални предприятия с цел интеграция на хора в неравностойно положение чрез трудова ангажираност. Тези хора могат да бъдат от най-различ-

ни категории – с една или друга степен на инвалидност, младежи и девойки от социални домове, хора, преминали лечение за наркотична или алкохолна зависимост, дълготрайно безработни и други. Смята се, че подобни социални предприятия трябва да бъдат не конкурентоспособни, а „жизнеспособни", което означава да отговарят на четири базови изисквания:

- стопанска устойчивост – т.е. приходите им да надхвърлят разходите им;
- трудова мотивация – те трябва да бъдат управлявани така, че да включват участниците в дейността на социалното предприятие при вземането на решения, да има разнообразие на задачи, материален и духовен интерес;
- успешна социализация чрез професионална и трудова реализация – те трябва да създават условия за интеграция на хората в неравностойно положение;
- социална мотивация – целите и дейността им трябва да бъдат така осъществявани, че да мотивират обществото да поддържа тяхното функциониране чрез държавни, общински и друг вид поръчки.

2. Социални предприятия за предоставяне на различни социални услуги на обществото като цяло или на отделни общности и социални групи.

3. Социални предприятия за етична търговска дейност, която се ръководи от минимална норма на печалба, в частност търговски магазини за „честна търговия".

Пример за навлизането на социални предприятия е Финландия, където през 2004 г. се приема закон за социалното предприятие. Съгласно този закон се регистрира предприятие, в което най-малко 30% от заетата работна сила са хора в неравностойно положение. През март 2007 г. вече са регистрирани 91 такива предприятия, като най-голямото от тях има 50 човека персонал. В Италия през 2005 г. е приет закон за социалното предприятие (*Imprese sociali*).

Има ли шанс социалното предприятие в България?

Нека да започнем с това дали у нас има нужда от социални предприятия. Отговорът може да бъде само „да" – определено има нужда по редица причини:

- поради необходимостта от създаване на условия за професионална, трудова и жизнена реализация на много хора в неравностойно положение;
- поради необходимостта от преодоляване на определен тип социален паразитизъм, който съществува сред някои социални групи и общности;
- поради необходимостта от удовлетворяване на някои обществени потребности, които на основата на бизнес организациите, ориентирани към максимализация на печалбата, са изключително скъпи в сравнение с усилията и равнището на квалифициран труд, изискван при тези дейности; изпълнявани от социалните предприятия, тези потребности ще бъдат задоволявани със значително по-ниски разходи за обществото или за неговите отделни общности;
- други.

Какво е нужно, за да се осъществи създаването на социални предприятия?

Първо, необходима е законова база, както и свързването на тези закони с данъчни и други мероприятия в помощ на социалните предприятия.

Второ, нужно е да се осигурят минимум условия, подпомагащи стартирането на такива предприятия, като формиране на инкубатори за социални предприятия, фонд за кредитиране и рисково застраховане на социалните предприятия и други подобни.

Трето, нужно е да се осъществи връзка на съответните програми към МТСП по преквалификация, социално подпомагане и други подобни със социалните предприятия.

Четвърто, необходимо е към социалните предприятия да се насочат достатъчно поръчки на държавно и общинско равнище, така че да се гарантира тяхната дейност.

В обобщение ще кажем, че чрез мрежата от социални предприятия ще се създаде ключов инструмент за хармонизиране на обществено-икономическото развитие в нашата страна.

Изграждането на иновационна платформа за развитие на България като ключова насока на лявата социално-икономическа политика у нас

Формирането на иновационната динамика на България и особено осъществяването на качествен скок в тази област чрез изграждане на иновационна платформа на развитие като база за цялостен социално-икономически прогрес на нашата страна е изключително важен аспект на лявата социално-икономическа политика.

В обстановката на отминалата първа вълна на глобалната криза, в момент, когато човечеството очаква следващите ѝ прояви, в страните по света все по-ясно се разбира, че кардиналният път за преодоляване на кризисните явления в национален и глобален план е формирането на иновационна платформа за развитие. Нещо повече, вече ставаме свидетели как тези идеи се превръщат в реални политики.

На фона на тази турбулентна ситуация ще се запитаме какво и как може (и може ли) да направи България, при условие че се намира на опашката на ЕС по иновации.

Когато размишляваме за причините за глобалната криза, не може да отминем известната концепция за технологическите формации-вълни, която тълкува днешната глобална криза и като следствие от наложената неолиберална парадигма, и като израз на системната криза на съвременния капитализъм, но и като момент на прехода от една технологическа формация към друга. В световната икономическа мисъл отдавна съществува теорията на руския икономист Николай Д. Кондратиев за дългите вълни на икономическата конюнктура,

известна като „Циклите на Кондратиев". Днес тя се разработва от друг руски икономист – Сергей Ю. Глазиев.

Според тази теория развитието на общественото възпроизводство се основава на верига от технологически свързани производства: от добива на суровини през преработката и създаването на крайни продукти до потреблението, обединени в цялостна устойчива съвкупност – технологическа формация-вълна (ТФВ). Социално-икономическата динамика в рамките на индустриалната епоха се представя като последователна смяна на такива технологически формации-вълни.

Смята се, че жизненият цикъл на ТФВ има три фази на развитие – зараждане и развитие, доминиране и отмиране. Според други виждания, които в определени моменти съвпадат с тази хипотеза, следва да се говори за четири фази – формиране, растеж, зрялост и упадък. В зависимост от фазата на жизнения цикъл се изменят темповете на икономически растеж и равнището на икономическа активност. Те се повишават във фазата на зараждане и развитие, респективно формиране и растеж. Достигат максимума във фаза доминиране, респективно зрялост. Тази фаза е свързана със структурно преустройство на икономиката на базата на новата технология, което съответства на период от 40–60 години. Накрая, с изчерпване на възможностите за усъвършенстване на технологиите, влизащи в дадената ТФВ, икономическата активност достига минимума във фазата на отмиране, респективно упадък.

В рамките на индустриалната епоха може да се говори за пет технологически вълни. Петата технологическа вълна (1980–2030/2040 г.) се базира на постижения в областта на микроелектрониката, информатиката и програмирането. Ядрената енергетика придобива масово разпространение като един от ключовите източници на енергия. На основата на интернет организациите се съединяват в мрежи.

Днес ставаме свидетели как петата технологическа вълна, или петата технологическа формация, навлиза във фазата на своето отмиране, което е съпроводено с кризисни явления с глобален обхват.

Човечеството е пред нова – т.нар. шеста технологическа вълна. По мнението на мнозина изследователи тя ще даде началото на нов тип технологическа парадигма на развитие, заменяща индустриалната цивилизация с това, което днес се нарича, навярно не много точно, „информационна епоха" или „информационна цивилизация". Кристализират нейните ключови направления:

- нанотехнологиите – наноелектроника, нанофотоника, наноматериали, наносистемна техника и нанооборудване;
- новата енергетика, новите енергийни източници;
- новите агро-, морски и океански технологии, както и биотехнологии;
- хуманитарните, неоинформационните, интелектуалните, социалните и организационните технологии.

Казаното дотук ясно показва, че преодоляването на кризисните явления е пряко свързано със създаване на иновационна платформа за развитие. От тази

позиция ще опиша какво е състоянието на иновационната динамика у нас в текущия момент.

На официално вербално равнище иновационната, научната и технологическата политика на България се разработва в контекста на Лисабонската стратегия и на Иновационната стратегия на ЕС за създаване на общество на знанието. В този план следва да се разглежда стартирането на дейността на фонд „Научни изследвания", както и на Националния иновационен фонд, чиято цел е финансиране на приоритетни изследователски и иновационни проекти. Разработената за периода 2005–2010 г. Национална стратегия за научни изследвания обаче не е приета от НС. Но през 2011 г. Народното събрание прие Национална стратегия за развитие на научните изследвания до 2020 г. Стратегията е резултат на макроикономически и на секторен анализ. Всички приоритети в нея са одобрени от министерствата на икономиката, на образованието и на финансите. Стратегията определя за приоритетни следните научни области:

- биотехнологиите,
- енергията,
- транспорта,
- информационните технологии,
- културното наследство.

В стратегията се предвижда повишаване на инвестициите в науката и в технологиите до 1,5 на сто от БВП до 2020 година [1]. Но всичко това е именно на вербално равнище. На фактическо равнище по показател разходи за научноизследователска и развойна дейност като процент от БВП, при 3% като цел на Лисабонската стратегия, България е на дъното на европейската класация. Заедно с това се демонстрира негативна тенденция към абсолютно намаляване на тези разходи. Докато средно за ЕС през 2005 г. инвестициите в наука и в технологии са били 1,84% от БВП, за България тези стойности са 0,50%. Тоест България инвестира близо три пъти и половина по-малко в технологии и в наука. За 2005 г. ЕС е похарчил над € 200 млрд. за изследователска и развойна дейност, а България е отделила само € 100 млн. С 20% иновативни предприятия нашата страна е на последно място в ЕС [2].

Данните оттук нататък тръгват в още по-лоша посока. Така например за 2008 г. процентът от БВП за България е вече 0,48 при средно 1,83% за ЕС-27. През 2009 г. процентът спада на 0,35 от БВП, а през 2010 г. е 0,28%. В конкретни числа по данни на Националния статистически институт (НСИ) бюджетните разходи за научноизследователска и развойна дейност за 2009 г. са били 230.4 млн. лв., докато през 2010 г. са едва 195 млн. лв. В сравнение с предходната 2009 г. бюджетните разходи за наука намаляват с 8,2%, или с 35,4 млн. лв. [3].

През април 2011 г. министърът на икономиката, енергетиката и туризма Трайчо Трайков цитира изследване на Световния икономически форум, в което са включени 139 държави. Според това изследване по иновативност България е на 95-о място. Както отбелязва министърът: „Притеснителна е силно изразената „загуба на мозъци"[4].

Като се основаваме на тези данни, напълно ще се солидаризираме с изводите в доклада „Научна, технологична и иновационна политика на Европейския съюз и България в условия на глобална криза", публикуван на сайта *Innovation.bg,* в който се казва следното:

- Науката и иновациите не се припознават като национален приоритет. Липсват ясна стратегия и политическа воля за реформиране на националната иновационна система.
- Липсва единен център за политически решения, който да координира националната иновационна, научна и технологическа политика и да е пряко ангажиран с развитието на иновационния потенциал на страната [5].

Трябва да кажем, че както от официални, така и от научни кръгове големи надежди за развитие на иновационния потенциал на България се възлагат на факта, че страната ни е член на ЕС. Оттук едва ли не автоматически следва, че ще се провежда иновационна политика, адекватна на осъществяваната във водещи страни на общността – но такъв автоматизъм съвсем не се потвърждава от практиката. Нещо повече, финансово-икономическата криза упорито чука на портите на ЕС и в тези условия не е изключено да станем свидетели на засилен национален егоизъм. В този смисъл навярно не е напълно лишено от основания твърдението, че иновационното развитие на България си е преди всичко наш, български приоритет и ничий друг.

Световният опит в осъществяването на иновационното развитие демонстрира по категоричен начин, че ключов фактор за постигане на висока иновационна динамика е силната държавна воля, на основата на която да се провежда ефективна държавна иновационна политика. Свидетели сме на активно присъствие на държавата във всички мащабни иновационни пробиви във водещите в иновациите страни. Изключването на държавата, особено в стартов момент на иновационен скок, не създава необходимия баланс на сили, които да стимулират иновационната динамика. В този смисъл може да се направи изводът, че държавата е първостепенен фактор за създаването и функционирането на иновационна платформа за развитие. Тук става дума не за тривиално присъствие на държавата в качеството на „нощен пазач" на иновационния процес, а за активно действие. При това то трябва да е:

- Добре обосновано – във водещите страни наблюдаваме обществено-държавни консултативни органи на най-високо равнище на изпълнителна власт, което определено усъвършенства процесите на вземане на решения по насоките и целите на иновационния „тласък".
- Дългосрочно и стратегическо – т.е. държавната иновационна политика да е концептуализирана и форматирана чрез стратегии, планове и програми.
- Подкрепено – тази подкрепа се дефинира по многообразен начин: законово, финансово, информационно, организационно, социално и така нататък.

В синтезиран вид може да се каже, че съществува следната схема за осъществяване на държавната иновационна политика:

- Осъществяване на иновационни прогнози по основни направления на развитие в дългосрочна, средносрочна и краткосрочна перспектива.
- Разработка на иновационни стратегии по приоритетни направления на развитие, изграждани на базата на прогнозите.
- На основата на иновационните стратегии – подготовка на иновационни програми, чрез които да се осигури комплексното усвояване на базови и усъвършенстващи иновации по приоритетни направления.
- В рамките на иновационните програми – формиране на иновационни проекти като съвкупност от мероприятия, осъществяващи базовите и усъвършенстващите иновации в оптимален срок с максимален ефект.
- Формиране на иновационни фондове, инициирани от държавата, но привличащи както обществен, така и частен, но и чуждестранен капитал за финансова подкрепа на иновационните проекти.
- Застраховане на иновационните рискове с помощта на държавни гаранции по отделни проекти, както и чрез създаване на фонд за иновационно застраховане с привличане на смесени средства – обществени, частни и чуждестранни.
- Държавна експертиза, както и помощ при регистрация и патентоване на базови и усъвършенстващи иновации.

В рамките на лявата политика следва да се създаде управленска воля за конструиране на нови социални и организационни форми, адекватни на предизвикателствата на кризата и на изискванията на посткризисната реалност. Тази управленска воля е длъжна да комуникира с обществото по целите, ограниченията и критериите, според които ще се осъществява изборът на алтернативи в процеса на вземане на решения. Това изисква качествено нови процедури на взаимодействията „държавна власт – общество", а именно:

- Диалог с обществото: „кръгла маса", изработваща националния „дневен ред" – нов обществен договор с ясно определяне на зоните на консенсус, на компромиси и стопиране на радикално несъгласните.
- Инвентаризация на ресурсите; определяне на динамиката на движение към описания в новия обществен договор „образ на бъдещето" при изпълнение на установените ограничения.
- Създаване на иновационна система за изграждане на оптимални социални форми (организация на потока от идеи, подбор на проектите и разпределение на ресурсите за реализация).
- Реорганизация на системата за интелектуална поддръжка за вземане на решения при търсенето на иновационен модел за развитие.

В конкретен план ще трябва да се организира реиндустриализацията и реаграризацията на нашата страна. Но това трябва да стане на нова основа, т.е. в условия на иновационно усъвършенстване с отчитане на ресурсната база на

страната, идваща основно по линия на творческия потенциал на обществото, относително благоприятния климат и селското стопанство.

Може да се говори за действия в три перспективи.

1. Действия в краткосрочна перспектива:

- Публикуване на „карта на вероятните опасности" – корупция, етнически напрежения, дълбоко социално разслояване, бедност и нищета, демографска катастрофа.
- На основата на картата на опасностите – осъществяване на действия по създаване в обществото на нужното „кризисно равнище на солидарност" и обществена интеграция.
- Мобилизиране на „дремещи ресурси".
- Програмно-целево управление на основата на държавна поддръжка, насочена към възстановяване на базови отрасли, за които в страната ни съществуват ресурси и фактори за производство: селско стопанство, хранително-вкусова промишленост, енергетика, жп транспорт, някои добивни отрасли, отделни сектори на машиностроенето, но на по-високо технологическо равнище, например вместо каростроене – робокаростроене, разработка и производство на безпилотни летателни апарати (БПЛА), малотонажна химия – козметика и фармацевтика, а също някои високотехнологични сектори – програмиране, нанотехнологии и други.
- Още в условията на краткосрочната перспектива създаване, респективно стимулиране и усилване на научно-технологическите асоциации, на мрежата от центрове за технологичен трансфер и малки иновационни предприятия особено чрез стимулиране участието на БАН и на университетите, както и на комплекс от технопаркове и ноопаркове.

Осъществяването на всичко това означава, че в краткосрочна перспектива на реализация на лявата социално-икономическа политика на иновационна основа като цяло ще бъдат съхранени текущото социално-икономическо и културно-демографско пространство. Ще се създадат надежди за по-оптимистично развитие, включително и възможности за преход към иновационен тип развитие.

2. В средносрочна перспектива развитието на научно-технологическите асоциации, на мрежите от малки иновационни предприятия и технопаркове означава по-нататъшно формиране на иновационни клъстери – ноополиси и технополиси, на основата на иновационни производствени комплекси.

3. В дългосрочна перспектива ще може да се говори за създаване на иновационна платформа за развитие и за формиране на модел на изпреварващо развитие. Така ще бъде възможно не само да се съхрани и разшири социално-икономическото и културно-демографското пространство на България, но и да се развиват тези пространства във формите на солидарно творческа икономика и солидарно творческо общество.

Заключение

Някой може да каже, че това са мечти, илюзии и фантазии. Но всяка стъпка напред започва с мечта. А има ли друга алтернатива на днешния регрес на България, който означава скорошно и неминуемо угасване на нашата Родина, намираща се под неолиберално иго. Османското иго не успя и за пет века да унищожи Татковината ни, но неолиберално, ако продължи, ще я съсипе окончателно за по-малко от 50 години.

Затова трябва да кажем „не" на неолиберализма, „не" на полуколониалното състояние, „не" на новото робство, „не" на новия кръвен данък, който платихме досега с 2,5 милиона българи! „Да" – на истинска лява политика, поставяща си за цел Новото българско възраждане, цялостната духовно-интелектуална революция, възпитаваща младия българин като „Човек творчески" (*Homo creativus*), но и като Човек духовен, „да" на една социална революция на хуманизма, осъществявана като гигантска социална иновация.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Вж. http://www.vesti.bg/index.phtml?tid=40&oid=3994431

[2] Вж. Innovation.bg доклад „Научна, технологична и иновационна политика на Европейския съюз и България в условия на глобална криза", с.18.

[3] Вж. http://www.vesti.bg/index.phtml?tid=40&oid=3995371

[4] Вж. http://www.klassa.bg/ от 04/19/11 18:24.

[5] Вж. Innovation.bg доклад „Научна, технологична и иновационна политика на Европейския съюз и България в условия на глобална криза", с. 17.

ДНЕШНИТЕ МИГРАЦИИ КЪМ ЕВРОПЕЙСКИЯ КОНТИНЕНТ – НАЙ-ГОЛЯМОТО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ПРЕД ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Искра Баева

Искра Баева *– професор, доктор по история. Преподава съвременна световна история в СУ „Св. Кл. Охридски". Работи в областта на историята на света, Централна и Източна Европа и България през XX век. Специализирала е в Полша и в САЩ. Автор е на над 300 научни публикации, между които монографиите „Източна Европа след Сталин 1953–1956 г.", „България и Източна Европа", „Източна Европа през XX век", а в съавторство с проф. д-р Евгения Калинова и на „Българските преходи 1939–2010" (издадена още на френски, немски и гръцки език), „Следвоенното десетилетие на българската външна политика 1944–1955", „Социализмът в огледалото на прехода".*

От десетилетия и столетия Европа привлича и приема хора от други континенти, потърсили спасение или по-добри шансове да продължат живота си. От европейския политически опит при приемането и интегрирането на периодично настъпващите миграционни вълни могат да се направят много изводи за днешните възможности и ограничения на Стария континент да приобщава мигранти към европейската цивилизация. От него зависи и справянето с днешната ситуация, която изправя обединена Европа пред едно от най-големите предизвикателства в цялата ѝ история. За да направим верни изводи обаче, е добре да познаваме големите миграционни вълни най-малкото в периода след Втората световна война, както и начина, по който Европа се справя с тях.

Първите големи преселвания на хора след Втората световна война са предизвикани от промените в държавните граници – на Германия и на някои държави от Източна Европа. На принудителна миграция са подложени германците, които по времето на Третия райх са се опитали да наложат на Европа своя нов ред. След военния крах идва възмездието – 7 млн. германци са изселени от Силезия, Померания и Източна Прусия; над 3 млн. – от Судетската област в Чехословакия; повече от два милиона – от Полша и СССР; още 2,7 млн. – от балканските Югославия, Румъния и Унгария[1]. Какво става с това цивилно население? Стотици хиляди умират по пътя към новите си домове, а останалите търсят нов живот в орязаните германски територии. Най-много прокудени германци усядат в югоизточната провинция Бавария, която е в американската окупа-

ционна зона и по тази причина там има по-големи възможности за изхранването им. Бавария приема около милион судетски немци, половин милион силезийски и още половин милион от другите източноевропейски територии.

Има и доброволни следвоенни миграции. Над милион поляци от Западна Украйна и Западна Белорусия (т.нар. Източни покрайнини) се насочват към нова Полша, още толкова се завръщат там от принудителен труд в Третия райх[2]. На свой ред от Полша към Съветския съюз се насочват около половин милион украинци, белоруси и литовци. Тези милионни маси хора трябва да бъдат настанени, изхранени, да им се намери работа, а децата им да се изучат, за да имат шанс за достойно бъдеще. В трудните първи следвоенни години това е осъществено с помощта на приемащите държави, но и на средствата, предоставени от победителите. Трябва да имаме предвид и психологическата готовност на европейците след изпитанията на продължилата шест години война да жертват богатия си и спокоен живот в името на сътрудничеството между хората и на усилията за запазване на мира. Възроденото чувство на солидарност помага за няколко години бежанците да бъдат настанени и приобщени. Европейските държави се стабилизират и благодарение на американската помощ по Плана „Маршал" за западната половина на континента и на не толкова щедрата, но крайно необходима помощ на Съветския съюз – за източната.

Немалко миграции са предизвикани и от политически събития. Гражданската война в Гърция прогонва от родните им места около милион гърци, а 84 хил. комунисти и техни привърженици са принудени да потърсят спасение в източноевропейските страни. Трагедията засяга и 28 хиляди деца от прогонените семейства, които често се оказват отделени от близките си и живеещи в различни държави в продължение на години[3]. Отново по политически причини 200 хиляди унгарци напускат родината си след Унгарската революция от есента на 1956 г.[4]. А новото сътресение в Източния блок от 1968 г. предизвиква напускането на 20 хил. полски евреи[5] и 100 хил. чехи и словаци. Като изселнически процес може да се разглежда и масовото бягство на десетки хиляди граждани на ГДР през 1989 г., наречено „гласуване с краката" и довело до падането на Берлинската стена.

Изброените дотук миграционни вълни са вътрешноевропейски, при тях става дума за репатриация или за търсене на политически свободи. Затова реакцията на държавите приемници е на солидарност и специална грижа както за еднородното в етническо отношение население, така и за политическите имигранти. Но тези следвоенни миграции са твърде различни от сегашния проблем, затова и опитът от тях може да бъде по-скоро сравнителен, отколкото поучителен.

След като Европа преодолява следвоенните последици, идва ред на икономическите миграции – това е времето на гастарбайтерите, насочили се от европейската периферия (Италия, Турция, Югославия, Испания, Португалия) към развиващите се с бързи темпове големи европейски страни, на първо място ФРГ. За периода от 1955 до 1973 г. по програмата за „гости работници" във

ФРГ са създадени работни места за 14 млн. души[6]. След края на програмата обаче повечето гастарбайтери остават, викат семействата си и създават значителни етнически групи, каквато например е турската в Германия. Трудова имиграция има и в социалистическите страни – в работния пазар на ГДР са привлечени половин милион чуждестранни кадри както от другите европейски социалистически държави, така и от Третия свят. Специална група, наброяваща стотици хиляди, представляват виетнамските работници след края на Виетнамската война.

Паралелно с тези чисто икономически миграции се появяват и нови, съпровождащи деколонизацията, която окончателно разрушава световното господство на европейските велики сили. Западна Европа става желана цел за бежански потоци, родени от антиколониалните войни. Метрополиите са принудени да приемат останалите им верни местни поданици. Оформя се траен поток от африканци и азиатци към бившите колониални империи, главно към Великобритания и Франция. Приливът на хора към Европа не спира с края на деколонизацията, а постепенно се трансформира от политически в икономически. Колкото по-успешно се развива европейската интеграция, толкова по-желано става обединеното европейско пространство за гражданите на нестабилни и бедни държави, разположени около европейския континент или притежаващи исторически връзки с него. Допълнителен стимул за имиграцията е застаряването на европейското население, което ражда все по-голяма нужда от работна ръка, идваща извън ЕС или извън Европа.

От 50-те години Европа става световен център, привличащ търсещите работа. Статистиката показва, че през 1951 г. чуждестранните работници в Западна Европа наброяват 5,1 млн. (1,3% от населението), до 1970 г. те нарастват два пъти – 10,2 млн. (2,2%), десет години по-късно през 1980 г. са 15 млн. (3,1%). Процесът продължава – през 1990 г. неевропейците, живеещи и работещи в Европа, са 16,6 млн. (4%), а до края на 90-те години достигат 20 млн. души. По този начин чужденците в Европа са между 5 и 10% от населението и 10 до 25% от работната сила на континента. Между 100 и 500 хил. чужденци живеят в Австрия, Дания, Норвегия, Испания, Люксембург. Най-голям е делът им в трудовите ресурси на Люксембург – 33%, на Швейцария и Белгия – по 18–20%, на Германия и Австрия около 10%[7]. Тези имиграции са пряка последица от световното колониално господство на Западна Европа и могат да се разглеждат като своеобразна форма на „бремето на белия човек", както Ръдиард Киплинг в края на XIX в. формулира идеята си за цивилизаторската роля на колониализма.

Нови европейски миграции настъпват след края на Студената война. Те са свързани с разпадането на федерациите в Източна Европа, най-болезнено от които е разпадането на Югославия, която връща в Европа позабравения грозен образ на войната. Още през 1991 г. войната за отделяне на Хърватия предизвиква насилствено прогонване на 250 хил. души от домовете им. През 1992 г. ги последват 600 хил., през 1995 г. още 150–200 хил., а през 1999 г. в Сърбия търсят

спасение 700 хил. Общият брой на бившите югославски граждани, прогонени от родните си места при разпадането на държавата, достига 2 млн. души[8].

Трудовото движение на хора в Европа е стимулирано и от правото на свободно придвижване в Европейската икономическа общност (Европейски съюз), например от 1991 до 2013 г. в Германия са пристигнали около 17 млн. чужденци от други държави от ЕС, както и от трети страни. Между тях са и около 200 хил. българи, които в момента живеят, работят или се учат там.

Какво показва панорамната картина на миграциите в Европа от средата на XX в.? На първо място тя ни води към извода, че в сравнение със сегашната миграционна вълна в миналото Европа е била изправена пред многократно по-мащабни предизвикателства с мигранти, които е трябвало да бъдат приети, настанени, да им се намери работа и да станат част от новото си отечество. Тогава е ставало дума за милиони, а сега за стотици хиляди, които надхвърлят милион през 2015 г., а след известно успокояване през зимата на 2016 г. мигрантската вълна отново нараства. Но съществува огромна разлика между мигрантските вълни от XX в. и днешната. През XX в. големите маси хора се преселват предимно в държави, които смятат за свои. Докато днес към Европа приждат хора от други континенти, с други традиции, вяра и начин на живот, които търсят не само спасение от преследване и сигурност, а и по-добър живот.

Големият проблем е какво да се прави днес с нарастващия поток на бежанци и мигранти в контекста на обявената още след 11 септември 2001 г. от президента на САЩ Джордж Буш-младши „война срещу глобалния тероризъм". Как могат те да бъдат приети, без това да застраши сигурността на европейските държави, но и без да унищожи толерантността и гостоприемството, олицетворявани от Европа. Проблемът е изключително сериозен, защото отминаващата година показа, че миграцията предизвиква нарастващо разделение и в европейските общества, което се изразява в засилването на ксенофобската десница, както видяхме в изборите в Полша[9] и във Франция[10].

Според мен усилията трябва да се насочат в две посоки – *първата* е прекратяване на военните конфликти, пораждащи миграционните вълни, а *втората* – полагане на целенасочени усилия за приобщаване на вече пристигналите и настанените имигранти към европейската цивилизация. *Първата* задача е за политиците, особено за онези, които носят най-голяма отговорност за разгарянето на тези конфликти – те са от Съединените щати и от бившите европейски колонии. Обаче *втората* засяга в много по-голяма степен европейските, но и българското общество, затова искам да кажа нещо за нея.

Историческият опит показва, че идеята за мултикултурализма като метод за приобщаване на неевропейците, потърсили в Европа новото си отечество, се провали. Фалитът пролича години преди днешната миграционна криза в европейските прояви на ислямския тероризъм: атентатът в Мадрид от 4 март 2004 г., в който загинаха 192 души; бомбите в Лондон от 7 юли 2005 г. с 52 жертви; разстрелът на 7 януари 2015 г. в редакцията на френското сп. „Шарли Ебдо" с 12

жертви и атентатите от 13 ноември с.г. срещу шест обекта в Париж, олицетворяващи западния начин на живот (стадион, концертна зала и ресторанти), при което са убити 130 души и още 355 са ранени; самоубийственият атентат на сириец в Истанбул на 12 януари 2016 г., коствал живота на 10 германски туристи; бомбеният атентат в Истанбул на 18 март с.г. с 4 жертви; знаковият за ЕС двоен атентат в Брюксел – на летището и в метрото, извършен на 22 март с.г., коствал живота на над 30 души и оставил над 200 ранени; атентатът на 28 юни с.г. на летището в Истанбул с 44 убити и над 150 ранени; ужасът в Ница на 14 юли с.г., когато се отбелязва националният празник на Франция, а терорист с тежък камион премазва около 100 души на крайбрежния булевард по време на фойерверките; самоубийственият атентат на 25 юни с.г., когато сирийски бежанец се самовзривява пред ресторант в баварския град Ансбах и ранява 12 души. Тези терористични актове са осъществени от европейски жители или имигранти, които би трябвало да са добре адаптирани, но вместо това жертват живота си в името на антиевропейска идеология. С други думи, мултикултурализмът като модел на европейска интеграция на ислямски имигранти очевидно не дава резултат.

Нещо повече, атентатите и мигрантската опасност оформят най-важните страхове, които карат британските гласоподаватели да предпочетат излизането от Европейския съюз на референдума, проведен на 23 юни 2016 г. (т.нар. Брекзит). Така че определено може да се направи изводът, че днешната мигрантска вълна е не просто голямо предизвикателство пред ЕС, а съдейства за засилването на антиинтеграционните настроения в Европа и довежда до първото разцепление в ЕС.

Атентатите, осъществени в Европа от началото на XXI в., както и антимиграционните настроения, променящи политическия ландшафт в много европейски държави, трябва да накарат европейските политици и държавници да потърсят нов модел за интеграция. Според все повече специалисти новият интеграционен модел трябва да бъде базиран върху интеграцията на основата на европейския цивилизационен модел, отличаващ се със светскост (разделение на църквата от държавата), хуманизъм, равенство на жените, достъпно и задължително светско образование за всички и така нататък.

Нужна е промяна и в политиката към мигрантите, която при всички случаи трябва да започне с образованието и възпитанието им в европейски дух. Тя обаче не може да се осъществи без промяна и на отношението на европейското общество към мигрантите. И тук най-важно е образованието и съжителството, а не оградите и отделянето на мигрантите в гета.

БЕЛЕЖКИ

[1] *Джуд, Т.* Миналото е друга страна: мит и памет в следвоенна Европа. Ч. 1. – Либерален преглед, 8 юли 2013. http://librev.com/index.php/discussion-europe-publisher/2106-1

2 История на бягствата от и към Германия. – Дойче веле, 18 септември 2015. http://www.dw.com/bg//a-18722109

3 *Clogg, R*. A Concise History of Greece. Cambridge University Press, 1992, p. 141.

4 *Баева, И*. Източна Европа след Сталин, 1953–1956. Полша, Унгария, Чехословакия и България. С., УИ „Св. Климент Охридски", 1995, с. 221.

5 *Баева, И*. Полският март 1968 г.: властта срещу интелигенцията. – В: И. Баева. България и Източна Европа. С., Парадигма, 2010, с. 178.

6 История на бягствата от и към Германия. – Дойче веле, 18 септември 2015. http:www.dw.com/bg//a-18722109

7 Повече по темата: А. Юрин. В. Миграционные процессы в странах ЕС и пути их регулирования. М., 2010.

8 *Finlan, A*. The Collapse of Yugoslavia 1991–1999. Essential Histories. Oxford, Osprey, 2004.

9 На изборите в Полша побеждава евроскептичната партия „Право и справедливост". 25 октомври 2015 г. http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=1521495

10 *Плантив, Шарлот*. Франс прес. Крайната десница черпи сили от кризата с мигрантите. 24 септември 2015 г. http://e-vestnik.bg/23735/kraynata-desnitsa-cherpi-sili-ot-krizata-s-migrantite/

ПОБЕДАТА НА ТРЪМП – ГЛОБАЛНАТА ВОЙНА СЕ ОТЛАГА?

Владимир Трифонов

Владимир Трифонов *– журналист, икономист. Изследва проблеми в областта на геополитиката, икономиката, историята и футурологията. Автор е на публикации по актуални политически и икономически въпроси и е съавтор в научни сборници.*

Светът си пое дъх след избирането на Доналд Тръмп за президент на САЩ. Победата на кандидата на републиканците е шанс за намаляване на напрежението между Вашингон и Москва и индикация, че е все по-вероятно съществуващият еднополюсен модел да бъде заменен с многополюсен, в който глобалната икономика ще бъде разделена на макрорегиони.

Успехът на Тръмп предизвика враждебна реакция у редица водещи европейски политици, които настояват новият президент да продължи агресивния курс на Обама. За пръв път след края на Студената война на Стария континент си позволиха силно критична реторика срещу новоизбран президент на САЩ и това едва ли е случайно. В ЕС и в повечето страни – членки на Съюза, на властови позиции са политици, които безропотно следваха линията на отиващата си американска администрация и на транснационалните сили, стоящи зад нея. Вътрешният и външният натиск върху Тръмп е огромен и тепърва предстои да се разбере дали и доколко новият американски лидер ще успее да провежда политиката, която обеща, или глобалистките елити ще го принудят да продължи агресивния курс към Русия, който може да доведе до световна война. Сериозна тревога предизвикват и спекулациите, че в управленския екип на президента ще попаднат фигури, близки до ястребите на Републиканската партия, чиято реторика към Русия не се отличава от реториката на Клинтън и Обама.

Смяната на властта в Америка съвпада с продължаващите усилия на Русия да възстанови равновесието в глобалната политическа система. В изказването

си пред клуб „Валдай” през октомври президентът Владимир Путин обърна сериозно внимание на засилващите се противоречия между интересите на глобалните елити и интересите на националните държави и тяхното население.

Войната в Близкия изток продължава с нарастваща ожесточеност. Украйна не спира провокациите си в Крим (1) и терора срещу мирното население в Донецката и Луганската народна република (2). Рискът тези конфликти да се разраснат и да преминат в глобална война между Америка и Русия остава и ще изчезне само ако Тръмп промени политиката на САЩ и предприеме енергични мерки, за да реши противоречията чрез преговори след 20 януари, когато официално ще встъпи в длъжност.

Новият президент е за силни САЩ, а не за глобална империя

Победата на Доналд Тръмп над Хилъри Клинтън в президентските избори на САЩ е събитие с историческо значение. За пръв път след края на Студената война начело на Америка ще застане един антисистемен президент – патриот, който по време на кампанията си подчерта, че не желае да жертва интересите на гражданите на страната заради разширяването на глобализацията. Показателно е, че основната подкрепа за Тръмп дойде от средната и от работническата класа и това не остави съмнения – в САЩ има много недоволни от факта, че държавата им отдавна не защитава интересите на своите граждани, а се е превърнала в глобален жандарм и таран, който с огън и меч проправя пътя на интернационалната финансова олигархия.

Знаково е и първото интервю, което Тръмп даде след избирането си. В него той обърна внимание, че се хвърлят трилиони долари не за благополучието на Америка, а за войни в други краища на земното кълбо. „Ние изхарчихме в Близкия изток 6 трилиона долара. Шест трилиона. За тези пари можехме два пъти да построим страната ни наново. Вижте нашите мостове, нашите тунели, нашите летища – всичко е овехтяло и остаряло”, сподели той пред *CBS* (3). Тези думи са заявка за сериозни изменения в политиката на САЩ, колкото и да не им се иска това на силите, които не успяха да спрат Тръмп по пътя му към Белия дом.

Загубата на Хилъри Клинтън може да се превърне в повратен момент в историята. Тя е тежко поражение за най-алчната и агресивна част от глобалната финансово-политическа върхушка, която в САЩ има силни позиции не само при демократите, а и при републиканците. Вероятно именно затова и реакцията от избирането на Тръмп сред европейските и северноамериканските елити бе на ръба на истерията. Паниката им постепенно отстъпи място на опити за натиск и предупреждения към новия президент. При това се отличиха както отделни лидери на държави – като Ангела Меркел и Франсоа Оланд, така и ръководители на наднационални структури – като председателя на Европейската комисия Жан-Клод Юнкер (4) и генералния секретар на НАТО Йенс Столтенберг, който

видимо е обезпокоен от изявленията на Тръмп, че „Северноатлантическият алианс е остарял, а членуващите в него страни трябва да поемат по-голям дял от финансовите задължения, които сега се поемат предимно от САЩ" (5).

Но има и противоположни мнения – мнозина са скептиците, които смятат, че Тръмп ще забрави за обещанията си пред избирателите и ще води политика близка до провежданата от неговите предшественици Обама и Буш-младши.

Понякога, когато обществото започва да разбира, че протичат грандиозни промени в глобалната политическа архитектура, е трудно да се осъзнае реалната им скорост. Тръмп и идеите, с които той спечели сърцата на избирателите, несъмнено са сред ключовите фактори за предстоящите грандиозни трансформации. Но ролята на неговата личност не бива да се преувеличава. Яркият политик не е причина, а следствие на това, което се случва в САЩ и в света – неолибералният модел на глобализацията се изчерпва, част от елитите осъзнават това и залагат на нови идеи, нови лидери и нови политики, друга част от върхушката пък отчаяно се мъчи да запази статуквото, дори и ако за целта трябва да разпали световна война.

Бъдещето ще покаже дали новият американски президент ще оправдае очакванията, защото потенциалът на силите, които загубиха изборите, да ограничат възможностите му за действие е много сериозен. Едва ли са случайни предупрежденията, че Тръмп може да бъде свален от президентския пост чрез импийчмънт (6). Затова той най-вероятно ще търси компромисни варианти – както да успокои върхушката на Републиканската партия, в която има немалко ястреби, призоваващи към ескалация на конфликта с Русия, така и да изпълни колкото може повече от обещанията си пред избирателите. Засега сигналите за предстоящите назначения в правителството на Тръмп са разнопосочни. От една страна, той се стреми да получи подкрепа на елита в Републиканската партия, назначавайки фигури, които са част от американския естаблишмънт, а, от друга, ще се опита да наложи и някои от хората, които бяха важна част от екипа му в хода на предизборната кампания и са с ключова роля за антисистемните лозунги, с които бяха привлечени избирателите. Такъв е Стив Бенън, който ще бъде стратегически съветник на държавната администрация (7). Изключително важно в това отношение е назначението на генерал Майкъл Флин за съветник на президента по въпросите на сигурността. Бившият шеф на военното разузнаване на САЩ е известен с призива си САЩ да воюват заедно с Русия срещу ислямския тероризъм и още в хода на предизборната кампания проведе предварителни разговори с Владимир Путин (8). Определянето на председателя на Националния комитет на Републиканската партия Рейнс Прийбъс за шеф на администрацията на бъдещия кабинет несъмнено е жест, насочен към помирение с елита. Изключително любопитен е фактът, че Прийбъс е православен християнин (9). Това е предпоставка за завой към консервативните ценности на фона на разюздания либерализъм в САЩ, но е и знаково назначение, което вероятно ще даде отражение на бъдещите отношения с Русия – символ на пра-

вославието в съвременния свят. Разбира се, екипът на Тръмп тепърва ще бъде изграждан и оценяван.

Най-тревожните индикации са сигналите, че за поста държавен секретар може да бъде избран Мит Ромни (10). Неуспелият през 2012 г. кандидат за президент е известен с крайната си русофобия и назначението му на толкова ключов пост може да се превърне в труднопреодолима преграда за евентуално затопляне на отношенията между Вашингтон и Москва. Тепърва ще се разбере и каква ще бъде ролята на вицепрезидента Майк Пенс, който направи няколко заплашителни изказвания към Русия в хода на предизборната кампания и е възприеман като човек, близък с елита на Републиканската партия (11). Ролята на вицепрезидента в предстоящия мандат е изключително важна, американската история помни много случаи, в които президентите не са успявали да изкарат пълния си мандат по най-различни причини – от убийства до смърт при загадъчни обстоятелства или заплаха от импийчмънт (аферата „Уотъргейт", свалила Никсън). Тръмп определено е неудобен за естаблишмънта и ако засегне сериозно неговите интереси, не е изключено срещу президента да бъдат предприети най-различни мерки.

Силно впечатление правят и внесените в Конгреса на САЩ нови законопроекти, които са насочени срещу Русия. Основни противници на затоплянето на отношенията между двете страни са сенаторите републиканци Джон Макейн и Линдзи Греъм (12).

Що се отнася до възможностите на Тръмп за маневриране – съществуват две противоположни гледни точки. Първата е изразена от Хенри Кисинджър, който смята, че Тръмп е „най-уникалният" и „независим от каквито и да било групи" лидер на САЩ. „Той няма задължения пред която и да е група, защото постигна победа благодарение на собствената си стратегия", сподели доайенът на американската дипломация в интервю за *CNN*. Бившият държавен секретар призова да не се обръща внимание на предизборните обещания на Тръмп, на които (според Кисинджър) той не държи. „Ако настоява да ги изпълни, тогава ще се появят и разногласия", отбелязва предупредително Кисинджър, който все пак очаква да бъде даден шанс на новия президент. „Мисля, че трябва да му се даде възможност да постигне позитивните цели, които вероятно съществуват в програмата му, и да ги обсъждаме. Ние от десетилетия разкъсваме на части действащите администрации. Това може да се случи и сега, но не си струва да се започне с него", смята той (13). На противоположна позиция е руският академик Андрей Фурсов, който смята, че „победата на Тръмп е резултат от продължителна борба между две групировки на глобалния елит. Буквално в последните дни преди изборите хората, които в крайна сметка са осигурили победата на Тръмп, са му поставили определени условия и той е трябвало да се съгласи с тях (14).

Фурсов е скептичен към перспективите за дългосрочно разведряване в отношенията между Русия и САЩ. „Каквито и да са намеренията на президента, САЩ имат дългосрочни интереси. Несъмнено дори и да настъпи промяна, тя едва ли ще е фундаментална и едва ли ще е задълго. Но успехът на Тръмп е сиг-

нал, че промени задължително ще настъпят." „Работата не е в Тръмп, а в силите, които стоят зад него. Противоборството на Тръмп срещу Клинтън по същество бе сблъсък с банкстерите, това са финансистите гангстери, които заложиха на Клинтън." „Това са силите, които трябва на всяка цена да удържат долара като единствена световна резервна валута и на които е необходима финансовата глобализация, която върви вече 30 години, а за поддържането ѝ са необходими военни конфликти." „Зад Тръмп, при това не само в Америка, а и в Европа, стоят тези сили, които са против финансовата глобализация (късният индустриален и хипериндустриалните сектори, „реалната икономика")" (15), отбелязва авторитетният анализатор. Той смята, че успехът на Тръмп продължава линията на *Brexit*, и подчертава, че става въпрос за борбата между определена част от западноевропейската върхушка против финансовата глобализация – не толкова срещу САЩ, а срещу банките и част от корпорациите, които са свързани с тях (16).

Доколко Тръмп ще изпълни антисистемната част от обещанията си? Основания за скептицизъм има предостатъчно. Но самият факт, че той влезе в Белия дом, прави възможни нови сценарии за бъдещето, които бяха немислими, ако успехът бе за Хилъри Клинтън.

Тръмп вече потвърди, че ще изпълни своето предизборно обещание и ще изведе САЩ от Транстихоокеанското партньорство (17). По всяка вероятност същото ще се случи и с Трансатлантическото споразумение за търговия и инвестиции, срещу което Тръмп се обяви в хода на предизборната си кампания (18).

Сега на дневен ред стоят няколко основни въпроса: ще успее ли новият президент да премести фокуса от глобалната към вътрешната политика, ще намали ли градуса на напрежението в отношенията с Русия и ще изгради ли с нея коалиция за борба с тероризма, ще отслаби ли желязната хватка на САЩ над ЕС и НАТО, ще реиндустриализира ли Америка, ще спре ли допускането на незаконните имигранти, които преминават от Мексико в САЩ? Отговорите на Тръмп на всички тези въпроси са от глобално значение. Ако успее, това със сигурност ще увеличи тежестта на онези сили на Стария континент, които се изправят срещу мигрантската вълна и се опитват да спасят европейската културна идентичност.

Успехът на Тръмп в Америка неизбежно предизвиква асоциации с *Brexit* и с референдума в Нидерландия, където гражданите гласуваха против асоциацията на Украйна в ЕС. Тези събития и увеличаващото се влияние на Русия и Китай в световната политика са сигнал, че осъществяваният досега проект за глобализация постепенно губи позиции, отстъпвайки мястото си на нова международна политическа архитектура, при която САЩ вероятно ще продължат да играят важна роля в многополюсния свят. Но времето на тяхната абсолютна ненаказуемост и на всепозволеността на действията им вече е в историята, те трябва да решат вътрешните си проблеми, ако не искат в още по-голяма степен да намалее глобалната им тежест.

Знаково е, че успехът на Тръмп разочарова режима в Украйна. Това е обяснимо, защото значителна част от върхушката в Киев бе обвързана със структури,

контролирани от демократите. Сега настъпва време на несигурност. Възможно е на властовите позиции в САЩ да дойдат нови хора, които могат да направят преоценка на свършеното от Порошенко и компания и при необходимост да ги заменят с други марионетки. Индикация за това е, че украинският президент не бе поканен за инагурацията на Тръмп, която ще се състои на 20 януари 2017 година. (19). Но дори и да настъпят известни промени, е нереалистично да се очаква, че САЩ ще се откажат от протектората си над Украйна. Територията на тази изкуствено създадена и провалена държава е идеален плацдарм за настъпление срещу Русия, чрез нея Вашингтон винаги ще държи Москва в шах. Затова, ако САЩ изобщо някога се откажат от нея, това ще е само в краен случай, като американците със сигурност ще настояват да получат сериозни отстъпки в друга точка на земното кълбо в замяна на изтеглянето си.

Какъв ще бъде реалният, а не декларативният курс на Тръмп към Русия, Европа, Китай и близкоизточната война ще узнаем, след като той сформира управленския екип и правителството му встъпи в длъжност. Републиканците вече имат мнозинство в Сената и в Палатата на представителите на САЩ, така демократите ще са малцинство във всички ключови органи на властта в САЩ. Това е неутешителният финал на управлението на Обама, което започна с големи надежди в началото на 2009 година. Отиващият си президент от Демократическата партия изигра сериозна роля за засилилата се глобална нестабилност. Той съдейства за разрастването на хаоса в Близкия изток, Северна Африка и Украйна, а предизвиканата бежанска вълна постави Европа в критична ситуация. Обама с нищо не оправда Нобеловата награда за мир, която му бе дадена в аванс, неуспешен бе и опитът му да помогне на Клинтън да го наследи в Белия дом.

Сега положителни очаквания има към Тръмп. И той, както някога Обама, обещава да подобри отношенията с Русия. Надеждите са големи, но дори и ако Тръмп има най-искрено желание да прибегне до радикална промяна на външната политика, той ще трябва да преодолее силната съпротива на интервенционистите и глобалистите в американския елит, които продължават да доминират в Конгреса.

Какви са възможностите пред Тръмп? От една страна, той направи впечатляващи обещания, а, от друга, е подложен на безпрецедентен натиск от всички страни, воден от силите, които не желаят промяна на статуквото. Как ще постъпи Тръмп зависи както от споразуменията със силите, които му помогнаха да дойде на власт, така и от неговите лични качества. Предстои да се разбере дали богатият му опит в бизнеса ще му помогне при вземането на политически решения. Той едва ли ще може да използва механично методите, с които е управлявал бизнеса си, при управлението на държавата и на дипломацията. Няма как недоволните от своята страна граждани да бъдат уволнени като служители на фирма, а разривът в отношенията с другите държави не може да се сравни с прекратяване на договора с някой делови партньор. Все пак има и паралели. Тръмп е прагматик и той със сигурност е извървял пътя си до президентския пост, не за да стане марионетка на чужди сили, а за да може да взема самостоятелни решения.

Съществува надеждата, че основната мотивация за неговите действия е да донесе полза на страната си и да направи света по-сигурно и спокойно място. Така той ще остави позитивна следа в историята.

Реалистично е да се очаква, че дори при най-силно желание новоизбраният президент няма да успее да изпълни всички обещания за външнополитическо разведряване. Но фактът, че ги даде в хода на предизборната си кампания, доказва, че неща, които доскоро са изглеждали немислими, сега вече може да се обсъждат, макар със скептицизъм. Това дава и надежди, че глобалната война може да бъде избягната.

Тръмп се пребори за по-добри условия за САЩ в НАТО

В своята предизборна кампания Тръмп подчерта, че ще изисква от членовете на НАТО да участват по-сериозно във финансирането на блока, заплашвайки в противен случай да анулира член 5 от Устава на НАТО, според който, ако една от страните членки бъде нападната, във война с агресора трябва да встъпят и всички останали, които са ангажирани с Алианса. Тръмп ясно изложи своята позиция в интервю за *The New York Times*: „Ще ви кажа какви проблеми имаме с НАТО. Ние твърде много плащаме на НАТО! Непропорционално много. Вие ме критикувате за моята жестока позиция към Брюксел, но аз ще ви кажа: Брюксел е дяволска дупка. Ние твърде много плащаме, а Америка няма пари. Нашият външен дълг скоро ще достигне $21 трлн., но ние продължаваме да защитаваме всички, целия свят. Това е неразумно." (20)

В същото интервю, говорейки за реформирането на НАТО, Тръмп подчерта, че тази структура вече не е актуална, защото се е създала като противовес на мощта на СССР. „Съветският съюз вече не съществува. Ние живеем в друг свят. Съществува Русия, която е с по-малка територия и теоретично е с по-малки възможности. Значително по-голяма заплаха за глобалната стабилност е тероризмът, а НАТО просто не се е адаптирал към войната с него. Това е твърде сложна и скъпа бюрократична система." (21) Според Тръмп за борбата с тероризма вероятно ще бъде по-ефективна друга система.

Тръмп дори допусна разпад на НАТО. Той отново подчерта, че „съюзниците не плащат справедлива част" и определи Алианса от 28 страни като остарял. Той каза, че ако другите не започнат да плащат, трябва да напуснат организацията. „И ако НАТО се разпадне, нека да бъде така", заяви Тръмп (22).

Въпреки всички тези закани е все още рано да се прецени каква ще бъде реалната политика на Тръмп към НАТО. Два дни след избирането му за президент председателят на Еврокомисията Жан-Клод Юнкер направи изявление, че „създаването на единна европейска армия е неизбежно". „Това е музиката на бъдещето, тя вече звучи", заяви той, но сам призна, че ЕС все още е много силно обвързан с Вашингтон (23). Важно е да се отбележи, че сериозен противник на идеята за обща европейска армия е Полша (24), която очевидно предпочита

да бъде американски васал, а не васал на еврочиновниците. Освен това – едно е да се искат пари от САЩ за отбрана от Русия, а съвсем друго е да се харчат собствени.

Изявленията на Тръмп за НАТО изглеждат по-скоро като блъф на един опитен бизнесмен. САЩ едва ли ще се откажат от Алианса, който е чудесно средство за съхраняване на влиянието на Америка в Европа. Тепърва ще се разбере дали ще бъдат замразени неотдавна появилите се в Полша и в Румъния програми за насочване на балистични ракети срещу руските градове. Но още преди да встъпи в длъжност, Тръмп проведе разговор със Столтенберг и постигна една от първите си външнополитически победи – вече стана ясно, че разходите за отбрана на държавите, членки на НАТО, значително ще нарастват – от 2% до 3% от техния брутен вътрешен продукт (25).

Наднационалните елити застават между Америка и Русия

Победата на Тръмп на изборите в САЩ със сигурност ще повлияе на политическите и икономическите процеси в редица важни региони на света. ЕС е един от най-близките съюзници на Вашингтон, той проявява голям интерес към новата американска външна политика, опитвайки се да предвиди какви ще са следващите ходове на новия президент. Особено притеснение на Стария континент предизвикваха предположенията, че Тръмп може да промени позицията на САЩ към Руската федерация, включително за Крим и за това, което се случва в Донбас. По този повод комисарят на ЕС по външните работи Федерика Могерини съобщи, че промяна в линията, следвана от Брюксел, е изключена.

„Знаете, че ЕС има много принципна позиция за незаконното анексиране на Крим и ситуацията в Украйна." (26) Така тя пресече в зародиш илюзиите, че политическият елит на Европа ще коригира политиката си, ако настъпи промяна в курса на САЩ. Това изявление прави изключително актуален въпроса кой всъщност определя направленията на външната политика на Запада – националните правителства, били те и на най-могъщите държави, или наднационалните елити. Сериозен аргумент в полза на втория отговор е и поведението на германския канцлер Меркел, която предупреди Тръмп „да не забравя Русия" (27), и на френския президент Оланд (28). Те посрещнаха твърде хладно избирането на Тръмп за президент.

Очевидно изказването на Могерини е отговорът на транснационалния елит. Върховният представител на ЕС не се избира от гражданите, а се назначава от европейската бюрократия, а кандидатурата му само се одобрява от Европейския съвет. Практически днес Евросъветът и Еврокомисията, както и всички комисари (включително комисарят по външните работи), са представители на т.нар. наднационална атлантическа бюрократия, на която европейците вече няколко години се противопоставят все по-активно. Показателен в това отношение е въз-

ходът на Националния фронт във Франция, на „Алтернатива за Германия", на Партията на свободата в Австрия и др. Несъмнено тази бюрокрация е свързана с т.нар. глобален елит, който загуби в изборите срещу Тръмп, но полага усилия да го „опитоми". Изявлението на Могерини, както и сходните изявления на другите еврочиновници, трябва да се разглеждат в този контекст.

Бюрократичният евроелит е създаден и възпитан като изпълнителен орган на „глобалния наднационален проект". Той само изпълнява своите служебни задължения. Подобни изявления са декларация за вярност на поставените цели, сред които особено място заема противопоставянето срещу Русия, решително отстояваща своя суверенитет. Това е и своеобразен начин да се демонстрира корпоративна солидарност с цел да се запази привилегированата позиция на наднационалните елити. Тяхното положение сега е несигурно. На власт във Вашингтон дойде човек, който декларира, че поставя американските интереси над интересите на наднационалните елити. И проблемът за глобалистите е не само дали Тръмп ще е настроен „добре" или „зле" към Русия, която е преграда за техните планове за овладяване на планетата. Тях ги тревожи и това, че Тръмп ще се ръководи строго от американските национални интереси, така както ги разбира той, а не от интересите на същия наднационален елит, който твърдо стоеше зад кандидатурата на Хилъри Клинтън. Тоест основната разликата между двамата е, че Тръмп декларира намеренията си да сложи край на скъпоструващата глобална империя, за която не е ясно къде всъщност е центърът ѝ за вземане на решения. Той иска да просперира националната държава САЩ. И ще се опитва да провежда политика в интерес на американското население, а не на наднационалния елит. Шансът за повече рационалност в действията на САЩ нараства, а това тревожи глобалистите, които веднага задействаха своите протежета в международните структури, както и удобните за тях политици в националните държави. Така министърът на външните работи на Канада Стефан Дион призова всички страни, участвали в санкциите, да ги запазят, докато „Русия не промени своята позиция по Украйна и Сирия, където тя се държи най-малкото проблематично. Що се отнася до Украйна – съществуват санкции и Канада настоява всички страни да бъдат твърди по този въпрос" (29). Подобен призив към президента на САЩ Доналд Тръмп (да бъде твърд и да не смекчава позицията към Русия) отправи и министърът на отбраната на Германия Урсула фон дер Ляйен (30).

Всички тези истерични изяви може да звучат странно, но те могат да бъдат обяснени с факта, че настоящият наднационален евро-атлантически блок претърпя няколко сериозни поражения – *Brexit*, референдума в Нидерландия срещу асоциирането на Украйна, а сега и успехът на Тръмп.

Едно от условията за съществуването на формиралия се през 90-те години на XX век западен наднационален елит е финансирането и развитието на всички общи и много доходни международни институции като НАТО. Всички чиновници в елита на този блок ще настояват, както и Пентагонът, и други обвързани с военнопромишления комплекс, че той е полезен и необходим. Следователно

те ще твърдят и че съществува руска заплаха, поради което трябва да се влагат пари в опитите да ѝ се противостои. Очевидно подобно е положението и в Републиканската партия, която твърде вяло подкрепи Тръмп на изборите. Сега пък тя полага усилия да го вкара в желания коловоз, налагайки му кадрови предложения, които ще стеснят максимално възможността му да маневрира. Целта е Тръмп да бъде компрометиран или да му се наложи да води политика, която не се отличава от политиката на предшествениците му. С други думи, давайки си сметка за определената „непредсказуемост" на новия американски президент, наднационалният бюрократичен западен елит прави всичко възможно, за да я сведе до минимум. Това означава, че тук, както и при всички преговори трябва да се започне с максимално сурови условия, за да може крайният компромисен вариант да бъде благоприятен.

Глобалната върхушка обаче ще трябва да положи още много усилия, за да постигне своето. Това в особена степен се отнася и за ситуацията в Сирия, където Тръмп обеща да промени курса. Показателно е изявлението му за *Wall Street Journal*, в което той заявява позицията си за конфликта в Сирия – че няма намерение да подкрепя антиасадовските терористи, както прави Обама. За Тръмп свалянето на Асад не е приоритет. Приоритет е унищожаването на „Ислямска държава" (31).

Позицията на Тръмп е противоположна на позицията на глобалния естаблишмънт. Тепърва ще се разбере коя линия ще надделее.

Още повече че в Европа противоречията нарастват, увеличава се влиянието на силите, които искат промяна. На Стария континент все още не са дошли на власт антисистемни политици, но предпоставките са налице. Първият политик, който може да направи това, е Марин льо Пен. Следващата година във Франция предстоят избори за президент. Льо Пен засега не може да бъде сигурна, че ще наруши формиралото се статукво. Още по-скромни са шансовете на „Алтернатива за Германия", както и на „Северна лига" в Италия. Останалите страни от ЕС страдат от хроничен дефицит на суверенитет. Гърция гласува за ляво правителство, но всичко това бе напразно – тя реализира неолибералните рецепти на менторите си от „Голямата тройка" (МВФ, ЕК и ЕЦБ). Икономическите трудности и неспиращият поток от мигранти увеличават недоволството у народите, които ще продължат да търсят и да излъчват политици, отстояващи интересите им пред наднационалните структури. А това означава, че противопоставянето между Тръмп и глобалните елити е само началото, същинската борба предстои и тя няма да се води само на територията на Америка, а и в Европа, и в други точки на земното кълбо.

Русия е на страната на народите срещу глобалистите

Знаменитата мюнхенска реч на Владимир Путин през 2007 г. го превърна в основен опонент на глобалните елити. Той стана особено неудобен, когато се завърна на президентския пост през 2012 година. С енергичната си външна поли-

тика Путин се превърна в преграда за глобалистките планове – той предотврати агресията на Запада в Сирия през 2013 г. и реагира решително след преврата в Киев през 2014 година. За разлика от повечето западни политици, в чиито изявления преобладават безсъдържателните клишета, Путин умело изразява в речите си идеите и ценностите си, за които се бори. Той остави ярко впечатление с изявлението си след завръщането на Крим в Русия през март 2014 г., същата година направи забележително изказване на форума на клуб „Валдай", година по-късно защити принципите на международното право в речта си пред ООН. А на 27 октомври 2016 г. той разви започнатото с впечатляващо представяне пред форума на клуб „Валдай". На него Путин за пореден път отправи предизвикателства към глобалната върхушка и затвърди впечатлението, че именно Русия е силата, способна да възстанови нарушения баланс и да спре глобалния хаос.

Путин загатна, че украинският проблем тепърва ще се решава и че той ще направи всичко възможно Русия и Украйна да възстановят добрите си отношения. Президентът призна, че вина за разигралата се трагедия има и пасивната политика на Москва на фона на грубата намеса на Запада във вътрешните работи на бившата съветска република. „Ние сме един народ, нас първо ни разделиха, а след това ни насочиха един срещу друг. Но ние сами сме виновни за това и сами трябва да намерим изход от ситуацията." (32)

По основния проблем – проблема за отношенията между Русия и САЩ, руският лидер е оптимист и вярва, че те могат да се подобрят. „Що се отнася до самия господин Тръмп – той намери свой начин да достигне до сърцето на избирателите. Разбира се, той се държи екстравагантно, ние виждаме това, но не смятам, че то е безмислено. Той представлява интересите на тази част от обществото, която е уморена от елита, който няколко десетилетия е на власт. Той се представя като обикновен човек, който го критикува." (33)

Думите на Путин за Тръмп са органически свързани с основния мотив в изявлението му. А именно – темата за наднационалните елити, които предизвикват все по-голямо недоволство у хората в най-различни страни. „Съществува дефицит от стратегии и идеологии за бъдещето, това създава обстановка на несигурност, която директно влияе на обществените настроения. Социологическите изследвания, които се провеждат по целия свят, показват, че бъдещето все по-често изглежда несигурно и мрачно за хората от различните държави и континенти. Бъдещето не привлича, то плаши. При това хората не виждат реални възможности и механизми да променят нещо, да повлияят на хода на събитията и при избора на политика, която да се провежда." (34)

Това изявление е в съзвучие с всеобщата криза на либералната демокрация. В повечето страни гражданите ясно осъзнават, че има пълно разминаване между техните интереси и интересите на елитите, а отговор на това е появата на антисистемни партии, които бързо биват заклеймявани като популистки от медийната прислуга на управляващите. Това не променя тенденцията – гражданите вече не желаят да гласуват така, както ги съветва официалната преса, нито се чувстват

свързани с политиките на системните партии. При създалата се обстановка Владимир Путин е единственият от влиятелните световни лидери, който показва, че чува и разбира гласа на народа, и призовава към търсене на алтернативни решения. Путин подчерта: хората на Запад все по-често осъзнават, че техните интереси все повече се разминават с курса, избран от елитите. И гласуват неочаквано.

„Що се отнася до тезата за тържество на маргиналите и популистите над здравомислещото, трезво и отговорно малцинство, работата, разбира се, не е в популистите, а в това, че обикновените хора, редовите граждани вече не вярват на управляващата класа, именно в това е проблемът... Елитът сякаш не забелязва задълбочаващото се разслоение в обществото и размиването на средната класа, като това насажда идеологически модели, които разрушават културната и националната идентичност. А в някои страни той дори жертва националните интереси, отказва се от суверенитета, за да спечели благосклонността на суверена", отбеляза Путин, чиято мисъл е в съзвучие с казаното преди година от него пред ООН, когато той се обяви за запазване на върховенството на националния суверенитет и на международното право като последна преграда пред хищните амбиции на глобалната олигархия.

С изказването си Путин несъмнено има предвид *Brexit* и нарастващата роля на евроскептиците във Франция, Германия, Нидерландия и други страни. Всичко това се дължи на задълбочаващите се противоречия между интересите на обикновените хора и интересите на политическите и икономическите елити.

От това следва принципната позиция на Путин срещу хегемонията на наднационалните елити. „Кой всъщност е маргиналът? Разширяващата се класа на олигархията и бюрокрацията, която фактически не се избира и не се контролира от обществото, или мнозинството граждани, което иска прости и разбираеми неща: стабилност, свободно развитие на своята страна, жизнена перспектива за себе си и децата си, запазване на своята културна идентичност и най-вече – елементарна сигурност. Хората се страхуват, защото тероризмът от далечна заплаха се превърна във всекидневие, нападението може да стане и на тяхната улица." (35)

Руският лидер посочи и виновниците за това, което се случва – тези, които бомбардираха Югославия, а после нападнаха Ирак, Либия и Афганистан, при това без да имат разрешение от ООН. „Създадоха и натъпкаха с оръжие терористични групировки, чиято жестокост принуждава милиони мирни хора към бягство, преселване, миграция и хвърля цели региони в хаос." (36)

Путин предупреди, че натрупващите се противоречия – икономически, етнически и културни, могат да взривят Европа, ако не се извърши мирна революция, ако управляващите елити не променят политиката си или не отстъпят своето място на нови партии и идеи, които да провеждат политика, съответстваща на реалностите на второто десетилетие на XXI век.

Валдайската реч на Путин през 2016 г. за пореден път го легитимира като лидер на недоволните от съществуващия световен ред. Президентът отново отправи предизвикателство към наднационалната олигархия, за която Русия е

проблем дори само поради това, че съществува. Той точно постави диагнозата: интересите на глобалния елит и на по-голямата част от човечеството са несъвместими. И вече не става дума за конфликт между Запада и останалите държави, а за конфликт, в който срещу западния елит се обявява и значителна част от населението на страните в т.нар. Златен милиард.

Така недоволните от съществуващия курс започват да припознават Русия като естествен съюзник. С това може да се обясни желанието на партии като Националния фронт и „Алтернатива за Германия", които необосновано са заклеймявани като „крайно десни", да бъдат подобрени отношенията с Русия. Изглежда това е и причината за нелепата резолюция с препоръчителна сила на Европарламента, приета на 23 ноември, която призовава да се направи повече срещу „руската дезинформация и пропагандна война". „Европейският парламент остро критикува руските усилия да се прекъсне процесът на интеграция в ЕС и в този смисъл осъжда руската подкрепа за антиевропейски сили в ЕС и в частност за партии от екстремната десница, популистки сили и движения, отричащи фундаментални ценности на либералните демокрации", гласи част от съдържанието на резолюцията (37), която, с изумително безочие, представя Русия като заплаха, сравнима с ДАЕШ и дори определя православието като „оръжие" на Кремъл. Резолюцията е още едно потвърждение за изострянето на сблъсъка между наднационалния финансов елит и обикновените граждани, които не желаят повече да търпят неговия диктат. На тяхна страна е тази част от глобалния елит, която ясно си дава сметка, че светът се нуждае от промени, за да се избегне ескалация на кризата и нестабилността.

Тезисите във Валдайската реч на Путин се припокриват с някои от ключовите предизборни обещания на Тръмп. Предстои да се разбере дали ще се оправдаят предвижданията, че двамата лидери ще намерят общ език, че ще преодолеят противоречията между своите държави и ще се обединят срещу наднационалния финансов елит в името на изграждането на един по-стабилен свят. Крачка напред в тази посока е готовността на лидера на Русия за диалог с президента на САЩ. Той проведе телефонен разговор с Тръмп на 14 ноември – само няколко дни след избирането му за президент.

Путин отдавна е доказал, че думите му се съпътстват с дела. Показателен в това отношение е ултиматумът, който той постави на САЩ на 3 октомври: американците да намалят своите контингенти в новите страни – членки на НАТО, и само тогава Руската федерация ще продължи ангажимента си за унищожаване на плутония, предназначен за военни цели. Президентът издаде указ за едностранно денонсиране на споразумението за обогатен плутоний и оповести какви са конкретните му условия след поредицата от агресивни действия на Америка и нейните съюзници. Той настоява САЩ да намалят „своята военна инфраструктура и контингенти" в държавите, които са приети в НАТО след 1 септември 2000 г., пояснявайки, че съкращаването трябва да достигне до нивата, на които е било американското военно присъствие до деня на влизане на споразумението в сила. Ясно е, че става дума за военните бази и оборудване на САЩ в България, Румъния, как-

то и в трите прибалтийски републики. Путин настоява също САЩ да се откажат от „враждебната си политика към Русия" и от подкрепата си за режима в Украйна. Настоява и за отмяна на санкциите срещу руските физически и юридически лица, както и САЩ да изплатят на Русия обезщетение за понесените от нея щети поради американските санкции и ответните руски контрасанкции (38).

Путин е принуден да прибегне до този ход след неспиращите провокации към Русия от страна на Украйна, зачестили още през лятото и продължили и през есента.

Вероятно натрупалите се противоречия са тема за обсъждане на предстоящите разговори между Путин и Тръмп, които обаче едва ли ще променят основната посока на развитието на Русия. Тя е: укрепване на националната сигурност, задълбочаване на партньорството с Китай, със страните от БРИКС, както и с други сили, които не приемат догмите на западната политическа система и търсят пътища за самостоятелно развитие. Русия ще продължи активната си подкрепа за Сирия, която, макар и подложена на колосален информационен натиск от глобалистката пропаганда, е на път да освободи Алепо от подкрепяните от Запада джихадисти, и така да внесе коренен прелом в продължаващия военен конфликт, в който вече активно се включи и руският флот (39). Със сигурност Кремъл ще използва всяка възможност за преговори и мирно решение на конфликта в Сирия, но не и за сметка на отстъпки пред терористите.

Русия ще продължи курса на поддържане на конфликта в Донбас в замразено състояние, търсейки възможност за решаването му чрез преговорите в Минск и разчитайки, че народът на Украйна ще осъзнае сам колко пагубен е курсът на правителството и на западните му ментори, опитващи се да налеят масло в огъня и да провокират интензивни бойни действия. Подобна е ситуацията в Крим, където през ноември бе заловена поредната украинска диверсионна група (40). Връх на взривоопасните действия на Киев пък бе отвличането на двама руски военнослужещи на руска територия на 21 ноември (41).

Всичко това цели да предизвика Москва, но е малко вероятно тя да отвърне несъразмерно на провокациите. Колкото и висока да е цената, която плаща заради сдържаността си, тя е несъпоставима с последствията от пълномащабен военен конфликт. Русия ще работи за изграждане на многополюсен свят, усилвайки методично позициите си, привличайки нови партньори на базата на взаимната изгода, зачитайки националния суверенитет и правото на народите сами да определят своя път, противопоставяйки се на наднационалната олигархия.

Глобална стабилност е възможна само след изтеглянето на САЩ от Източна Европа

САЩ продължават да бъдат единствената свръхдържава и безспорен глобален хегемон, макар че тенденцията е да вървят надолу. Основният въпрос е

какво направление за развитие ще поемат, а това до голяма степен ще определи и контурите на бъдещия свят.

Управлението на Тръмп вероятно ще доведе до преформатиране на самата вътрешнополитическа и вътрешноикономическа ситуация в западния свят, който е ядро на капиталистическата система. Навярно САЩ ще се съсредоточат върху вътрешнополитическите си проблеми, а във външната политика ще се опитват да отстояват интересите си, действайки максимално прагматично и прехвърляйки колкото може по-голяма тежест върху своите сателити. Още в първите месеци от управлението на Тръмп ще проличи дали тази политика ще има успех, или досега управлявалите елити ще отстоят позициите си и ще продължат съществуващия курс към глобален хаос с помощта на войни, преврати и цветни революции.

Победата на Тръмп е нова стъпка след *Brexit* към разделянето на света на големи региони и към мултивалутна система, която да замени финансовата хегемония на долара. В конкретната ситуация това отговаря на интересите на Русия, която принципно провежда политика за защита на националния суверенитет и за запазване на ролята на ООН като стожер на международното право.

Загубата на Клинтън намалява вероятността от световна война, а и от големи регионални сблъсъци. Човечеството получава реална възможност за мирен изход от създалата се криза, но усилията на Москва за поддържане на стабилността няма да бъдат достатъчни, ако във Вашингтон не осъзнаят, че отдавна са преминали всички червени линии, маркирани от Русия. За да се стигне до глобална стабилност, е необходимо не само НАТО да престане да се разширява на Изток и САЩ да спрат изграждането на ПРО в Европа, нужно е изтегляне на американските бази най-малкото до границите, в които бяха до 1989 година. Действие, което ще даде спокойствие не само на Русия и на света, а и на самите САЩ, които, освен че затъват в дългова криза, ще поставят на карта собственото си съществуване, разширявайки военната си инфраструктура на изток и повишавайки опасността от глобален Апокалипсис.

25.XI.2016

ЛИТЕРАТУРА

1. http://vz.ru/news/2016/11/21/845041.html
2. http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/3798788
3. http://www.cbsnews.com/news/60-minutes-donald-trump-family-melania-ivanka-lesley-stahl/
4. http://www.mediapool.bg/yunker-izborat-na-tramp-e-fundamentalen-risk-za-otnosheniyata-mezhdu-evropa-i-sasht-news256434.html
5. https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/12/us-must-not-abandon-nato-europe-go-alone-jens-stoltenberg
6. https://www.24chasa.bg/novini/article/5869280
7. http://www.investor.bg/sasht/337/a/trymp-naznachi-nachalnika-na-bydeshtiia-si-kabinet-i-kliuchoviia-si-syvetnik-228238/)
8. http://vz.ru/world/2016/11/18/844594.html

9. http://www.pravoslavie.ru/english/98617.htm)
10. http://edition.cnn.com/2016/11/19/politics/donald-trump-mitt-romney-secretary-of-state/
11. http://newinform.com/28122-maik-pens-sravnil-rossiyu-s-medvedem
12. http://vz.ru/world/2016/11/18/844594.html
13. http://thehill.com/homenews/campaign/306949-kissinger-trump-has-no-baggage
14. http://andreyfursov.ru/news/trampu_postavleny_ochen_zhestkie_uslovija/2016-11-10-585
15. https://www.business-gazeta.ru/article/328023
16. https://www.business-gazeta.ru/article/328023
17. http://vz.ru/news/2016/11/22/845051.html
18. http://www.reuters.com/article/us-usa-election-trade-eu-idUSKBN1342TF
19. http://svpressa.ru/politic/article/160943
20. http://www.nytimes.com/2016/07/21/us/politics/donald-trump-issues.html?_r=2
21. http://www.nytimes.com/2016/07/21/us/politics/donald-trump-issues.html?_r=2
22. https://lenta.ru/news/2016/04/03/trump/
23. http://fakti.bg/world/209958-edinna-evropeiska-armia-e-neizbejna
24. https://news.bg/world/vse-oshte-ne-e-doshlo-vremeto-za-sazdavane-na-armiya-na-es-smyata-varshava.html
25. https://www.vz.ru/news/2016/11/18/844524.html
26. http://www.express.co.uk/news/world/732012/Federica-Mogherini-Donald-Trump-Russia
27. http://www.dnevnik.bg/sviat/2016/11/09/2860719_merkel_napomni_na_trump_duma_po_duma_kakvo_svurzva/?ref=rss
28. http://www.bbc.com/russian/news-37930770
29. http://www.unian.net/politics/1620187-mid-kanadyi-prizyivaet-vse-stranyi-sohranit-sanktsii-protiv-rossii.html
30. http://bg.rbth.com/news/2016/11/11/germaniya-prizova-trmp-da-zaeme-po-tvrda-poziciya-spryamo-rusiya_646845
31. http://www.wsj.com/articles/donald-trump-willing-to-keep-parts-of-health-law-1478895339
32. http://kremlin.ru/events/president/news/53151a
33. http://kremlin.ru/events/president/news/53151a
34. http://kremlin.ru/events/president/news/53151a
35. http://kremlin.ru/events/president/news/53151a
36. http://kremlin.ru/events/president/news/53151a
37. http://www.dnevnik.bg/evropa/2016/11/23/2869909_evroparlamentut_prizova_za_borba_s_ruskata/
38. http://www.kremlin.ru/acts/news/53009
39. http://www.ntv.ru/novosti/1703736/
40. http://www.vz.ru/news/2016/11/10/842957.html
41. http://vz.ru/news/2016/11/21/845041.html

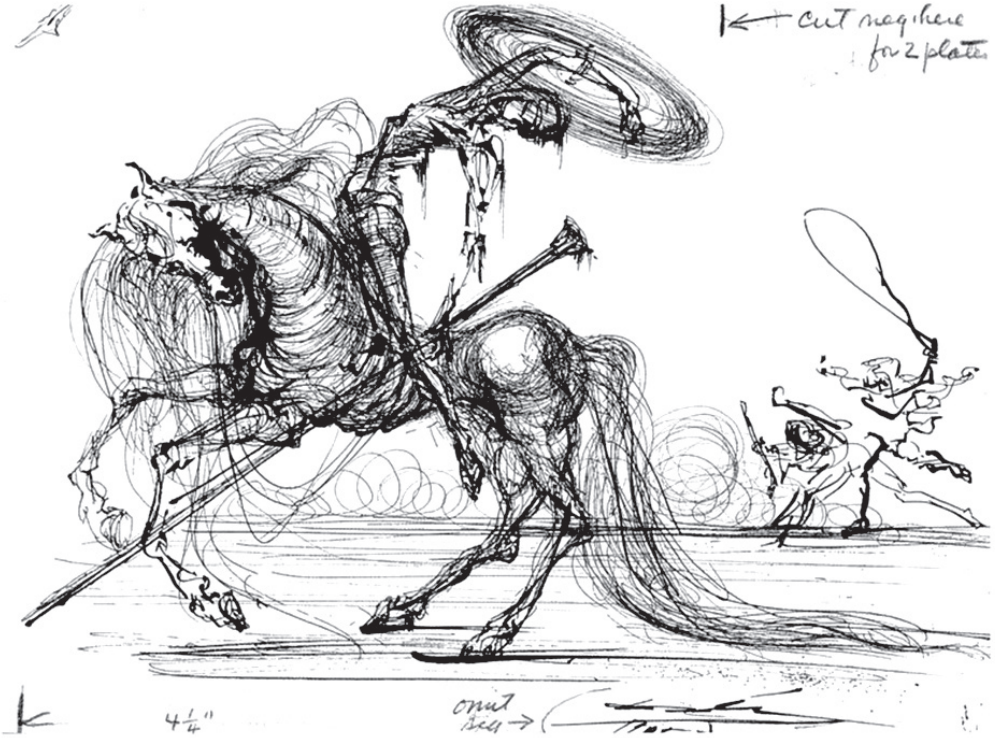

Салвадор Дали

ВАСИЛ СГУРЕВ

80

Честит юбилей!

Академик, доктор на техническите науки, старши научен сътрудник I степен в Института по информационни технологии на БАН. Работи в областта на информатиката и изкуствения интелект. Автор е на над 250 научни труда и на 30 авторски свидетелства и патента. Бил е научен секретар на БАН. Член е на Европейската и на Американската асоциация по изкуствен интелект, на Американския институт IEEE, на Санкт-Петербургската инженерна академия.

ФУНДАМЕНТАЛНА НАУКА И ДОБАВЕНА СТОЙНОСТ

Васил Сгурев

При обсъждането на бюджета за 2017 г. финансовият министър публично заяви, и печатът го отрази, че фундаменталната наука в България не дава достатъчно добавена стойност, поради което средствата за нея не следва да се увеличават. Това е истинско финансово-икономическо „бижу", с което българската държавническа мисъл обогати света. Няма да се намери друга държава, в която добавената стойност в стопанските субекти да се свързва пряко с фундаменталната наука. И понеже подобни „шедьоври" започнаха да се повтарят систематично в публичното пространство чрез странно смесване на термини като фундаментална, насочено фундаментална и приложна наука, технологии, внедрявания, иновации и др., има смисъл някои проблеми да се изяснят, още повече че от тях в някаква степен зависи бъдещето на страната ни.

Технологиите и технологичното мислене се използват от хомо сапиенс значително време преди идването му в Европа и съответно много преди появата на науката и научното мислене. Технологичните навици, които той е притежавал, са му помогнали преди тридесет хиляди години да преодолее другия вид хомо – неандерталците, да оцелее и да засели цялата планета Земя.

Под „технология" най-общо се разбира притежаването на различни умения и похвати, които, прилагани в определена последователност, водят винаги до желан краен резултат.

Технологичните умения се появяват спонтанно сред хората в различни части на тогавашния свят – Европа, Африка, Близкия изток, Китай, Индия и др. Развива се и своеобразно технологично мислене, при което не се търси отговор на въпроса „защо", а има само стремеж за по-добър краен материален резултат. Технологиите и досега продължават да се развиват интензивно и да предопределят мястото на отделните народи при глобалното разделение на труда, капитала и богатството.

Паралелно с технологиите възникват и протичат процеси на митологизация на общественото мислене – различните човешки групи създават и институционализират митове, чрез които обясняват статичния според тях свят и неговите измерения. И в митологията няма място за въпроса „защо", а само

интерес към крайния резултат, до който води сътвореният мит. По това технологията и митологията си приличат.

Времето и мястото на появата на първите кълнове на научно мислене могат да се посочат сравнително точно – на границата между VI и V в. преди нашата ера в Източното Средиземноморие. Милетската школа първа се отказва от божествения характер на началото, а питагорейците стигат до изключително важния дедуктивен логически извод на нови знания, който и днес е основа на аксиоматизацията на научните теории и на формализацията и математизацията на различните научни направления.

Появата на дедуктивния логически метод дава възможност да се оспорят и преразгледат всички дотогава известни начала в мирознанието и да се въведе като ефективен инструмент от научното развитие безкрайната поредица от числа. По този път на развитие вървят и другите природни науки, а напоследък и обществените, и хуманитарните науки.

Характерно за науката е, че тя е възникнала в места (Гърция и островите), където технологиите не са били водещи – по същото време те са били по-силно развити в Китай, Индия, Вавилония. Следователно между науката и технологиите не е съществувала силна корелативна връзка.

От друга страна, феноменът „възникване на наука" не се среща на друго място и в друго време. Науката се оказва крехко създание, възникнало само веднъж, което лесно се унищожава и трудно се възстановява.

След Втората световна война се забелязват процеси на сближаване в развитието на науката и технологиите, на сложно взаимодействие между тях. В експерименталната научноизследователска дейност се използват все повече високотехнологични методи и инструментални средства, а прецизните технологии изискват значителен обем съпътстващи научни резултати.

Появява се и ново понятие – „иновация", което хвърля мост между резултатите от технологичната дейност и възможностите за пазарна реализация на тези резултати.

Самата наука се разклонява на фундаментална, насочено фундаментална и приложна. Като отделно направление се оформя внедрителската дейност, в която също се съдържат елементи на научни изследвания. Чистата фундаментална наука е относително независима от технологиите, но те от своя страна зависят от нея. Както и образователните процеси, които също са функция от фундаменталната наука. Разходите за поддържането на фундаменталната наука, на приложната наука и на внедряването в рамките на държавния бюджет непрекъснато нарастват и са най-често в съотношение 1:4:10. Съществена особеност е, че при занемаряване на фундаменталната наука постепенно изгасват и приложната наука, и образованието. Занемареното състояние на приложната наука от своя страна предопределя липсата на ефективни иновации и на национална интелектуална собственост.

Социално-икономическото развитие на всяка държава започва все повече да зависи от състоянието на триадата „наука – технологии – иновации", както и

от сложното взаимодействие между отделните елементи на тази триада. Между развитите и развиващите се държави се води постоянна борба за доминиране във високотехнологичните отрасли на икономиката, които имат най-високо ниво на добавена стойност и предопределят равнището на тази стойност в национален мащаб.

През последния четвърт век в нашата страна настъпиха драстични промени в състоянието на високотехнологичните отрасли на индустрията и на триадата „наука – технологии – иновации" – техните показатели се влошиха значително. Изчезнаха редица високотехнологични направления на индустрията, която, като цяло, се сви значително. Не е по-добро положението с патентната дейност и с интелектуалната собственост – на българския интелектуален пазар доминират чуждестранни фирми. По ниво на брутния вътрешен продукт на човек от населението България е вече твърдо в опашката на Европейския съюз (ЕС).

В началото на прехода пред България съществуваха две възможни стратегии за развитие:

– Да се запазят – доколкото е възможно, индустриалните, технологичните и научноприложните възможности на страната ни, особено във високотехнологичните области, като се стимулира утвърждаването им в пазарната икономика.

– Да се разчита основно на закупуването на чуждестранни машини и технологии, без да се влагат необходимите средства в българската наука и техника.

Вторият подход е най-лесен и на пръв поглед по-евтин от първия. Но само в краткосрочен план, защото в средносрочна и в дългосрочна перспектива той не дава никаква възможност на нашата страна да осъществи догонващо развитие по отношение на развитите държави. Това е път, който задушава развитието на българската наука и технологии и по същество финансира чуждата.

За съжаление българският бизнес още в началото на прехода избра този път на развитие и с това предопредели значителните трудности, свързани с издръжката на науката и технологиите в страната ни.

След фактическото изчезване на ведомствената наука, вместо нея така и не се появи значима корпоративна наука.

Съдбата на фундаменталната и насочено фундаменталната наука е не по-малко трагична. Като че ли няма българин, на когото да не е известно, че в Българската академия на науките (БАН) и в Селскостопанската академия (ССА) немалка част от научния състав е с по-ниски заплати, отколкото на чистачките. Последователно сменящите се държавни администрации отдавна го знаят, но нищо не се променя. Публичните протести на учените и специалистите не намират отклик и много скоро нашата страна ще купува резултати от фундаментални изследвания и на пряко зависещото от тях образование, което води до значителни негативни последици за нашия етнос. Ако има някаква промяна през последните години, тя е свързана с многото приказки в публичното пространство и в парламента на тема иновации и развитие. Но у нас не бе реализиран нито един

значим високотехнологичен национален проект. Инвестициите в магистрали и стадиони – особено ако са с външни средства, са добро дело, но това са вложения в бетон, с използване на средни и ниски технологии, без значима за страната ни добавена стойност. Средствата за изследователска дейност и нови технологии продължават да са символични и едва ли скоро нещо ще се промени.

И тук се появява финансовият министър Вл. Горанов, който изразява крайно недоволство от добавената стойност на българската фундаментална наука. Интересно би било някой да му предложи на базата на своето финансово-икономическо образование да изчисли добавената стойност на теоремата на Питагор, която е първият фундаментален резултат на нововъзникналата в древния свят наука.

Дълго време изглеждаше, че вземащите държавнически решения люде и тези, които ги съветват, не разбират или не искат да разберат логиката на развитие на триадата „наука – технологии – иновации". И сега вероятно е така, но следва да се добави и още нещо, което не е ново – прекалено много хора от управляващия елит преследват лични, а не държавни интереси и това ги кара „да не разбират" ролята и значението на науката и технологиите в развитието на нашата страна. Едновременно с това в нашата държава няма сила, която да предизвика промяна на закона за научните звания, който води до пълната им девалвация и пречи на развитието на науката. Защото и този проблем е подчинен на субективния интерес.

Всичко това създава условия за изтласкване на високите технологии и за масово използване на ниско- и среднотехнологични инвестиционни проекти в производството и в обществената практика у нас.

Почти сигурно е, че ще дойдат времена, когато истинската роля на фундаменталната и приложната наука, на технологиите и иновациите ще се оцени и у нас, но дано това да не бъде прекалено късно. А дотогава те трябва да оцелеят.

ВЪЗМОЖНА ЛИ Е НОВА ОПТИМИСТИЧНА ТЕОРИЯ ЗА БЪЛГАРИТЕ?

Ивайло Христов

Ивайло Христов *– доцент по „История на журналистиката" и „Народопсихология" в УНСС. Основни научни трудове: „Йордан Стубел. Монографичен очерк" (2001); „Леда Милева. Литературна анкета" (2001, 2007); „Николай Хайтов. Духовна биография" (2009); „Гласове за Николай Хайтов" (2008, 2009); „Марко Семов в паметта на съвременниците" (2009); „Тревожната съвест на Марко Семов" (2010); „Николай Хайтов и спорът за гроба на Васил Левски" (2010, 2012); „Българинът в глобалния свят" (2011), „Публицистика и национална самобитност" (2012).*

Категорично да! Защото при всички отрицателни последици на прехода се откроиха нови възможности.

Първо. В момента ние сме с отворени валенции и на Запад, и на Изток. След 1989 г. България не е принудена да избира непременно между два различни лагера, между СССР и Германия например, както по времето на Втората световна война. Това развързва ръцете за избрани от нас геополитически действия, но трябва да умеем да ги използваме разумно.

Вън от коментар са положителните последици от приемането на България в Европейския съюз през 2007 г. Това проличава и в социологическата анкета на АССА-М, направена една година след като България стана член на ЕС. 68% от запитаните категорично смятат, че страната ни печели от това[1]. Убедеността в бъдещето на Европейския съюз се основава на следните обстоятелства:

- В началото на XXI век българската икономика вече е част от огромен вътрешнотърговски пазар и притежава по-висока степен на адекватност в глобален мащаб.
- ЕС наброява около 500 млн. жители и макар САЩ да го изпреварват в технологично отношение разликата не е крещяща.
- Край на войната между европейските нации. Това се отнася особено за размирните от векове Балкани. България вече е зона на сигурност и модел на останалите балкански страни.

[1] Вж. Петко Тодоров. Самарът на Санчо. С., 2011, с. 288–291.

- Демокрацията сега процъфтява в 27 държави. Надеждите са свързани с утвърждаването на демократичните стандарти и у нас. От молител и бунтар гражданите ще се превръщат в страна по договор с партиите и с държавата.
- Премахнат е визовият режим, отпадат ограниченията от трудовия пазар.
- Увеличен е делът на работната сила, заета в сферата на услугите и на *IT* технологиите. Всичко това води до нейното по-високо качество, особено на младите специалисти, които владеят два-три езика, повечето от тях са със сериозно образование и прочее.
- Имаме права на европейски потребители. С български комисар в ЕС по тези въпроси, щем не щем, ще се приближаваме към европейските стандарти.
- Сътрудничество в рамките на целия континент по въпросите на емиграцията. Доскоро потенциални емигранти за Европа, българите вече са на външната европейска граница и участват в регулирането на процеса.
- Сътрудничество в борбата с престъпността посредством Европол. Организираната престъпност и прането на пари вече нямат убежището България.
- Конкуренцията между частните компании означава по-евтини телефонни разговори. Цифровизацията и конкуренцията в телекомуникационния сектор с поставени срокове от ЕС ще принудят и българските оператори да свалят цените на услугите. Всяко забавяне на цифровизацията тежко се санкционира от Европейската комисия.
- Обща валута. Задължителна финансова стабилност и годишна инфлация по-ниска от 3 на сто. Искат не искат, управляващите трябва да влязат в определените рамки.
- ЕС отпуска два пъти повече помощи за развиващите се страни, отколкото САЩ. Въпрос на дипломация е да се възползваме, да приберем външните си дългове и да разширим пазарите си.
- Пазаруването без граници дава на потребителите по-голяма власт да влияят на пазарите. Българите вече почти не пътуват, за да пазаруват в други страни. Всичко ново почти веднага пристига у нас. Българите сега се чувстват много по-малко изолирани.
- Благодарение на евтиното пътуване и многото учебни програми десетки хиляди български студенти учат в европейски университети. Мобилността дава възможност за обучение в няколко висши учебни заведения.
- Европейските фондове помагат на страните. През следващите години от административния капацитет на българската администрация зависи колко средства ще усвоим от определените по присъединителните фондове. Корупционните практики могат да блокират финансирането.
- Икономическият ни растеж е стабилен – по-висок, отколкото на САЩ миналата година. Дано политиците ни разберат, че бъдещето и успе-

хът на България са свързани с ЕС и че раболепното ни поведение пред САЩ ни забавя.

- ЕС дава повече, не по-малко, суверенитет на отделните държави. Стига управляващите да могат да го използват. На българските засега им липсва самочувствие за това.

Членството ни в ЕС обаче ни изправя пред не по-малко предизвикателства. Те са в две основни сфери.

Първата от тях е обективната невъзможност да реализираме голяма част от проектите, които ни дава ЕС. Защо?

(1) ЕС играе с България двойна игра. Едно от доказателствата за това е изискването на еврокомисарите да се закрият първите четири блока на атомната централа „Козлодуй", на която, както е добре известно, се крепи българската електроенергийна система – единственият останал печеливш сектор на родната ни икономика. Тоест – от една страна се иска модернизиране, а, от друга, се закриват високотехнологични производства. Факт, който ни изпраща в периферията на ЕС. Или пък случаят с усвояването на еврофондовете, което за 2012 г. бе 30%. Защо тогава членският внос към ЕС е за 100% усвояемост, а не за тези 30%?

(2) Факт е, че присъединяването на България към Европейския съюз стана в момента, когато той е в криза. Европейският съюз е бил и друг път в неблагоприятна ситуация: например през 60-те години на XX век, когато Франция в лицето на Дьо Гол налага вето на английското влизане в европейския пазар. Цели 17 години продължават колебанията по приемането на Испания. Тези проблеми обаче са незначителни в сравнение със сегашните. Никога в своето над 50-годишно съществуване ЕС не е бил изправян пред подобно предизвикателство. То започва с факта, че страните от ЕС през последните десетина години имат нисък икономически прираст: 1,5 на сто годишно. За разлика от икономическия прираст на САЩ, който е около 4,5 на сто годишно, и на Китай – 10 на сто годишно. Тези числа недвусмислено показват, че ЕС стои на едно място. Според редица учени в основата на икономическата криза е ниската производителност на труда. Тя не е повече от 80 на сто в сравнение със САЩ. Да не говорим, че Европа изостава в научно-техническото си развитие. Традиционна политика на САЩ е да изсмукват мозъка на Стария континент. Най-талантливите, най-способните хора от Европа заминават в САЩ поради огромната разлика в заплащането.

(3) Българското общество стана жертва на илюзията, създадена и от медиите, че ЕС е едва ли не благотворителна организация. Европейският съюз е преди всичко икономическо обединение, изградено от големите тръстове и монополи, които искат пазар, махане на митата, експлоатация на повече хора. „Твърдото отношение на ЕС към предишните нови членки безусловно показва с какво си имаме и ще си имаме работа и какви са шансовете ни за успех в начинания, които приемаме като съдбовни. И също – колко струват магическите послания на собствените ни водачи, крепящи властта си на рога на изобилието

и благоденствието, които ще ни дойдат наготово, като влезем в ЕС"[2]. Както каза преди време Гюнтер Ферхойген: „Не гледайте на ЕС като на банкомат, от който отивате да получавате пари."

Друга част от предизвикателствата е свързана с процесите в самия ЕС. Противоречията в него са в няколко посоки.

(1) Силно разделение между център и периферия, независимо от наличието на кохезионни, структурни и регионални фондове, предназначени за изравняване на икономическото равнище на различните части на ЕС. Някогашното разделение Изток–Запад по времето на социализма се замени с разделението Север–Юг, като страните от Южна Европа се превърнаха в типична периферия на ЕС. По най-различни критерии започна разпределяне на европейските страни по групи и се получава така, че едни и същи политики и правила дават различни резултати в отделните групи страни. Затова има най-различни теории за развитие на Европа на 2, 4 и дори на 6 скорости, израз на вътрешната конфликтност в Европейския съюз.

(2) Вътре в ЕС се формира една страна, която напредва икономически сред своите партньори и придобива водеща роля. Поради задлъжняването на Италия и Франция и свалянето на кредитния им рейтинг, поради дистанцирането на Великобритания на преден план излиза Германия, която има хегемонни икономически позиции и за първи път от нея зависи повече от всякога съдбата на ЕС.

(3) Наред с процеса на интеграция има тенденции на дезинтеграция и фрагментаризация. В основни страни в Западна Европа текат процеси, които могат да доведат до техния разпад – в Белгия засилващият се стремеж за разделение на Фландрия и Валония, движението на Шотландия към независимост, евентуалният разпад на Великобритания[3].

(4) Промяна на етническия облик на континента. За да задоволи нуждите си от работна ръка, Европа масово приема емигранти от бившите си колонии: Индокитай и Близкия изток. В повечето случаи това са мюсюлмани. През 2050 г. те ще станат около 40–50 на сто от населението на европейския континент. Мюсюлманите стават френски, германски, испански граждани и се ползват с всички права и задължения на граждани на съответните страни. Същевременно те трудно се интегрират в западните общества: пречат им религията и съзнанието им, както и съхранената идентичност, която е трудно съвместима със западните ценности. Миграционната вълна, която залива днес Европа, доказва по безспорен начин тази тенденция.

(5) Още по-драматичен е въпросът със застаряването на населението в Европа. Явление, протичащо с бързи и ускорени темпове. „Европейците, пише Петко Тодоров, са престанали да се репродуцират. Отделът за населението на ОНН предвижда, че ако плодовитостта остане на днешните си ниски нива, през следващите

[2] Пак там, с. 283.

[3] Вж. Васил Проданов. Теория на българския преход. С., 2012, с. 749.

петдесет години населението на Испания ще намалее с 3–4 милиона, а на Италия – с 20%. Като цяло броят на коренните европейци ще намалее с 14 милиона. Ще припомня, че дори двете световни войни не са довели до толкова драматичен спад на населението. Преди сто години, когато Европа разполагаше с достатъчно „излишно" население, което да прекоси океаните и да насели Америка и Австралия, в държавите, формиращи днес Европейския съюз, са живели 14% от всички хора на планетата. В края на XX век числото пада до 6%, а според прогнозите на ОНН през 2050 г. ще бъде само 4%[4]. Оттук и недостигът на млади хора, които да работят. Раждаемостта, която осигурява демографската стабилност на населението (а оттам и икономическия му просперитет), е около 2,1 деца на една жена. В САЩ, Япония, Китай раждаемостта е много по-висока. Европа не може да осигурява своето възпроизводство. Да не говорим за България – 1,4 дете на жена. Всичко това съпроводено с висока смъртност и сред възрастните, и сред децата.

Днес ЕС е изправен пред дилема: или отделните държави да възстановят своя пълен фискален суверенитет, или да се създаде наднационален фискален орган и по същество – Обединени европейски щати[5]. От избора ще зависи дали ще се стопират, или ще се развиват разпадните процеси в ЕС.

Второ. В началото на XXI век се формира нова икономическа и политическа система под името Евразийски съюз. Вярно, той е все още идея, от голямо значение е също дали към него ще се присъедини Украйна, но тази ситуация носи потребности от политики и стратегии, които тепърва ще се създават. Налице е тенденция на развитие на отношенията на България вече извън ЕС. Износът ни за 2011 г. за трети страни е нараснал с 35%, а вносът с 24%. Най-голям е износът ни за Турция, а най-голям е вносът ни от Русия. Ясно е, че тези две страни ще имат все по-нарастващо значение за развитието на България. „В близка перспектива, отбелязва Никола Великов, Евразийският съюз се формира като образуване на страните от постсъветското пространство. При бързото му развитие той непременно ще се окаже мощен „магнитен полюс" и за други страни от Европа и Азия. Неслучайно от устата на Владимир Путин „изскочи" репликата, че за членуването в него могат да се поканят и други страни, например България!"[6]

Нова оптимистична теория за българския народ е възможна само при адекватно решаване на основните икономически проблеми на страната. А то е свързано с умението на българския политически елит да лавира, да използва битката за влияние между Русия и Европейския съюз. Защото всяко влияние в крайна сметка бива осребрявано. В този смисъл за редица страни от Европа и Азия членуването в Евразийския съюз може да се окаже по-изгодно и перспективно, отколкото членството в ЕС. Лош сценарий е този, който идеологизира

---

4 *Тодоров, Петко*. Цит съч., с. 292.

5 Вж. A. Marshall Auerback. „United States of Europe" or Full Exit from the Euro? International Journal of Political Economy, vol. 39, no. 4, Winter 2010–2011, pp. 87–102.

6 *Великов, Никола*. Икономическата култура в профил и анфас. С., 2012, с. 229.

излишно икономиката, от типа на: азиатщина НЕ, европейска атлантщина ДА! България трябва да защитава своите икономически интереси и да успява да измъкне по нещо и от двете социално-икономически системи. Това би я превърнало в добър играч на международната сцена!

Трето. България се стреми да намери място в системата на съвременния европейски и световен капитализъм. А това е свързано с висока производителност на труда, с конкурентоспособност, с умел мениджмънт, със създаване на условия за развитие на дребен и среден бизнес, който гарантира социалната стабилност.

Четвърто. Българите са част от най-голямата етническа група в Европа – славяните. Те заемат 3/5 от територията на континента и са около 2/5 от неговото население – близо 300 милиона! Въпреки своите исторически и културни различия, славяните притежават черти, които ги правят трудно претопяеми. Една от тях е устойчивият индивидуализъм, устойчивото его, което върви паралелно с чувството за общност. Някои славянски държави (Русия, България, Полша) имат форсирано развитие, което ги прави стълбове на европейската цивилизация.

Пето. От съществено значение за формирането на нова оптимистична теория за българския народ е как ще отговорим на въпроса: какво от нашия национален характер да се помъчим да оставим в миналото? Например:

- Поединичното оцеляване. По време на турското робство то ни е помагало, но сега ни пречи да изградим работещо гражданско общество.
- Крайният индивидуализъм. У нас по правило няма идея за общо благо и колективистично чувство. Ако има изгода от нещо, българинът го прави, ако не – оставя нещата да текат по обичайния начин.
- Балканската хитрост, която нерядко преминава в двуличие. Веднъж завинаги трябва да преустановим практиката това, което приказваме, да се разминава с онова, което вършим. Хитростта не е присъща на свободните нации и противоречи на закона за запазване на материята. Днес народът ни е сбор от индивиди, от хитреци, които непрекъснато се надлъгват с държавните институции. Резултатът, както е известно, е печален.
- Доверчивостта също няма да ни помогне в днешния подчертано практичен и силно егоистичен свят! Интересите на Европа стоят преди нейните добродетели. Така че в отношението ни към страните – членки на ЕС, следва да отстояваме българските национални интереси, а не нашата добродетелна наивност.
- Побългаряването на законите, тяхното „придърпване", за да обслужват определени корпоративни интереси.
- Пословичното ни търпение, неприсъщо за повечето европейски народи. То трябва да бъде преодоляно, това би ни дало много повече самочувствие, достойнство, свободолюбие[7].

[7] Виж за това повече в: Марко Семов. Изследване и есета за българската народопсихология. С., 2013, с. 430–447.

Шесто. Нова оптимистична теория за нашия народ е немислима без отстояване и актуализиране на някои базисни черти от българския характер, както и без създаване на условия за появата на нови, които са необходими днес.

Колкото и да е странно, родолюбието в днешния глобализиращ се свят все повече се схваща като спасение и бъдеще за България. Може би никога не са се вели толкова национални знамена, колкото в последните години. Хората, отдадени на националната идея, непрекъснато се увеличават, а лозунгите все повече припознават България като ценност. Неслучайно през последните няколко години нараства влиянието на националистическите партии. Българите в емиграция все повече обикват родината, правят дружества, параклиси, църкви! Концертите на нашите естрадни и фолкизпълнители пред тях минават при все по-голям успех. Човек цени това, което е загубил! Емигрантите вече имат нов поглед към България въз основа на чуждия опит.

Националната съдба и идентичността ни са немислими, ако не съхраним и развием трудолюбието като фундаментална черта от нашата народопсихология. Социализмът ни направи инертни! Отучи българина да разчита на себе си и да носи лична отговорност. Изразът „има кой да мисли вместо нас" трайно и удобно се настани в нашето мислене. А българинът е успявал, когато е разчитал на собствения си ум и труд и не е чакал съвети от Калифорния какви чушки да сее! Всичко е до време (включително и различните съюзи – СССР, ЕС и пр.), само простотията е до гроб. Нужно е да мислим със собствените си глави, а не да разчитаме на нечий як, но чужд гръб. Не е продуктивно мисленето, изградено на принципа „Каквото каже Брюксел"! Ами ако утре ЕС (който се държи на Германия) се разпадне! На тази база се засилва креативността. Къде е казано, че глобалният свят е немислещ, а единствено консумиращ! Точно обратното: нужна е много по-голяма съзидателност, защото конкуренцията е жестока. Трудовата емиграция има не само отрицателно, но и положително значение. Попадайки в друга социална среда, младите хора получават добра професионална квалификация, усвояват ноу-хау. Българинът работи усилно в западните държави. Нашето общество ще следва техния път. В това не може да има никакво съмнение. Ще ни притиска ЕС, ще ни притискат големите пазари. Няма да стане бързо, ще се върви стъпка по стъпка.

Ученолюбието е другата българска добродетел, върху която трябва да се опрем и която може да ни опази и нареди сред просперiращите народи. Всички изследвания показват, че нашият народ има висок коефициент на интелигентност. Затова българинът е ценѐн на Запад и като работник, и като изследовател. Не по-малко красноречиви са и данните за успехите на българските ученици по света!

Макар и бавно, инертността отстъпва място на открито заявени самозащитни реакции, какъвто е случаят с налагането на мораториум за продажба на земя на чужденци до 2020 година.

Седмо. В недрата на българския национален характер се зараждат нови явления, които в миналото нямаше как да се проявят. Такива са например ини-

циативността и предприемчивостта. Създаде се ситуация, в която хората не само да работят интензивно, а и да ползват плодовете на своя труд. Частната инициатива е вълшебна сила. Нашето най-голямо богатство е земята, а не фабриките и заводите. Неслучайно България попада сред първите десет страни в ЕС с най-висок дял обработваеми земи. Това показва проучване на Евростат за пространствената рамка на ЕС-28 и за различното използване на земята на територията на Евросъюза[8]. Ние имаме великолепни условия и за развитието на туризма. В България климатът, както и почвените условия са разнообразни. Едни са климатичните особености покрай морето, други са в Дунавската равнина, трети са в Тракия, четвърти – в Софийско. Това разнообразие дава големи възможности, стига да ги използваме ползотворно. Вече може да се печели, а с влизането на недвижимата собственост в обръщение хората ще имат възможност да гледат и повече деца.

Следва да отбележим и възстановяването на благотворителността, прекъсната за периода 1944–1989 г. Вярно, тя е главно по Коледа и Великден, и не в такава степен, в каквато би трябвало да бъде, но я има. При социализма благотворителността се смяташе за буржоазна приумица, за дело на „благородни девици", за лицемерие. Над 1.5 млн. лева е сумата, която бе събрана от кампанията „Българската Коледа 2013", провеждана под егидата на президента.

Изброените фактори ни дават основание да вярваме в бъдещето на българския народ. България и друг път е била изправяна пред тежки моменти и пак е стъпвала стабилно на краката си. Нашата съдба и сега до голяма степен е в собствените ни ръце. Стига да не посягаме на ценностите, които още не сме загубили, а да ги съхраняваме и утвърждаваме. През XXI в. ще бъдем толкова повече европейци, колкото повече сме национално значими, колкото повече сме българи!

[8] http://www.dnevnik.bg/biznes/2013/10/26/2168953_bulgariia_e_sred_stranite_v_es_s_nai-visok_dial/

ЛИТЕРАТУРА

1. *Бунджулов, А.* История на победените. – В: Критика и хуманизъм. С., 1994.
2. *Велев, Гр.* и колектив. Българска национална доктрина. С., 2012.
3. *Митев, Тр.* Българознание. История и теория на българския народностен характер. С., 2015.
4. *Найденов, Г.,* К. Харалампиев. Локални и глобални рискови фактори за развитието на България и света през второто десетилетие на XXI век. – В: Годишник на УНСС, 2015.
5. *Чомски, Н.* Петата свобода, или Власт и идеология. С., 1996.

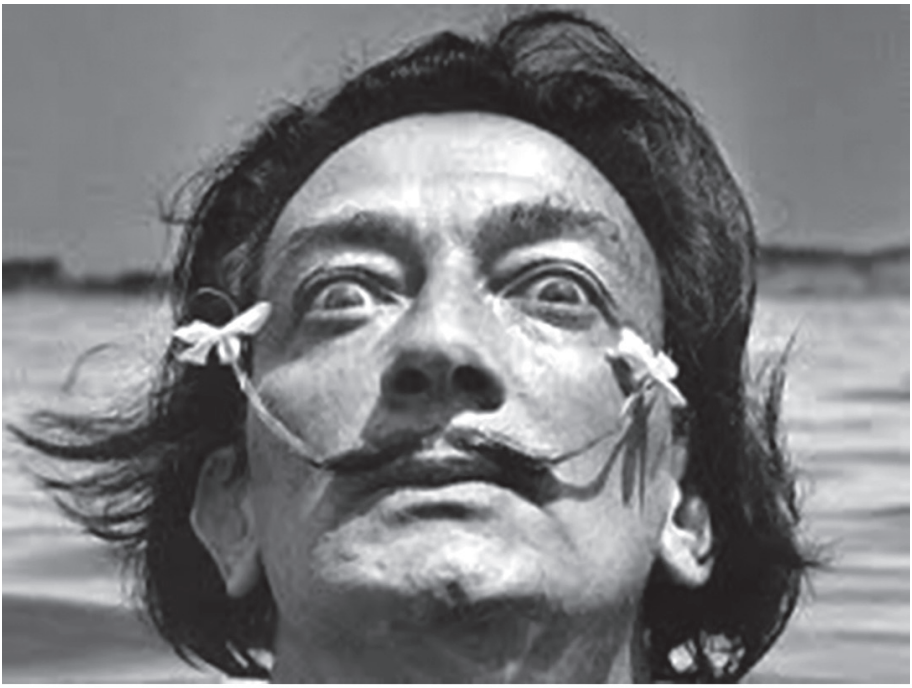

Салвадор Фелипе Хасинто Дали *е роден на 11 май 1904 г. във Фигерас, Каталуния, в семейството на просперираща нотариус. Детството си прекарва в родния си град и в крайбрежното рибарско селце Кадакес, където родителите му, забелязали отрано неговия талант, построяват първото му студио. След време Дали и жена му Гала заживяват в близкото градче Порт Лигат. Много от творбите на художника отразяват любовта му към родните места.*

Младият Дали учи в Общинското художествено училище и едва 15-годишен прави първата си изложба в Общинския театър във Фигерас. През 1921 г. майка му умира, а през 1922 г. Салвадор отива в Мадрид, където учи в Академията по изящни изкуства „Сан Фернандо". Веднага става известен с ексцентричния си вид – дълга коса, бакенбарди, дрехи в стил XIX век. Живее в студент-

ско общежитие, сприятелява се с Федерико Гарсия Лорка и с Луис Бунюел. Увлича се по кубизма, макар да не го разбира напълно, тъй като по това време в Испания няма кубисти. Привлечен е и от дадаизма, който оказва голямо влияние върху по-нататъшното му творчество. Преди последните си изпити е изгонен от Академията заради изявлението си, че никой от факултета не е компетентен да го изпитва.

Салвадор заминава за Париж, където се запознава с кумира си Пабло Пикасо. Сънародникът им, художник и скулптор, духовен баща на съвременния авангард – Хуан Миро, от когото Дали също се възхищава, го въвежда в кръговете на дадаистите и сюрреалистите. През 1928 г. участва в Международната художествена изложба в Института „Карнеги" в Питсбърг, Пенсилвания, където представя известната си творба „Кошница хляб".

През 1929 г. в Кадакес художникът среща Гала Елюар, бедна руска дворянка, омъжена за Пол Елюар. Тя става негова муза и любовница. Когато се престрашава да ѝ разкрие чувствата си, тя му заявява: „Мъничък мой, нима не разбираш, че никога вече няма да се разделим?". Оказва се права. Техният тандем е уникален. Тя го вдъхновява да твори. Става негов счетоводител и трупа милиони от таланта му.

Дали не спира да шокира и изненадва света с екстравагантността и свободата си. Картината му „Енигмата на Вилхелм Тел" обижда сюрреалистите, които го изключват от средите си, но връзката му с тях се запазва. През 1936 г. Дали изнася лекция на Международната сюрреалистична изложба в Лондон, облечен във водолазен костюм. Преди избухването на Гражданската война в Испания той рисува картината си „Мека конструкция с варен боб: предчувствие за Гражданската война", която сп. „Таймс" публикува на корицата си.

Творбите на Салвадор Дали – живопис, графика, скулптура, бижутерия, илюстрации на книги и т.н. , стават световноизвестни.

На 10.VI.1982 г. умира Гала и Дали губи желанието си живот. Оттегля се в замъка Пубол и прави – недоказани – опити за самоубийство. Умира на 23.I.1989 г. и е погребан в криптата на своя Театро-Музео във Фигерас. Завещава цялото си имущество и 130-те си милиона на държавата, а творбите му се разделят между Мадрид и Фигерас.

На негово име е кръстен астероид, открит през 1981 година.

СТИХОВЕ

Тенко Тенев

* * *

От кога не съм ти купувал цветя,
сигурно е станало вечност...
Във вътопа жесток на живота
загубваме чувството нежност.
И ни върти денят в посоки хиляди
с ръбове остри и неприветливи –
между надежди и канари
със застинали в огледалата усмивки...

...И в тази мелница страшна,
наречена тъжно динамика,
забравяме, че имаме приятели,
че не сме ги видели отдавна...

...И размахваме ние ръцете,
сякаш с това ще разбием кошмара.
И ще се извисим над деня
в ранната, в топлата привечер –
като закъснели цветя
в този час, тъжен за нежност!

МОСТ

На баща ми

Ще минават потоци чисти
и реки, отровени от завист.
А този мост, сребърнобял,
ще свети като карарски мрамор.
Ще светлее като водата истинска,
оцелявала в зли и светли векове...

...Ще остане във моста на времето
и душата ти, жадувала висини.

КРАСОТАТА

На Александър Геров

Тя е музиката на живота ни...
Вълнения на устните събрани.
Носим я през целия живот –
в пориви и бръчки издълбани.
Тя не идва лесно, нито изведнъж –
като ручей бял, звънил във дните ни...
Тя е оня изповеден час,
за който всъщност сме живели.
Като венец във слънчевото утро –
изгрява бавно – с полет на пчела,
събирала дъха на дните ни,
усетила на болката жарта.
Трепти и вие се над нас –
като дъга, разплакала дъжда...

... Докосва във зори очите ни,
с вълнения на устните събрани.

МАМА

Някой ме докосва във съня...
Литват бели пеперуди.
Слънцето е слязло до очите ми.
Толкоз близко – жари, жари...
Чувам смях и тихи стъпки.
Утрото ли иде?
Някой слага устни на челото ми.
Някой ме докосва във съня.

ЛЯТО

На Иван Димов

Оронва се бавно житото.
Набъбва в очите, расте.
От светлите златни масиви
в море укротено ще спре.
В море от човешка надежда
и жажда за рождество,
пада бавно умореното слънце
над последното житно зърно.
Разсипало хлебен дъх в полето,
ликува в светлия небосвод...

... Като в картина на Майстора,
като химн на самия живот.

ОТКРОВЕНИЯ

На Тони

Ти си толкова хубава,
в този час мекозвезден...
Събирам те в себе си,
с всички твои думи и жестове.
Изграждам те в душата си,
извисявам те – тихомълком.
Толкова ми е хубаво,
очите пеят слънчево...
Искам света да прегърна,
а всъщност съм в твоите устни...
Меко докосвам изгрева,
тихо долавям думите...

...Извисявам те – тихомълком,
в този свят по човешки звезден!

НЕПОГАЛЕНИ ЖЕНИ

Всички си отиват, аз оставам,
масата е пълна с карамфили...
Веселин Ханчев

Толкова непогалени жени,
че ти става тъжно...
Светът е жаден за ласка,
а ние говорим за планове.
И това е добре.
Но нека да си вършим работата
когато трябва,
когато му е времето.
Но нека,
когато дори гълъбите
се целуват влюбено
и въздухът трепти за ласка...

...Да не чертаем до затъпяване
безконечни диаграми!

НЕБЕ

На Димитър Яръмов

Возвращаеться все, кроме лучших друзей...
Владимир Висоцки

До последния ден, до последния дъх
най-нежният цвят да ни свети.
В небосвода висок
като птица стремително
обичта, обичта да ни носи.
Толкоз много надежда трепти
във висината, натежала от грижи.
Трябват сърце и горещи очи
простичко да я усетим...
Тази земна, добра светлина,
раждаща жажда в душите –
до последния дъх, до последния ден
обичта, обичта да ни свети.

ТАНЦЬОРКИ

Обичам тия тъжни момичета,
с извити като струна тела.
Те стенат и жадуват за ласки –
сред песни и груби мъже,
които с очи похотливи
късат струни от тях.
Самотни като есенни листи,
телата се гърчат сред тях.
Те искат малко, човешка усмивка,
те жадуват за думи добри –
искат да си отидат чисти,
да целунат децата заспали...

...И красота от тях да блести!

БУЛЧИНСКО ХОРО

Играе булката,
играе своето хоро.
Сватбарите отпиват
глътка вино...
И казват:
– Ще е на добро.
На берекет ще е,
на Рождество.
Играе булката,
играе...
Под погледа на свекър
и свекърва,
в едно човешко зарево.
Играе булката,
играе...

...Тъй дълго чакано хоро!

ПОСЛЕДНА КРЕПОСТ

На Димитър Бечев

Останаха руини, железа...
И белези от незабрава.
Чутовни песни, мъжки небеса
и женски устни, чакащи в нощта...
...Къде си, вяра, с пръст покрита,
къде си, обич – незарита?
И пилето пищи във мрака,
и няма кой кого да чака.
... А знамената мокри и протрити
са станали възглаве за бащите.
И поздрав към децата неродени
да не забравят тъжните недели.

... И вземайки утеха от пръстта,
да пазят знамето на крепостта!

17 август 2014 г.
Ямбол

***

Красив е този безпорядък.
Привиден хаос, светлина...
И безметежност във предела,
и тази чиста синева,
която меко те обгръща...
...И ставаш фин – като глухарче,
и си готов да отлетиш –
между небето и земята
с един въздушен експлозив –
наречен стих, мечта и песен,
наречен Обич и Тъга,
която тихо те прорязва,
по билото на вечерта.
...Смирен от тази яснота,
от простотата на нещата –
пристъпваш тих и извисен...

...В пространството и на земята.

ТИШИНА

В памет на Петър Дънов

Вървях сред сенокосен мрак
в очакване за обич сред тревите.
Душата ти, обречена на хлад,
чертаеше най-искрени пътеки.
Гласът ти беше мек –
от светлина,
и думите пастелни като есен...
И чезнеше от мене тъмнина –
събирана от дните ми без песен.
И виждах път,
извиващ в хоризонта –
от обич, от тъга и от умора.
И като селянин,
несвикнал със самотата,
душата ми на тебе проговаря...

...И идва оня тъй обичан час,
когато чувам шепот от тревите,
когато имам да ти кажа думи,
а вятърът заспива във косите.

АВТОПОРТРЕТ

Аз имам биография и съм горд с това...
Андре Малро

Във дебрите на мрак и самота
душата хвърля меки обелиски...
Сред нежната и плавна тишина
едно докосване ни прави близки...
Едно докосване... И полет към света
чертаят твойта жизнена спирала.
Небрежно колелото се върти,
изгрява слънце...

...И внезапен дъжд вали!

СБОГУВАНЕ С ХРИСТО ФОТЕВ

Чаткат подковите към небесното Равадиново.
Колесницата е бавна и тъжна.
Блести пътят, осеян от мрамори,
отива си Христо Фотев...
Понесъл морето, звездите
и усмивката на Петя Дубарова,
пътува към един по-истински Свят,
където Душата му ще почива,
сред бели вишни и юлски сняг!

29 юли, 2002

СПОМЕН ЗА ГЕОРГИ МАРКОВ

По хълмовете здрачни, тънкорунни
стадата уморени се завръщат...
И вакли овчари бленуват
по недостижимите жени на Варшава...
...А твоите очи, уморени от поредния покер,
от упор ни питат:
– Докога ще се стеле мъгла над България,
докога ще е тъмно в душите ни бели,
докога ще умираме всеки ден хиляди пъти...
...Мълчат здрачните хълмове,
Лондон ни гледа строго с монокъла,
стадата отдавна ги няма,
на овчаря направиха помен,
само ятото гарвани черни...

...Георги Марков отдавна го няма,
жив е само споменът бял
за тези жени на Варшава!

СПРЕТЕ ГЕНОЦИДА НА БЪЛГАРСКИЯ СПОРТ

Христо Меранзов

Христо Меранзов *– старши научен сътрудник, дпн, дългогодишен зам.-председател на БСФС по учебно-спортната работа, ръководил внедряването и усъвършенстването на системите за детско-юношески спорт и за олимпийска подготовка. Бил е председател на Българската и зам.-председател на Международната федерация по вдигане на тежести. Автор е на десетки книги, монографии, статии и др., между които: „За славата на спорта и честта на родината" (1974), „Система за олимпийска подготовка" (1976), „Анализ на програмата и участие то на България на олимпийските игри" (1980).*

През последните години все по-рядко говорим и пишем за спортните успехи на българите. Поколения деца и юноши не са виждали актуални олимпийски шампиони в индивидуалните спортове и национални отбори – медалисти по спортните игри. У младите хора се създава комплекс, че сме нация без традиции и без качества да се състезаваме наравно с най-добрите, или, с други думи, че не сме спортна нация. Това не е вярно. Няма го обаче Паисий Хилендарски да произнесе знаменитото питане: О, неразумни и юроде! Защо се срамуваш от своето спортно минало? Българският спорт има славна история, а България бе в олимпийската десятка на най-силните спортни нации в света в продължение на три десетилетия.

От Златния век до кризата на българския спорт

Преди олимпиадата в Пекин през 2008 г. в отворено писмо до президента Георги Първанов пледирах за „необходимостта от обективна оценка на състоянието на българския спорт и предприемане на мерки за възстановяване на международните му успехи", а след олимпиадата в списание „Понеделник", бр. 8/9, 2008 г., писах, че „нашият спорт се връща на равнището си от петдесетте години, когато се разчиташе предимно или само на борбата. Още по-лошото е, че ако продължаваме да се спускаме така главоломно надолу, ни грози опасността да останем и без борбата".

За съжаление 4 години по-късно констатирах, че „по-лошото" е станало. Само един медал от борбата

и пълно фиаско на олимпийския ни спорт от 63-то до 68-о място в класирането на нациите по медали в Лондон през 2012. Пак за съжаление установявам, че се случва и най-лошото – и след Пекин, и след Лондон нямаме обективна оценка на състоянието на българския спорт.

Обективната оценка изисква да признаем, че вече над 20 години българският спорт се намира в непрекъснато задълбочаваща се криза и не става дума за отстъпление, когато може да се борави с проценти, а за катастрофален срив – всички показатели падат с много пъти. Разрушена е не само националната спортна система, а и почти всичките нейни подсистеми – тренировъчен процес, работа с резерва, спортно-състезателен процес, научно осигуряване, медицинско осигуряване, финансиране, материална база и техническо осигуряване, както и структурите и механизмите за тяхното управление.

Премиерът Б. Борисов в интервю пред в. „7 дни спорт" от 18.VIII.2012 г. прави интересно откритие: „В момента големите държави всъщност работят по програмите и по начина, по който се работеше навремето в България." Да, така е. Констатацията е точна. Въпросът е: защо се отказахме? Случайно или систематично унищожавахме националната спортна система?

Моят отговор е, че нито успехите до 1990 г., нито непрекъснато задълбочаващата се криза след това са случайни. В книгите „За славата на спорта и честта на родината" (1974), „Система за олимпийска подготовка" (1976), „Българският спорт" (2008), „Златният век на българския спорт" (2012) и „Да върнем спорта на обществото" (2013) съм описал как бе изградена и как ефективно функционираше националната ни спортна система до 1989 г. Сега ще се опитам да разкажа онова, което зная за нейното ликвидиране в края на миналия и началото на настоящия век, или за СПОРТНИЯ ГЕНОЦИД (справка Уикипедия) В БЪЛГАРИЯ.

Кой поръча и дирижира този геноцид? Генерално това е ръководството на Съюза на демократичните сили (СДС), поръчител е Филип Димитров (Ф. Д.) – председател на СДС и министър-председател на България до 1992 г., а физическият извършител е Цвятко Бърчовски – министър на спорта по това време. Кой е Филип Димитров? Ето как го характеризира Паун Цонев, виден български публицист, журналист и писател, в статията си „Ибо доживяхме, господи – Ф. Д. в Конституционния съд!" във в. „Труд" от 23.IX.2015 г.: „Ф. Д. ... ще остане в новата история на България като премиера, при когото започна жестокият погром върху държавността, икономиката и селското стопанство на страната. Погром, трасиращ пътя на България до сегашното ѝ унизително положение на абсолютен европейски аутсайдер." Ще добавя само един щрих – това е премиерът, който поръча спортния геноцид в седмата по сила спортна нация в света, будеща възхищение и завист със своите 35 медала и 10 олимпийски титли на Олимпиадата в Сеул през 1988 г., и трасира пътя ѝ към нейната олимпийска голгота в Лондон през 2012 г., където тя се свлече до 63-то–68-о място без титла и само с 2 медала.

Ето какво ми разказа по този повод вече покойният проф. Георги Кабуров – бивш ректор на НСА. Министър-председателят Ф. Д. го кани на среща и му предла-

га да стане министър на спорта с две главни задачи – да разгони комунистическата спортна номенклатура от горе до долу и да ликвидира БСФС като комунистическа креатура. Професорът отговаря, че той макар и безпартиен, е един от тези кадри, които са работили и създавали високоефективна национална спортна система, която се ползва с авторитет и признание в спортния свят. Що се отнася до БСФС – това е обществена самодейна спортна организация със структурни подразделения в цялата страна и един държавен орган не би я заместил пълноценно. На декларацията на проф. Кабуров, че той не може и не желае да разгонва кадри, с които е работил, а част от тях създавал като университетски преподавател, и да ликвидира ефективно действаща спортна система, министър-председателят отговаря да не се безпокои, защото Атанас Георгиев ще бъде зам.-министър и той ще свърши тази работа. В такъв случай го назначете за министър, казва Кабуров, благодари за вниманието и отказва министерското кресло.

СДС назначи за министър Цвятко Бърчовски – един от големите български баскетболисти, спортист и треньор, и за негов заместник Атанас Георгиев. След като Цвятко Бърчовски пое властта, бе даден старт на геноцида на националната спортна система. БСФС бе лишен от държавна субсидия, федерациите бяха принудени да се съгласят да бъдат придатък на Министерството, а окръжните структури, физкултурните дружества и техните спортни секции заедно с физкултурните колективи, групи, кръжоци и други низови (първични) звена бяха ликвидирани. В изпълнение на закона „Лучников", който изисква от 01.I.1993 г. БСФС да прекрати съществуването си и да се ликвидира имуществото му, започна разграбването и унищожаването на спортната база, а стотици кадърни треньори бяха принудени да търсят реализация в чужбина. Два пъти СДС съставя правителство: 1991–1992 г. с министър-председател Филип Димитров и 1993–1994 г. с министър-председател Любен Беров и с Цвятко Бърчовски министър на спорта и 1997–2001 с Иван Костов – министър-председател, Цвятко Бърчовски – министър на спорта (1997–2000) и после Симеон Спасов (2000–2001). Въпреки непрекъснато задълбочаващата се криза СДС нито промени спортната си политика, нито набеляза мерки за излизане от нея. Нещо повече. Четири-пет пъти се сменят лидерът и ръководството на партията и не се намери човек, който да поиска преразглеждане на провалилата се концепция. От 1997 до 2002 г. президент на България бе Петър Стоянов от СДС. Той е бивш волейболист и бивш зам.-председател на волейболната федерация и се предполагаше, че ще помогне на спорта. Вицепрезидент по това време бе Тодор Кавалджиев – мой съученик от Харманли. Поисках среща с него и му дадох 3 страници текст – моите оценки за състоянието и идеи за промени в националната спортна система – с молба да го предаде на президента. Очаквах да има някаква реакция. Минаха 3–4 месеца и научих, че Петър Стоянов е разговарял по този проблем с лидера на СДС и министър-председател Иван Костов, който му е дал да разбере какво да прави – да продължава да поздравява спортистите при успехи и да не се занимава с глобалните проблеми на спорта. Стана ясно. Тази партия каквото е могла, е направила (навредила) и на нея не може да се разчита.

Четири години (2001–2005) управлява правителството на НДСВ с министър-председател Симеон Сакскобурготски и спортен министър Васил Иванов-Лучано. През този период имаше известно смекчаване на санкциите към обществените организации и плахи опити за сътрудничество с БСФС, като даже в последния ден на мандата си (16.VIII.2005) министърът му дава лиценз и благодарствено писмо до председателя, в което пожелава „на целия екип на ръководената от Вас федерация много бъдещи успехи". Да, точно така, федерация, а не съюз, с който имаше подписан меморандум за основните положения за съвместна дейност и който явно е останал в папката, но не и в съзнанието и в ежедневието на министъра.

Парадокс е, че Българската социалистическа партия, наследничката на Българската комунистическа партия, която бе управляваща партия по времето на златния век на българския спорт, също мълчи. И... бездейства. Или ако действа – не е в правилната посока. Обикновено в годината преди избори се приема предизборна платформа, в която се критикува състоянието на спорта и се обещават реформи, а след изборите, ако е във властта, БСП не променя съществуващия модел, а ако е в опозиция, продължава да го критикува. Така БСП пропилява доверието на милиони любители на спорта и на спортисти, които очакваха тя да върне възможността за спорт на българите и спортната слава на България. Нейната предшественичка успя при тоталитарната форма на управление на държавата да даде спортната дейност на обществото, а не на държавната администрация и нещо повече – да делегира държавни функции на обществената спортна организация и над 30 години да осигури стабилност на националната спортна система. Жалко за спорта, жалко за България. Казвам това, защото на ръководителите на тази партия нееднократно бе подсказвано и казвано, че спортната ни политика е грешна.

Ще изложа и някои от опитите си да предизвикам дискусия и промяна на визията на БСП за състоянието и бъдещето на националния спорт. В периода от 1995 до 2001 г. при председатели на партията Жан Виденов и Георги Първанов участвах в обсъждането на проектите за предизборни платформи, по-специално на раздела за спорта, и аргументирано настоявах за промяна в модела на управлението на националния спорт, но безрезултатно. Потвърди се отново моята теза, че бъдещето на спорта не е партийно-политическа задача, а обществена повеля. Реших, че президентската институция, а не партиите, че президентът, а не партийният лидер, трябва да инициират национална дискусия за изработване на спортна доктрина и за постигане на консенсус за нейното приемане. Вече споменах как се провали опитът ми да ангажирам за тази цел президента Петър Стоянов. Оставаше да опитам и при президента Георги Първанов – бивш председател на БСП. Този път чрез отворено писмо, публикувано в бр. 27 от 28.I.2008 г. на в. „Труд", но отново мълчание.

Когато лидер на партията бе Сергей Станишев, председател на Съвета по спорта на БСП беше Георги Мърков – олимпийски, световен и европейски шампион по борба. Той ме покани на няколко заседания на Съвета, включително и когато се обсъждаше спортният раздел на предизборната платформа за парламентарните избори през 2014 г. На заседанието изложих описаната вече концепция и подчер-

тах, че за да се реализира тя, трябва председателят на партията лично да се ангажира. По-късно се договорихме Мърков да поиска среща-разговор със Станишев и ние двамата да го убедим да поеме личен ангажимент. Това не стана. Коментарите тук са излишни, защото е видно, че със своето бездействие БСП става съучастник в спортния геноцид. В трите нейни правителства министри на спорта бяха:

– Христо Христов в правителството на Жан Виденов. Той бе непознат за спорта, стоя в Спортната палата като чуждо тяло, не направи нещо запомнящо се и си остана непознат за спортната общественост.

– Весела Лечева в правителството на Сергей Станишев – популярна в спортните среди, вицеолимпийска, многократна световна и европейска шампионка по спортна стрелба, посрещната с очаквания за сериозни реформи. В началото на мандата ѝ имахме делови разговор, в който се опитах да ѝ внуша да възстанови статуквото на БСФС и да назначи за главен секретар на Министерството независим експерт с перспектива той да остане на поста поне десетина години, независимо от цвета и идеологията на управляващата политическа сила, тъй като това е един от вариантите да се стабилизират взаимоотношенията между държавната администрация и спортната общественост. Това не стана, бяха направени някои промени, но те имаха временен характер или не засягаха модела на националната система.

– Мариана Георгиева в правителството на Пламен Орешарски (мандат на БСП) – непозната и неприета от спортните среди. Ще се запомни с някои популистки идеи и продиктувани отвън мерки и действия, които не засягаха същността на системата.

През 2009 г. ГЕРБ спечели изборите и състави правителство. Ние, спортните деятели, видяхме светлина в тунела и се надявахме най-после да започне реформирането на спорта. Първо, лидерът на ГЕРБ Бойко Борисов е спортен човек – състезател, треньор и председател на федерация, а неговият заместник Цветан Цветанов е възпитаник на НСА. Второ – предизборната им платформа обещаваше реформи в правилната посока. И трето, Бойко Борисов стана премиер, Цветан Цветанов – вицепремиер, а министър на спорта – Свилен Нейков, доцент в НСА, старши треньор на Националния отбор по гребане и избран за треньор № 1 на страната за 2008 г. Прекрасна комбинация. По-добра не сме имали и надали някога спортът ни ще има втори подобен шанс.

В духа на платформата бяха разработени и приети от Народното събрание стратегия за развитието на физическото възпитание и спорта за периода 2012–2022 г. и изменения и допълнения в Закона за спорта (утвърдени на 09.XI.2012 г.). В тези документи има добри постановки, чието прилагане би помогнало за създаване на условия за реформи.

Позволявам си да коментирам някои от тях, за да се видят парадоксите в нашия спорт. Нормативните документи поставят в центъра на системата националните обществени спортни организации, а в модела и в практическата работа по прилагането им те са в периферията, изтикани в ъгъла или ги няма. Изисква се

децентрализация, а в практиката няма никаква структура на областно и общинско равнище, докато всичко е централизирано в Министерството. Изисква се разширяване на доброволчеството в спорта, а се шири бюрокрацията и се издига ролята на негово величество чиновника вместо на методиста и командира на производството – треньора. Тръби се за икономии и ефективност, а медалите ни са със стотици или дори с хиляди пъти по-скъпи от преди. Възникват логичните въпроси – кой пречи на изпълнението на нормативните документи, какви интереси се задоволяват и докога обществото и държавата ще търпят тези парадокси? И накрая – в демократична България държавните интереси в спорта се защитават от мастодонта Министерство за младежта и спорта, а интересите на обществото – от над 100 обществени национални спортни организации – и поради факта, че те нямат единен национален координатор, тази роля се изпълнява от ММС. Тъй като поднормативните документи се изготвят и утвърждават от него става ясно, че те отразяват позициите едностранно, т.е. без коректив и без съобразяване със становището на самодейния спорт.

Ето как и ГЕРБ разочарова деятелите, спортистите и любителите и зае достойно място в редиците на извършителите на спортния геноцид. За второто правителство на ГЕРБ с министър Красен Кралев няма да пиша, защото е отскоро министър и защото от изказванията и действията му не мога да разбера посоката и същността на реформата, която ще прави и дали има намерение да я прави.

Защо политическите сили (управляващи и опозиция) не реагират адекватно на провалите в спорта и какви са причините за продължаващия геноцид? Вероятно те са комплексни – икономически, корпоративни и политически. Най-страшното е, че в реализирането на тези интереси те използват държавата с всички нейни механизми – властови, законодателни, контролни и административни. Никой от политическите лидери не говори за смяна на модела. Той е бетониран, защото обслужва индиректно лични и политически цели на властимащите.

Не мога да подмина и ролята на ръководителите на сегашното БСФС, което пази марката на онова БСФС, сътворило златния век. От 21.XI.2002 г. председател на съюза е проф. Светослав Иванов, а негов заместник е Георги Натов. Те ръководят организацията през втората половина на непрекъснато задълбочаващата се криза. Преди тях, през първата половина, се смениха 6 председатели и техните екипи – Георги Христов, Груйо Юруков, Цветан Цветанов, Никола Хаджиев, Йордан Костадинов, Валентин Заяков. Всички те бяха принудени да воюват за правото на съществуване и запазване на онова, което все още не бе разграбено или разрушено. Проф. Иванов и екипът му успяха да запазят едно модифицирано и силно окастрено БСФС, изолирано от държавните управленски структури и съществува от дивидентите от забравената в процеса на разграждане, разпродаване, приватизиране или одържавяване база. В този му вид и без никаква държавна подкрепа БСФС успя да върне една много малка част от заграбените обекти, да възстанови редовното функциониране на Общото събрание, да привлече като членове част от федерациите, обединените спортни клубове и някои клубове по вид спорт; БФС

помогна за възстановяване на някои състезания от спортния календар, участва активно в Европейската неправителствена спортна организация (*ENGSO*); той поддържа не само спомена, но и идеята за необходимостта от връщането на обществения характер и същност на националната спортна система. За стореното – благодарност. Кой обаче, ако не те, трябваше да тръби тревога пред обществото за унищожаването на едно национално богатство и да води борба за възраждане на националния спорт? Нека вземат пример от реакцията на привържениците на ЦСКА в цялата страна, когато през 2015 г. отнеха лицензa на футболния им клуб – протести, шествия, митинги, хореографии по мачове, плакати, постери, медийни и интернет акции и т.н. Те информираха и направиха съпричастни към проблемите си не само своите фенове, а и хиляди фенове на други клубове и спортове.

Странно е мълчаливото безразличие на Българския олимпийски комитет (БОК) и на фондация „Български спорт"(ФБС), с което те се отнасят към системното унищожаване на спорта. Явно ръководителите и на двете организации не оценяват опасността от фалит, при който едните няма да има кого да водят на олимпиади, а другите – кого да награждават.

Всички политически партии – управляващи и опозиция, и изброените дотук министър-председатели и министри на спорта, ръководители на БСФС, на спортни съюзи и федерации, на БОК и на ФБС, със своите действия или бездействия са отговорни за продължаващия геноцид на спорта в България.

Битката за възраждане на спорта ще бъде трудна. Ако не се намери държавен ръководител с авторитет и обаяние, който да инициира и оглави национален инициативен комитет да спре този геноцид. Ще трябва да се търси вътре в спорта обединително възродително движение. Ще подчертая, че това е много труден процес, но мисля, че мисията е възможна. Защо?

1. Защото след като обществената форма на управление на националния спорт успя да се наложи в условията на тоталитаризма, логично е при демокрацията обществото да е по-силно и да се справя по-добре с управлението на една напълно самодейна социална система.

2. Защото нашата система или отделни нейни подсистеми бяха успешно пригодени и внедрени в някои от най-развитите демокрации – във Франция, в Италия, Англия и др., което показва, че няма несъвместимост между нашата система от златния век и развитата демокрация в света.

3. Защото Полша и Унгария извършиха спортни реформи, адаптирайки основите на функциониращите у тях до 90-те години на миналия век национални системи към демократичната форма на управление на държавите им след това, и запазиха тези позиции и досега.

Като човек, ръководил проектирането и изграждането на обществената спортна система от миналия век, си давам сметка за трудностите, неверието, обструкциите и неистовата съпротива, които ще съпътстват възраждането ѝ, но не виждам алтернатива. И колкото по-рано се започне, толкова по-добре. Иначе не е далече времето, когато по модерно построените зрелищни спортни съоръжения

(зрителни зали) ще гастролират само чуждестранни циркови артисти, т.е. спортисти, които ще забавляват българската публика, а българите ще бъдат лишени от възможността да откриват, развиват и показват спортния талант на нацията си.

За нов модел на националната спортна система

1. Същност, съдържание и предназначение на националната спортна система.

Физическата или двигателната активност се постига чрез физически упражнения и спорт. Практикуването на физически упражнения и спорт (обучение, тренировка, състезание) е производственият процес в спорта, който носи здраве, спортни постижения и престиж.

Физическите упражнения са характерни за класно-урочните занимания в учебните заведения, в армията и полицията, в лечебните заведения и във фитнес центровете. Следователно те са задължение на държавните органи и на бизнеса (фитнес центрове), както и на индивида в напреднала възраст, когато вече не може да спортува.

Спортът се практикува от ранна до напреднала възраст. За да се постигне това, е необходимо в ранна възраст човекът да бъде обучен технически и мотивиран да спортува за здраве и за спортни постижения. По-късно тези, които имат качества и талант, попълват редиците на елитния или на професионалния спорт, а останалите – на аматьорския спорт. Чрез спортуването се решават проблемите на физическата дееспособност на нацията и се отстоява националният спортен престиж. Спортносъстезателната дейност способства и за възпитаването на морално-волеви и патриотични качества у занимаващите се и у зрителите. Това многообразие на съдържателната същност на двигателната активност диктува необходимостта от разнообразни форми и структури за практикуване на физически упражнения и спорт, както и формиране на подсистеми в рамките на националната система – спорт за всички, детско-юношески спорт, ученически спорт, студентски спорт, аматьорски спорт, професионален спорт и др. Поради тази причина и поради комплексния характер на учебната, тренировъчната и състезателната дейност, спортът е задължение и отговорност на обществото, на държавата, бизнеса и личността.

В Конституцията на Република България е записано, че физическото възпитание и спортът са дело и отговорност на държавата, обществото и индивида. Тази „Света Троица" липсва в днешния модел на управление на българския спорт. Има я само държавата, която не може да замести обществото и да действа от името на индивида, ако не е упълномощена за това. Следователно, когато казваме, че обществото трябва да заеме своето място, то е защото по същество то контролира и държавата, и личността. Не може българският спорт, като социално явление, да бъде дело само на държавните управленски органи, а не и на цялото общество. Навсякъде по света спортът се възприема като обществено явление и се ръководи от обществото.

В стратегии, концепции, закони и други нормативни документи се подчертава ролята на държавата за създаване на правни, финансови, материални и други

условия за практикуване на спорт за здраве, за високи постижения и за правото на самоуправление на обществените спортни организации по отношение на развитието на спорта. Така е било и у нас – и в монархическа, и в тоталитарна България. Ето защо се налага да приложим балансиран подход при смяната на модела и при реформирането на националната система. В него следва да се очертаят доминиращите функции на държавните органи в практикуването на физически упражнения и правенето на национална спортна политика и на спомагателните им функции в управлението на самодейния спорт. На държавния спортен орган, вместо да управлява самодейния спорт, да се възложат истинските държавни проблеми в спорта – формиране на държавната политика, изграждане на нормативната база, строителство и поддържане на спортната база, финансово и научно осигуряване, контрол по прилагане и спазване на закона и постановленията и на другите държавни нормативни актове.

Обществените спортни организации трябва да поемат фундаменталната отговорност за цялостното развитие на спорта в страната – спорт за здраве, детско-юношески спорт, високо спортно майсторство, професионален спорт и подготовка на националните отбори. Тук са нужни два вида организации: специализирани по отделни спортове – федерации (съюзи), и единна национална комплексна спортна организация по всички видове спорт на национално, областно, общинско и низово териториално равнище. Двата типа организации следва да имат юридическа, административна и финансова самостоятелност и лостове за координиране и взаимен контрол. Те следва да осъществяват взаимодействие с останалите неспортни обществени организации (синдикални, младежки), с държавния спортен орган, с ведомствата и с общините по развитието на самодейния спорт в страната. Тези два типа спортни организации трябва да реанимират производствения процес в спорта – обучение, селекция, тренировка и състезания, и да осигурят възпроизводството на спортисти от висока класа. Освен това да разработят и предложат стратегия за развитието на спортовете по вертикала и хоризонтала, т.е. по отделните спортове и комплексно по територии и ведомства.

Най-напред, разбира се, следва да се опишат моделът и структурата на националната система, след което да се формулират и декомпозират целите и функциите на отделните подсистеми и йерархически равнища и техните взаимозависимости, или, с други думи, да се субординират всички субекти на националната спортна система.

2. Доктрина или закон.

Тези постановки следва да намерят място в съответните нормативни документи, които да задължават, да поощряват и да улесняват трите субекта в реализацията на техните права и задължения. Реформираният модел и реформата на самата система следва да предпазват спорта от външни намеси – политически, идеологически, религиозни, расистки. За да стане това, е необходимо те да бъдат утвърдени със съответни национални, а не партийни, документи

(концепция, стратегия, манифест, закон, доктрина). Всички идеи за реформиране на българския спорт – управленски, научни, методични, трябва да съответстват на прогнозите за прогреса на световния спорт за период от 10 години, а не на нашите спомени от 1988 г. Нещо повече – наша цел следва да бъде не постигнатото от най-добрите в Лондон през 2012 г., а прогнозата за бъдещето на световния спорт след 10–15 години.

В този контекст трябва да се разглеждат и лансираните стратегически и тактически идеи за реформиране на националната спортна система. С други думи казано, не трябва да рециклираме стари наши и чужди образци, а да ги използваме като база за надстрояване на прототипа на бъдещите технологии и инструментариуми в спорта.

3. Поощрителен, разрешителен, забранителен или мотивиращ характер.

Практикуването на физически упражнения и особено на спорт е самодейно и напълно доброволно. Това е аксиома, която трябва да се спазва във всички нормативни документи.

Забранителният и разрешителният стил в текстовете на нормативните документи е характерен за линейните структури (армия, полиция) и за съдебно-наказателната документация.

За самодейните структури и доброволческата дейност се прилагат поощрителни и мотивационни текстове. За провеждането на състезания, тренировки, щафети и т.н. в дадено населено място, учреждение, учебно заведение и други подобни не трябва да се иска лиценз. Тези дейности трябва да се улесняват, а не да се затрудняват.

3.1. Водещи в работата по проектодокументите трябва да са спортните експерти и дейци, защото те най-точно могат да формулират работещите правни норми, необходими на спорта.

Когато се подготви целият проектодокумент, той следва да се подложи на юридическа и стилова редакция, след което отново да се обсъди и приеме от експертен спортен съвет и чак тогава да се изпрати в парламента. Важното е да няма двусмислие или възможности за противоположни или взаимноизключващи се тълкувания.

3.2. Трябва да се възстанови престижът на треньорската професия.

Необходимо е да се върнем към добрата стара практика от втората половина на миналия век, когато държавата осигуряваше фонд „Работна заплата” (ФРЗ), националната спортна организация (БСФС) – щата на треньорите в детските и специализираните спортни школи, а МОН (МНП) – на ученическите спортни школи. Финансирането да бъде целево и осигурявано от центъра, както бе тогава. По този начин на местно равнище парите не могат да бъдат отклонявани за други цели или да се присвояват. Треньорите – щатни, хонорувани или на доброволни начала и спортни инструктори на обществени начала имаха статут на командири на производствения процес.

Щатните треньорски бройки на БСФС бяха концентрирани в школите, в центровете и в съветите за високо спортно майсторство на Дружества за физическа култура и спорт (ДФС). Общият брой на треньорите през 1983 г. бе 3019. Те работеха във всичките 990 ДФС в страната и бяха концентрирани в следните 4 категории:

Екстрена категория – 34
Първа категория – 70
Втора категория –120
Трета категория – 766

В последната категория имаше треньори само за деца и юноши, които работеха за масов спорт в тази възраст и подготвяха кандидати за спортните училища и за юношеските отбори на ДФС. Благодарение на това разпределение на работата през 1989 г. имахме: в детски спортни школи (ДСШ) – 110 562 тренiращи, в ученически спортни школи (УСШ) – 37 920, в специализирани спортни школи (ССШ) – 25 588, в спортни училища (СУ) – 15 966 и в юношеските отбори на ДФС – 8151, или всичко 198 187 редовно тренiращи деца и юноши.

3.3. Да се финансира самоуправляващата се система, а не на парче и по принципа „нашите са по-наши".

През септември 2015 г. посетих стадиона на гр. Хисаря. Кипеше работа по неговото ремонтиране. Разбрах, че финансирането е с европейски пари. А защо се прави всичко това, след като Хисаря няма футболен отбор и школа в нито една от областните групи и не се организират общински първенства? Защо се строи? Явно някой има интерес от този ремонт. Получава се комисиона, после се прави търг за продажба и пак комисиона или подкуп и накрая се продава на безценица. Вероятно подобна схема се използва и другаде. Мисля, че управлението на финансите в тази сфера страда от много недъзи. Не мога да си обясня как така сега се харчат повече пари, а резултатите са многократно по-малко. Управниците са длъжни да кажат къде отиват парите.

3.4. Професионален и олимпийски елитен спорт. В периода до 1984 г. МОК се придържаше към правило 26, което не допускаше професионални спортисти в олимпийските игри. Това затрудняваше и забавяше напредъка на олимпийския спорт. Реакцията на отделните държави към тази забрана бе различна – едни я спазваха, други я нарушаваха или я заобикаляха. Ние създадохме категорията на т.нар. държавни аматьори, които бяха по същество професионалисти, но с различен статут от статута в западните страни. Имахме щатове, категории и правилник за морално и материално стимулиране. През 1984 г. МОК отмени правило 26 и допусна професионалните спортисти на олимпийските игри. Ние премахнахме категорията „държавни аматьори", а заедно с нея и категорията „ведомствени спортисти", и не създадохме нов алтернативен регламент, щат и статут на елитните си спортисти. Това ни постави в много неравностойно положение и намали шансовете ни да се борим за призовите места. Показателен е примерът на Италия, която възприе нашия модел за ведомствения спорт от миналия век. Ето какво каза Елена Шаханова – кореспондент на БНР в Италия, за състава на италианската олимпийска делега-

ция „Рекорден е броят на военизираните спортисти – една форма, позната у нас от близкото минало, която италианците успешно прилагат в индивидуалните спортове с цел осигурена подготовка и бъдеще. Резултатът е налице: 183-ма спортисти от общо 291, равно на 63%, са представители на армията, военноморския и военновъздушния флот, полицията, карабинерите, държавното горско стопанство, съдебната и финансовата полиция, като от последния корпус представителите са най-много – 43 души." Нямам представа колко процента от медалите за Италия са спечелени от представителите на тези ведомства, но за да подкрепя Шаханова, ще кажа, че в Сеул през 1988 г. 88,70% от медалите (35) и от точките (247,80) за България са спечелени от представителите на териториално-ведомствените физкултурни дружества – ЦСКА, „Левски", „Славия", „Академик" от София и „Тракия", Пловдив, „Черно море" и „Спартак" – Варна. Не зная как са устроени отборите в италианските ведомства, но ще посоча, че нашите ведомствени отбори бяха изцяло комплектувани – започваше се с подготвителните детски групи и детските спортни школи, преминаваше се през нарочно назначените селекционери за деца към спортните училища и интернати, треньорите в СУ, отборите за деца, юноши, младежи и девойки, мъже и жени на дружествата, през ведомствените проектоолимпийски отбори на министерствата на отбраната, на вътрешните работи, на транспорта и транспортни войски, на образованието и на строителните войски и се стигаше до националните отбори. Всички тези дружества се обслужваха от научно-приложни лаборатории и центрове и от медико-физкултурни диспансери.

3.5. Спортното състезание – стимул за спортиста и емоция за зрителя. Състезанията не са само демонстриране на спортни постижения и зрителски преживявания, а и мощен фактор за привличане на нови спортисти и любители. Тренировката и състезанието са двата най-важни компонента на спортната подготовка. Това е аксиома в целия свят. Ще поставя акцент върху комплексните спортни прояви. Олимпийските игри – летни и зимни, се организират на всеки 4 години. Континенталните и регионалните игри – на 2 или на 4 години, игрите на британската общност – на 4 г., и т.н. В много държави има такива национални спортни игри. По подобие на олимпийските игри се провеждат световни игри по неолимпийските спортове. Всичко това стимулира прогреса на световния спорт. МОК и международните спортни федерации по олимпийски и неолимпийски спортове имат добре координирана система на спортните състезания в света.

Подобна система имаше и у нас в миналото. Сега не само липсват комплексните спортни прояви, а изчезнаха и първенствата на областно и общинско равнище по отделните спортове. Да не говорим какво е положението в селата, предприятията, кварталите, учебните заведения и т.н. Мисля, че е крайно време да се обсъди възраждането на комплексните национални спортни игри от миналото – национални сборове (спортни, туристически), спартакиади и др. По модела на европейските олимпийски игри в Баку през 2015 г. да организираме всяка следолимпийска година Българска национална олимпиада. Тя ще бъде преглед на спорта през миналия и старт в новия олимпийски цикъл и незаменим стимул за привличане на

местната администрация и общественост към активно подпомагане на аматьорския спорт в региона.

Следва да се помисли и за балкански олимпийски игри, или Балканиада. Спортът на Балканите като цяло също е в криза. В Сеул Балканите печелят 74 медала, а в Лондон 27. С други думи, всички балкански страни сме заинтересувани да търсим заедно пътища за излизане от кризата. Иначе главна цел на полуострова ще продължи да бъде спечелването на квоти за участие, а не спечелването на олимпийски медали.

3.6. Държавното управление на самодейния спорт през прехода се провали. БСФС в края на петдесетте години обедини усилията на спортните федерации, на дружествата и на окръжните съвети на БСФС. Ангажира държавните органи и ведомства, окръжните народни съвети и общините, младежките и синдикалните организации, за да се издигне равнището на спорта до световните стандарти. Често ме питат как стана възможно обществена организация като БСФС да реализира мащабна и със стратегическо значение реформа през шейсетте години на миналия век. Нали над нея бяха правителство и партия, която създаде тоталитарен режим на управление на обществото. БСФС като спортна организация нито имаше за цел, нито можеше да се бори за промяна на държавното управление или да променя обществото. Тя можеше единствено да се адаптира към тях и да ги използва за благото на спорта. Двамата председатели на БСФС – Стефан Петров и Трендафил Мартински, и техните управленски екипи имат заслугата, че го осъзнаха и го направиха.

През целия преход управляващите от дясно, ляво и центъра се стремяха не да адаптират, а да управляват самодейния спорт и го обрекоха на непрекъснато задълбочаваща се криза. За излизане от кризата държавата трябва задължително да се откаже да управлява спорта сама и да делегира някои свои функции на обществото и да му помогне за адаптирането на самодейния спорт към държавните структури.

Предложеният подход има стратегически характер. Той може да постави началото на реалното провеждане на необходимата реформа в спорта и да създаде предпоставки за спиране на разпада на българския спорт и за постепенно възраждане на международния спортен престиж на България.

Салвадор Дали

ТАЙНИТЕ НА ПРЕХОДА – ЗАД ЗАВЕСАТА НА НЕОЛИБЕРАЛНИТЕ ДОГМИ

Владимир Даскалов

***Владимир Даскалов** – доктор по философия. Работи в научен институт на БАН и в Българското национално радио. Изследванията му са в областта на логико-методологическите и съвременните социално-политически проблеми.*

След 25 години „преход към демокрация и пазарна икономика" в България резултатите са плачевни. Ние стабилно сме страната с най-бедните, най-болни и най-недоволни граждани в Европейския съюз. Голяма част от нашите съграждани са толкова ангажирани в ежедневната борба за оцеляване, че нямат време и сили да се замислят какво се е случило и защо „вятърът на промяната" не им донесе благосъстояние и сигурност. Но обществото ни трябва да се занимава с тези въпроси, защото без диагноза не може да има лечение за тежките ни проблеми. За тези, които искат да разберат какви са истинските причини за това, което се случи с нас, и какво може да се направи, за да се подобри положението, много полезна е книгата на проф. дфн Митрю Янков „Българският преход от социализъм към капитализъм. Генезис и характерни черти на постсоциалистическия капитализъм". (С.,Тип-топ прес, 2015, 535 с. ISBN: 978-954-723-150-4)

Това е академично изследване на фундаментални процеси на нашето съвремие, което дава ключ за разбиране и на злободневните явления. Академичният стил затруднява в известна степен по-широкия достъп до ценното съдържание на този труд.

Постепенно всички разбраха, че „победата на демокрацията и пазарната икономика" означава реставрация на капитализма в България и в Източна Европа, главно смяна на едрата държавна собственост с едра частна собственост с всички катастрофални последствия от това.

В книгата анализът на основните обществени процеси през последния четвърт век не подминава

и злободневните явления, които ни тревожат всеки ден. От началото на прехода корупцията например занимава постоянно обществото ни и европейските ни наставници. Срещу нея се води безкрайна и безуспешна война, тя се сочи като причина за катастрофалното обедняване на нашето общество и държава. Митрю Янков показва, че тоталната и бърза приватизация, която явно е била необходима, за да може смяната на системата да стане необратима и обществото да няма време да осъзнае нейните тежки икономически и социални последици, води неумолимо до ограбване на обществото и е безкраен източник на корупция (с. 224).

Митрю Янков убедително обяснява, че в егалитарното социалистическо общество не е имало достатъчно парични средства, за да може българските производствени активи да бъдат продадени що-годе по реалната им стойност, и че по политически съображения не е могло всичко веднага да бъде продадено на капиталисти от чужбина. Това – на кого и при какви условия да бъде продадено (до голяма степен – подарено) общественото богатство – поражда безкрайна корупция, тъй като полученото по този начин продуктивно имущество се препродава отново и отново. В крайна сметка оцелялото след разрушителната приватизация се оказва преди всичко в чужди ръце.

Авторът анализира неолибералните идеологически догми, които вече четвърт век господстват неразделно в нашите медии и в обществената дискусия и които имат за цел да обяснят защо това, което стана, е трябвало неизбежно да се случи и че независимо от катастрофалните му последици е най-доброто възможно развитие за нас.

Главният неолиберален мит твърди, че държавата е лош стопанин и всички форми на обществена, комунална и колективна собственост са неефективни. Ефективна е само частната собственост. Затова цялата обществена собственост трябва да се приватизира, за частната собственост да няма държавни ограничения и пазарът да бъде максимално освободен от всякакви закони и правила. Тогава пазарните механизми автоматически ще осигурят най-добро икономическо развитие и благоденствие за всички. Международното и националното развитие показват категорично несъстоятелността на тази абсолютна неолиберална догма, както пише авторът. Ако тя беше вярна, частната собственост на дерегулирания, освободен от обществен контрол пазар нямаше в стремежа си към баснословни спекулативни печалби постоянно да предизвиква разрушителни световни икономически кризи, като последствията от последната криза нашата страна не може да преодолее с години. Нямаше да се налага държавата с огромни средства на данъкоплатците да спасява от банкрут частни предприятия и банки. След като държавата е покрила загубите им и ги е оздравила, се очаква да ги върне на некадърните им собственици, за да могат те отново да прибират печалбите в собствения си джоб. Практическите последици от прилагането на тази неолиберална догма в България са още по-катастрофални. „Шоковата терапия", политиката на светкавична либерализация и дерегулация предизвикват перманентната и тотална криза на прехода" (с. 46), „водят до главоломен спад на БВП, до деин-

дустриализация, стопанска разруха и социална мизерия" (с. 218). „Т.нар. голяма приватизация доведе до ликвидация на тежката индустрия и до деиндустриализация на цялата страна. Неслучайно, ако индексът на промишлената продукция за 1980 г. се приеме за 100%, през 1989 той става 139%, а през 2010 г. пада до 30%." (С. 70) Последици на освободената от държавен контрол частна собственост са космическият растеж на цените и галопиращата инфлация, стопяването на паричните спестявания, почти моменталната загуба на традиционните външни пазари, намаляването на вътрешното търсене поради двойното свиване на доходите на мнозинството, обезценените активи на по-големите държавни и кооперативни стопански организации, изоставането в качествено, структурно, научно-техническо и индустриално-технологично отношение (с. 46). Същата тази неолиберална политика е причина за икономическата емиграция на почти два милиона, предимно млади и добре квалифицирани българи в репродуктивна възраст, голяма част от които с висше образоване (с. 47). Неолибералната политика на замяна на държавната собственост с частна предизвика тежките „социални жертви на съвременните поколения и социалните загуби на бъдещите поколения" (с. 46–47). Да не говорим за „пораженията на неолибералния преход в такива специфични сфери като образование, наука и култура, здравеопазване, демография и др." (с. 47). Авторът заключава: „въпреки първоначалните ... обещания за някакви временни трудности, мнозинството плаща високата социална цена на прехода вече четвърт век и няма никакви изгледи тя да изчезне или дори да намалее значително в обозримо бъдеще" (с. 41).

Митрю Янков подробно анализира в своя труд митове на неолибералния преход като тези за „доларовите куфарчета" или за външния дълг на страната като главен източник на огромните загуби по време на прехода, както и за средната класа и частната собственост.

Но съществува, както показва авторът, алтернатива на катастрофалната „шокова терапия" и друг път за преодоляване на трудностите на социалистическото развитие – път, избран от Китай, Беларус и някои други страни. Ярък контраст на стопанската разруха при нас е „безпримерният повече от тридесет и пет годишен непрекъснат социално-икономически възход на Китай. ... Китай поддържа почти през целия този период, по време на финансовата азиатска криза 1997–1998 и глобалната финансово-икономическа криза 2008–2009, над 9% годишен растеж на БВП, благодарение на което увеличава повече от 15 пъти общия си БВП и по този показател измести преди няколко години най-напред Япония от второто място, а към края на 2014 и през 2015 – САЩ от първото място; повдига многократно реалните доходи на всички свои граждани; извършва исторически подвиг, като за няколко „петилетки" намалява броя на бедните с над 300 милиона; натрупва огромни спестявания, включително и най-големия валутен резерв" (с. 126). „Само за периода от 2002 до 2012 (както сочи отчетният доклад пред XVIII конгрес на ККП през есента на 2012) БВП на човек от населението нараства пет пъти – от 1000 на 5000 долара." (С. 129–130)

Митрю Янков не смята, че рухването на реалния социализъм е предизвикано от икономическа криза и технологично изоставане, понеже темповете на икономически прираст не са били намалели до нула и преди шоковата терапия са сравними с темповете в развитите капиталистически страни (с. 202). Но социализмът се сблъсква с редица проблеми, които изискват неговото „съществено социално-икономическо реформиране": „от средата на 70-те и през 80-те години на миналия век темповете на икономически растеж в СССР (и у нас, и в Източна Европа) започват постепенно да намаляват, възникват затруднения в овладяването и развитието на новите научно-технически и информационно-технологически процеси, в модернизацията на управлението на държавните и кооперативните стопански организации, а оттам и в задоволяването на растящите потребности на гражданите. Донякъде тези трудности се дължат и на негативни тенденции във функционирането и развитието на доминиращата система на държавна собственост и на централизираното планово управление на икономиката през късните съветски етапи. От една страна, бюрократизирането на плановото стопанско и на политическото управление, особено на неговите по-високи и силно централизирани етажи, води до анонимност и отчуждение на държавната и обществената собственост от работниците и специалистите, от гражданите и техните интереси и следователно до намаляване на мотивацията за творчески и производителен труд. От друга страна, отслабването на механизмите и на институциите за обществен и народен контрол увеличава формалните и главно неформалните предимства и привилегии на непосредствения оперативен субект на управление на държавната и на обществената собственост – стопанския и политическия елит, което ерозира опасно социалната справедливост и социалното равенство. А това на свой ред (особено в края на 80-те и началото на 90-те години) предизвиква значително социално недоволство и на тази база генерира най-напред потенциални, а накрая и напълно реални политически конфликти и масови протести" (с. 202). Авторът отбелязва „тенденции на отчуждение на обществената собственост от мнозинството граждани и нейното предимно неформално използване повече в интерес на управляващия елит" (с. 228) – така тя се превръща все повече в „ничия" обща собственост" (с. 244). Това е продукт на функционирането на „силно бюрократично-централизираната късна съветска управленска пирамида" (с. 245).

За да може тези проблеми и кризисни явления да доведат до рухването на социализма, освен силното идеологическо въздействие отвън е необходим и вътрешен социално-политически субект. Авторът смята, че подобно на капитализма и реалният социализъм поражда „своя гробокопач" (с. 234). Това са „определени групи и представители на стопанския и политическия управленски елит" на социалистическото общество (с. 242). Понеже квалифицираният, включително и управленският, труд при социализма не се заплаща адекватно, засегнатите хора, които управляват общата собственост, се опитват да компенсират тази несправедливост с формални и неформални привилегии, които преминават в различни видове корупционни практики. С отслабването на революционните идеали, на

моралните задръжки и обществения контрол започва да се формира една „привилегирована и затваряща се в себе си социална категория; с все по-ярко изразени групово-егоистични интереси" (с. 243). Някои части от този управленски елит използват правото си да се разпореждат с общата държавна собственост „повече неформално и за свои лични, семейни и групови интереси (извън социалистическия принцип на разпределение)" (с. 242).

Принадлежащите към тази социалистическа „номенклатура" предават привилегиите си на своите деца и внуци; така тя започва да се превръща в „потенциална, квазисоциалнокласова формация, която при евентуални радикални промени на вътрешните и най-вече на външните условия в бъдеще може да се превърне от потенциална в напълно реална буржоазна класа" (с. 242). „През втората половина на 70-те и 80-те години на XX в. започва по-значително трансформиране на управляващия елит (на определени негови представители и групи) най-напред в потенциален „гробокопач" на системата." (С. 242) По-нататък, с шоковата терапия, с приватизацията и с либерализацията части от него се превръщат „в същинска формалнолегитимна буржоазия (олигарси капиталисти)" (с. 245).

Авторът изразява учудването си защо останалата част на елита, интелигенцията и всички експроприирани от шоковата терапия трудещи се не ѝ се противопоставят – отговорът в голяма степен се съдържа в книгата. Проф. Янков отбелязва, че в началото на прехода гражданите на социалистическите страни не съзнават накъде отива историческото развитие и какви алтернативи има. Той пише, че „непосредствено преди и дори в самото начало на прехода прокапиталистическите и просоциалистическите представители и групи на партийно-политическия елит са трудно различими за широката партийна и гражданска публика" (с. 293). „Гробокопачите на социализма" заявяват, че се борят за „повече социализъм", за повишаване на неговата икономическа ефективност и социална справедливост чрез радикални пазарни реформи." (С. 294). А техните критици са представяни в контролираните от тях средства за масова информация „като догматични, консервативни, ретроградни; обричащи социализма на по-нататъшна деградация и загниване" (с. 294). Авторът отбелязва, че това „разменяне на местата на действителните противници и защитници на социализма обърква до краен предел редовите партийни членове и обикновените граждани. И донякъде обяснява политическата пасивност на едни и даже активната подкрепа на други за идеологически маскираните антисоциалистически елементи и групи на елита. Това е така, още повече като се има предвид, че този процес се оглавява от ключови, често пъти от най-висшите фигури на партийното и държавното ръководство" (с. 295).

В труда се намира обяснение и за „непонятната и безпомощна политическа капитулация на последното поколение съветски комунисти" (с. 292). Комунистическата партия не е каквато е била по време на революцията и не се оказва способна да защити нейните завоевания. Авторът пише, че „немалка част" от 18-те милиона редови членове на КПСС „членуват в партията до голяма степен формално или попадат в нея по някакви случайни и външни (най-вече конформист-

ки и кариеристични) причини. И затова – не толкова поради опасността от гражданска война, едно значително мнозинство партийни членове остават пасивни. Всъщност огромната част от формалната (конформистки и кариеристично мотивирана) членска маса набързо напуска или просто изоставя партията още в самото начало на политическия поврат; и от тях не може да се очаква някаква активна защита на социализма..." (С. 292–293)

Причина за неспособността на Комунистическата партия ефективно да се противопостави на разрушаването на социализма се явява начинът ѝ на организация и функциониране. Това са „исторически утвърдените вътрешнопартийни бюрократично-централистични организационни принципи и механизми на формиране на ръководния партийно-политически елит, особено на неговите висши звена и водещи фигури" (с. 295). В комунистическите партии има „авторитарни тенденции", които между другото водят до формирането на солиден, често пъти граничещ с „култа към личността" авторитет на висшите партийни лидери" (с. 295). Освен това „сливането на партийния и държавен апарат позволява да се използват лостовете на властта за засилване на авторитарно-бюрократичното йерархично структуриране и трансформиране на партийно-политическия елит. По посока на абсолютизиране ролята на неговите висши звена и формиране дори на карикатурни форми на „култа към личността" на върховния лидер" (с. 295–296). Структурирането на партията се извършва с бюрократично-централистични механизми и тя се подчинява на строги принципи на желязна дисциплина и единоначалие. Това води до понижаване на активността на редовите партийни членове и до концентриране на всички решения в ръководството на партията. Редовите членове са готови да поддържат или пасивно да толерират всеки, който заема съответната висша и преди всичко най-висша партийна ръководна позиция. В очите на много от тях, дори при значителни идейно-политически промени, партията остава ... тъждествена с висшето ръководство или даже с отделния лидер. Немалко активисти и членове следват безкритично ръководството при съществени политически завои и идеологически компромиси. За тях върховният лидер олицетворява партията независимо от коренно променените негови ... идейно-политически позиции (с. 297). „Те продължават да вярват почти квазирелигиозно във „върховния лидер" и ръководството; в някаква тяхна и на партията като цяло „генетически закодирана" и неизменна лявосоциалистическа ориентация." (С. 297)

Това узурпиране на активността и инициативата от ръководството на партията и държавата прави гражданите неспособни да го контролират и да се намесват в критични моменти. Такова разпределение на ролите дотолкова се е втвърдило, че на тази част от съветското ръководство, която вижда очертаващите се катастрофални последици на перестройката за социализма и се опитва да ги спре чрез обявяване на извънредно положение, и през ум не ѝ минава да призове масите да защитят социализма. Партийните членове – 18 милиона – и убедените привърженици на социализма също не излизат по собствена инициатива на улиците и остават пасивни и безучастни към случващото се (с. 289).

Митрю Янков се пита защо управляващите, а и множеството трудови хора избират не китайския път на пазарни реформи, който осигури на Китай три десетилетия безпримерен икономически растеж и ликвидира бедността на стотици милиони хора, а поемат ултралибералния курс на тотална приватизация и либерализация, водещ до деиндустриализация и разгром на селското стопанство, до широко разпространение на бедността в социалистическото общество, курс, превърнал България в най-бедната страна в Европейския съюз. Но както преди четвърт век, така и сега нито сред гражданите, нито сред ръководния елит се води дискусия за големите промени, от които се нуждае обществото: тогава – за необходимостта социализмът сериозно да се реформира, а сега – да се коригират сериозните поражения от неолибералния курс, дискусия, която да взема предвид безпримерния успех на китайските реформи. Както тогава, така и сега обществото не е информирано какво Китай (или Виетнам и Беларус) постига със своите реформи не само икономически, но и социално, и затова не съзнава, че съществува такава алтернатива на тоталната неолиберална реставрация на капитализма.

Авторът анализира и възможностите да бъдат смекчени катастрофалните икономически и социални последици на крайната неолиберална политика през последния четвърт век чрез заместването ѝ с неокейнсианска политика или с политиката на смесената икономика по китайски образец. Тоталното господство на неолибералната идеология и политика прави това малко вероятно, защото е необходима твърда политическа воля на влиятелна политическа сила със силна масова подкрепа.

Недоволството на хората в бившите социалистически страни от катастрофалните последици на „шоковата терапия" понякога предизвиква „цветни революции", но поради господстващата неолиберална идеология те биват пренасочвани в посока, противна на интересите на обществото. Така се случи и в България, където дори пословичното търпение на нашите сънародници се изчерпа и те излязоха на протести срещу крайната бедност, която е заляла страната ни и не позволява на много българи да плащат раздутите сметки за ток и парно. Отчаянието беше толкова силно, че някои хора дори публично се запалваха. Народните протести свалиха правителството на ГЕРБ. В отговор бяха организирани шумни протести на „красивите и образованите" и на „ранобудните студенти", които се интересуваха не от бедността на повечето българи, а от моралния образ на управляващите. Тези невероятно раздухани от медиите протести върнаха на власт партията ГЕРБ заедно с един от друг „по-моралните и компетентни" политици, които не смятат да правят нещо за преодоляване на крайната бедност на българите, защото са заети да делят помежду си облагите от властта. Недоволството на обществото от политическото управление, което две години „стабилно" консервира бедността, социалното неравенство и безизходността, се изля в категорично поражение на кандидата за президент на управляващите.

Митрю Янков отбелязва липсата на ефективни защитни механизми срещу разрушаването на социализма отвътре, за разлика от капиталистическото обще-

ство, където държавата одържавява огромни частни предприятия и банки и ги спасява от банкрут с милиарди от джоба на данъкоплатците, за да може тежките икономически кризи да не застрашат капитализма като система. Вероятно този механизъм при нас би трябвало да бъде функциониращa социалистическа демокрация. В този случай масите не биха позволили на управляващите да се превърнат в затворена каста, която да управлява общата собственост в свой интерес и която по-късно да реши да си присвои това общо богатство.

Рухването на реалния социализъм е най-значимото събитие в живота на това поколение и един философ не може да не изпитва потребност да разбере какво и как се е случило. След четвърт век преход не е рано совата на Минерва да поеме своя полет, макар Анатол Франс да казва, че понякога е по-лесно да създадеш един свят, отколкото да го разбереш.

Професор Митрю Янков е опитен изследовател и продължителните му познавателни усилия разкриват в тази книга същността на фундаменталните процеси на нашето време. Книгата не само позволява да се ориентираме в същността на случващото се, тя може да бъде изходна точка за по-нататъшна плодотворна научна дискусия и вече събужда интерес в България и в чужбина.

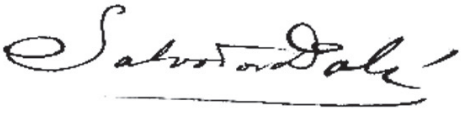

Салвадор Дали

TABLE OF CONTENTS

ПОНЕДЕЛНИК

(**„MONDAY"** *– A JOURNAL FOR THEORY, POLITICS AND CULTURE*)

THOUGHTS AND APHORISMS 5

THEORY

Jores Alphiorov Albert Einstein – Socialism and the Contemporary World 7

Albert Einstein Why Socialism? 14

Nikolay Velev Alienation and the Forms of Rationality in Capitalist Society 18

Maxim Mizov Deliberations on Remembrance and Forgetfulness 34

HISTORY

Krum Vassilev One Groundless, but Effective Insinuation 50

Miroslav Popov 1990: 25 Years From the Splendid Victory of the Left-Wing Party (How the Ten Wise Orders of Jack Segela Did Not Work in Sofia) 61

ECONOMICS

Nako Stefanov The Left-Wing Policy as an Alternative to the Neoliberal Model 70

TABLE OF CONTENTS

INTERNATIONAL POLICY

Iskra Baeva — The Present-Day Migrations Towards the European Continent – the Greatest Challenge to the European Council — 87

Vladimir Trifonov — Trump's Victory – is the Global War Postponed? — 93

SOCIETY

Vassil Sgurev — Fundamental Science and the Additional Value — 111

Ivailo Hristov — Is a New Optimistic Theory for the Bulgarians Possible? — 115

CULTURE

Tenko Tenev — Poems — 125

SPORT

Hristo Meranzov — Stop the Genocide of Bulgarian Sport — 130

NEW BOOKS

Vladimir Daskalov — The Secrets of the Transitional Period – Behind the Curtain of the Neoliberal Dogmas — 144

SOMMAIRE

ПОНЕДЕЛНИК

(**„LE LUNDI“** – *MAGAZINE DE THÉORIE, DE POLITIQUE ET DE CULTURE*)

PENSÉES ET APHORISMES 5

THÉORIE

Jaurès Alfeurov Albert Einstein – le socialisme et le monde contemporain 7

Albert Einstein Pourquoi le socialisme? 14

Nikolay Velev L'aliénation et les formes de rationalité dans la société capitaliste 18

Maxime Mizov Réflexions sur la mémoire et l'oubli 34

HISTOIRE

Kroum Vassilev Une insinuation non fondée mais efficace 50

Miroslav Popov 1990: 25 ans depuis la merveilleuse victoire de la gauche (Comment les dix commandements intelligents de Jacques Séguéla n'ont pas marché à Sofia) 61

ÉCONOMIE

Nako Stefanov La politique de gauche comme alternative au modèle néolibéral 70

Sommaire

Politique internationale

Iskra Baeva — Les migrations actuelles vers le continent européen – le plus grand défi devant l'Europe — 87

Vladimir Trifonov — La victoire de Trump – la guerre globale est-elle ajournée ? — 93

Société

Vassil Sgourev — La science fondamentale et la valeur ajoutée — 111

Ivaïlo Christov — Une nouvelle théorie optimiste pour les Bulgares est-elle possible? — 115

Culture

Tenko Tenev — Poèmes — 125

Sports

Christo Meranzov — Arrêtez le génocide du sport bulgare — 130

Nouveaux livres

Vladimir Daskalov — Les secrets de la transition derrière le rideau des dogmes néolibéraux — 144

INHALT

ПОНЕДЕЛНИК

(**„MONTAG“** – *ZEITSCHRIFT FÜR THEORIE, POLITIK UND KULTUR*)

GEDANKEN UND APHORISMEN 5

THEORIE

Jores Alfjoröv Albert Einstein – der Sozialismus und die zeittgenössische Welt 7

Albert Einstein Warum Sozialismus? 14

Nikolay Welev Endfremdung und Formen der Rationalitat in der kapitalistischen Gesellschaft 18

Maxim Misov Nachdenken über Gedächtnis und Vergessenheit 34

GESCHICHTE

Krum Wassilev Eine insolvente, doch wirkungsvolle Insinuation 50

Miroslav Popov 1990: 25 Jahre seit dem herrlichen Sieg der Linke (Wie die zehn kluge Gebote von Jacques Segela in Sofia nicht akzeptiert wurden) 61

ÖKONOMIK

Nako Stefanov Die linke Politik als Alternative des neoliberalen Modells 70

INHALT

INTERNATIONALE POLITIK

Iskra Baeva Die gegenwartigen Migrationen nach europäischen Kontinent – stellt die gröste Herausforderung für die EU dar 87

Wladimir Trifonov Der Sieg Trump – der globale Krieg ist aufgeschoben? 93

GESELLSCHAFT

Wassil Sgurev Fundamentale Wissenschaft und zusätzlicher Wert 111

Ivailo Hristov Ob eine neue optimistische Theorie für die Bolgaren möglich ist? 115

KULTUR

Tenko Tenev Gedichte 125

SPORT

Hristo Meransov Halten sie den Genozid an in dem bulgarischen Sport 130

NEUE BÜCHER

Wladimir Daskalov Die Geheimisse des Ubergangs hinter dem Schleier der neolrberalen Dogmen 144

Содержание

ПОНЕДЕЛНИК

(**„ПОНЕДЕЛЬНИК“** – *ЖУРНАЛ ТЕОРИИ, ПОЛИТИКИ И КУЛЬТУРЫ*)

*М*ысли и афоризмы 5

*Т*еория

Жорес Алферов Альберт Эйнштейн – социализм и современный мир 7

Альберт Эйнштейн Почему социализм? 14

Николай Велев Отчуждение и формы рациональности в капиталистическом обществе 18

Максим Мизов Размышления о памяти и забвении 34

*И*стория

Крум Василев Беспочвенная, но эффективная инсинуация 50

Мирослав Попов 1990 г.: 25 лет со дня великолепной победы левых сил (Как все десять умных заповедей Жака Сегелы в Софии не сработали) 61

*Э*кономика

Нако Стефанов Левая политика – альтернатива неолиберальной модели 70

Содержание

Международная политика

Искра Баева Сегодняшние миграции в направлении европейского континента – самый большой вызов перед ЕС 87

Владимир Трифонов Победа Трампа – глобальная война откладывается? 93

Общество

Васил Сгурев Фундаментальная наука и добавленная стоимость 111

Ивайло Христов Возможна ли новая оптимистическая теория о болгарах? 115

Культура

Тенко Тенев Стихи 125

Спорт

Христо Меранзов Остановить геноцид болгарского спорта 130

Новые книги

Владимир Даскалов Тайны перехода – за занавесом неолиберальных догм 144